S.A.61.E.216.

KAIS.KÖN.HOF-BIBLIOTHEK

43.082-B

Neu-

2.

Digitized by Google

43082-B.

Digitized by Google

Digitized by Google

M. 01. E. 216.

2.

Digitized by Google

K. K. Hofbibliothek
verehrt von
Dr P. Matkovič

Digitized by Google

PUTOVANJA

PO BALKANSKOM POLUOTOKU

XVI VIEKA.

NAPISAO

DR. P. MATKOVIĆ.

II. Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta.

(Preštampano iz LVI. knj. „Rada" jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

U ZAGREBU 1881.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Digitized by Google

Digitized by Google

II.

Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta.

„Petančićev opis puteva u Tursku“ (Rad, XLIX, 103—165) prikazuje glavne puteve, kojimi se putovalo do XVI vieka po balkanskom poluotoku, dielomice poznate, koje iz starijih i suvremenih putopisa, koje iz starih i suvremenih geografijsko historijskih spisa. Medju timi se putevi izticu potankim opisom osobito dva puta, naime biogradsko carigradski i kosovski, koja su onda kao glavna i najobičnija obćila iz Ugarske u Tursku vodila, a ta su dva puta, sudeć jih po opisu, vjerovatno ona ista, kojimi sam Petančić u Carigrad putovaše. Tim bi Petančićev opis prikazivao donjekle poznate puteve po balkanskom poluotoku početkom XVI vieka, bio bi njeki obćenit nacrt puteva, koj bi se sliedećimi putopisi imao popunjavati.

Najstariji opis putovanja po balkanskom poluotoku iz XVI stoljeća, što je do nas došao, jest putopis *B. Kuripešića*[1] od 1530 godine. Ali tim nećemo da rečemo, kao da je Kuripešić bio prvi putopisac XVI vieka, koj je balkanskim poluotokom u Carigrad putovao. Čim su Turci stali provaljivati s jedne strane u zemlje mletačke republike, a s druge u zemlje ugarske krune, često putuju, osobito za XVI vieka, diplomatska poslanstva k sultanovu dvoru u Carigrad. Izvještaji mnogih ovakovih poslanstva sačuvali se u

[1] Putopisac se piše *Benedicten Curipeschitz*, prema tomu u Jagića (Rad, kn XXXVII, 114) Kuripešić ili Kuripečić.

Digitized by Google

arkivih te su ponajviše jur priobćeni. I prije toga, jur za XV stoljeća, osobito poslije osvojenja Carigrada, kao što na drugome mjestu napomenusmo, putovahu kadšto diplomatska poslanstva k sultanovu dvoru, osobito ugarska, mletačka, poljska i dubrovačka[1]; u historiji jim se sačuvao ne samo trag nego i rezultati; ali potankih izvještaja i putopisa tih poslanstva, kakovi se XVI vieka pojavljuju, nije se sačuvalo. Medju relacijami poslanika mletačkih izaslanih k otomanskoj porti XVI vieka priobćeno je do Kuripešića devet izvještaja mletačkih poslanika, odaslanih u političkih poslovih od senata u Carigrad.[2] Da li je koji od onih poslanika opisao svoje putovanje, nije mi poznato, ali, koliko mi je poznato, ni su se putopisi tih putovanja sačuvali, jer sa mletačke strane počimlju putopisi kopnom u Carigrad tek putovanjem *Benedeta Ramberta* od 1534 godine. Poslije muhačkoga boja od 1526 godine šalju se poslanstva češće u Carigrad, koli od kr. Ferdinanda I, toli od Ivana Zapolje, a spominju se poslanstva i kralja poljskoga.[3] Izvještaji Ferdinandovih poslanika sačuvali se u c. kr. tajnom arkivu u Beču, a priobći jih, kao što je poznato, A. Gévay sve do 1541 godine.[4] Medju austro-ugarskimi poslanstvi spominje se do Kuripešićeva putovanja sa strane Ivana Zapolje poslanstvo Laskijevo od 1527 godine[5], a sa strane kr. Ferdinanda navodi Gévay dva poslanstva: bezimeno od 1527 godine i poslanstvo Ivana Hoberdanca i Sigismunda Weixelbergera od 1528 godine.[6] Potonje poslanstvo, koje

[1] N. Schmitth: Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli, Tyrnaviae 1760, t. I, 45, 56, 59, 68, 79 etc. Lazari: Viaggiatori e Navigatori Veneziani. Venezia e le sue lagune, vol. I. p. II, p. 262—282. Resti, Annali di Ragusa, akad. ruk. p. 589, 594. Luccari, Annali di Ragusa, (1790), p. 149 etc. Dr. K. Jireček, Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879, p. 40, N. 122, itd.

[2] E. Albèri, Le Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto. Serie III., vol. III. p 1—123.

[3] Hammer (Gesch. I. Aufl. III, 728) navodi njekoja starija poljska poslanstva u Tursku, kao i turska u Poljsku, ali putopisom njihovim neima traga.

[4] Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im XVI u. XVII Jahrhunderte. I—XI Bd. Wien 1840—1842.

[5] Izvještaj Laskijeva poslanstva u Katone, tom. XX, p. 260—332. Hammer Gesch. I. Aufl. III. 72—77.

[6] Gévay, I, 91, II, 1—28.

Digitized by Google

je preko Broda na Savi putovalo[1], čini se da je bilo prvo Ferdinandovo poslanstvo, što ga opremi k sultanu u Carigrad, a to je bez sumnje izazvano uspjehom Zapoljina poslanstva. Tim bi ona Ferdinandova instrukcija za prvoga poslanika[2] bila puki obrazac instrukcije za njekoga poslanika, kojega je mislio kr. Ferdinand u Carigrad poslati da utanači sa Sulejmanom mir na tri godine, i da ga skloni, da nebi tvrdjâ, koje je u Ugarskoj i Hrvatskoj posjeo, dogradjivao ili izpravljao, pače ne bili sultan uz novčanu odštetu povratio kr. Ferdinandu sve tvrdje onkraj Save. Da je ona prva instrukcija ostala pukim nacrtom ili obrazcem, pokazuje i to, što se u izvještaju Hoberdančevom sve one tvrdje imenice[3] spominju, koje je kr. Ferdinand od sultana u nacrtu prve instrukcije samo obćenito tražio[4]; pa što su mjesta u prvoj instrukciji, koja bi se bila imala imenom poslanikovim izpuniti, ostala prazna, i što neima u historijskih izpravah spomena o poslaniku, koj bi bio one godine od kr. Ferdinanda u Carigrad odaslan.

Buduć da nam tu nije zadatak razpravljati o diplomatskih poslanstvih u Carigrad, s toga mimoilazimo sve one izvještaje gdje neima putopisa; osobito za to, što ti izvještaji niti opisuju putovanja, niti u njih ima geografijske i etnografijske gradje, već stereotipno govore samo o rezultatu svojega poslanstva, o snazi i upravi države sultanove i o životu njegova dvora; spomenuti nam je one izvještaje ipak valjalo, pošto su s našimi putopisi tiesno svezani.

Putopisom Benedikta Kuripešića od 1530 godine počimljem dakle razpravljati putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka. Jer Kuripešićev putopis, koliko je do sada poznato, prvi je putopis XVI vieka o putovanju po balkanskom poluotoku u Carigrad, a postao je putovanjem Ferdinadova poslanstva k sultanovu dvoru.

Jedan od starijih pisaca, *Martinus Crusius*, govoreći u svojem čuvenom djelu: *Turco graeciae libri octo* (Basileae 1594) o poslanstvu Ungnadovu i o putovanju njegova pratioca Gerlacha u Carigrad (p. 484), navodi do Ungnada, odnosno do Gerlacha, do 1573 godine, samo sedam, a za svojega vieka ukupno devet po-

[1] Pismo Hobrdančevo na kr. Ferdinanda iz turskoga Broda u Gévaya, II, 36.
[2] Gévay, op. c. I, 91.
[3] Gévay, op. c. II, 16.
[4] Gévay, op. c. I, 92.

Digitized by Google

slanstva u Carigrad.[1] Ali Krusijev imenik poslanstva nije podpun, jer čuveni pisac nespominje ni ona dva starija putovanja svojega vieka, Kuripešića i Ramberta, kojih su putopisi bili za Krusijeva života davno naštampani; jesu li svi Krusijevi poslanici u Carigrad o svojem putovanju i putopis napisali, pokazati će dalja naša razpravljanja. Joachim Hein. Jäk u svojem sborniku znatnijih putovanja[2], priobćuje izvode mnogih znatnih putopisa po europskoj Turskoj. U kratkom pristupu „*Literatur der Reisen in die Türkei*[3]" začimlje XVI stoljećem, i spomenuv Petančićev opis puteva, prelazi umah na *Petra Gillesa* (polovinom XVI stoljeća) i na pisma Busbekova (godine 1524 do 1562). Iz ovoga se već razabire, da mu imenik putnika po europskoj Turskoj nije podpun. Podavajuć uz to samo izvode za šire čitateljstvo, nije mu djelo za naučnu porabu. Jos. Hammer u kratkom opisu ceste medju Carigradom i Nišem (Heerstrasse von Constantinopel nach Nissa[4]) navodi osim dnevnikâ Sulejmanovih vojna podatke iz 25 zapadnih putopisaca. Ali mu imenik putopisâ takodjer nije podpun, a podatci mu se odnose li na topografijska imena. Osim putopisa, što navodi Čed. Mijatović o putovanjih kroz Srbiju (od Biograda do Niša[5]), spominje Jireček u opisu biogradsko-carigradske ceste i puteva, vodećih od obala Adrije u nutrašnjost balkanskoga poluotoka[6], mnoge putopise, rabeći iz njih često podatke za svoja iztraživanja; al potonjim radnjam nebješe zadaća zabilježiti što tačnije imenik putopisa po balkanskomu poluotoku, niti jih ocjenjivati, a tim se ove radnje od naših razpravljanja bitno razlikuju.

* * *

[1] „Legati nostro seculo Turca Ungariam infestante, Constantinopoli fuerunt hoc ordine: quidam *Portugalensis* a. 1544., *Gerardus Velduvickius*, Belga, a. 1546., *Joannes Maria Malvezius*, Italus, a. 1548., *Ant. Verantius* et *Fr. Zay* a. 1552., *Aug. Gisl. Busbequius*, a. 1554 et 1562., *Alb. à Vuys*, Belga, a. 1563., *Carolus Rhimus*, Belga, a. 1569. *David Ungnadius*, a. 1573., *Joach. Sintzendorffius et Frid. Brunerus.* Martini Crusii Turco-graeciae libri octo, quibus Graecorum status sub imperio turcico describitur. Basileae 1584, p. 484.

[2] J. H. Jäck, Taschenbibliothek der wichtigsten See- und Landreisen, Grätz, 1831—35.

[3] J. H. Jäck, op. c. I. Thl. I. Bd. S. 1—9.

[4] J. Hammer, Geschichte, 2. Aufl. II. Bd., S. 856—63.

[5] Čed. Mijatović, Glasnik, knj. XXXVI, 155 – 220. Rad, XLIV, 107.

[6] Dr. K. Jireček, Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel. Prag 1877. — Handelsstrassen von Serbien u. Bosnien während d. Mittelalters. Prag 1879, p. 62—88.

Digitized by Google

Pošto je poslanstvo Nikole Jurišića, koje odasla kr. Ferdinand I k Sulejmanu 1529 godine u poslu mira ili primirja, bilo bez uspješno[1], buduć je sultan sa silnom vojskom jur stajao na poljanah muhačkih, kada je Jurišić još u Metliki boravio: odasla kr. Ferdinand poslije obsade Beča, 1530 godine, opet poslanstvo k Sulejmanu u istom poslu mira ili primirja, istoga kr. savjetnika N. Jurišića, kojemu prida grofa Josipa Lamberga, namjestnika Kranjske; jer je kr. Ferdinand bio tvrdo uvjeren, da će mu Sulejman na skoro opet pritisnuti zemlju vojskom.[2] O putovanju ovoga Jurišićeva i Lambergova poslanstva u Carigrad naštampan je na njemačkom jeziku putopis pod naslovom: *Itinerarium Wegrayss kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türckischen keiser Soleyman, anno XXX.* Putopis ima 32 lista u osmini i 10 drvoreza, ponajviše bosanskih gradova[3], bez paginacije i imena piščeva, i bez mjesta tiskanja, a naštampan je godine MDXXXI.[4] Putopis napisa, kao što se iz sadržine razabire, Benedikt Kuripešić *(Benedict Curipeschitz)*, pratioc Jurišićeva poslanstva i tumač mu za latinski jezik *(lateinischen Dulmetschen)*; rodom iz gornjega grada *(Obernburg)* u Štajerskoj blizu medje Kranjske. Naš putopisac dakle bijaše, akoprem se gradi Niemcem, ipak rodom Slovenac; a tim mu je putopis znatniji, jer se odnosi ponajviše na zemlje i narode slovenske, koji mu nisu bili tudji, napram kojim nekrije svoje ljubavi, i koje bolje i vjernije shvaćao nego li suvremeni putopisci tudje narodnosti. Da je bio Kuripešić Slovenin i slovenskomu jeziku podpuno vješt, to se često razabire iz sadržine putopisa, i neobziruć se na njegovo prezime, na njegov zavičaj, južnu Štajersku, koja je i danas malo ne sva slovenska, a tim više bijaše onda.

Kratak izvod Kuripešićeva putopisa priobći Hormayr u svojem historijskom sborniku.[5] Izvrstan prievod Kuripešićeva putopisa izda

[1] Instrukcija i druge izprave o Jurišićevom poslanstvu u Gévaya, Urkunden etc. Bd. III.

[2] Instrukcija, punomoć i druge izprave o poslanstvu Jurišićevu i Lambergovu u Gévaya, Urkunden, Bd. IV. — Hammer, Geschichte, I. Aufl. Bd. III, 101—105. Buchholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten, Bd. IV, p. 60, 80—90. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, II. Thl. p. 695—702.

[3] Krupa, Kamengrad, Ključ, Sokol, Višegrad i Zvečaj

[4] Naštampan vjerovatno u Beču. Upotrebljavao sam izdanje, što je u c. kr. dvorskoj knjižnici u Beču, Sign. 48, S. 11.

[5] Hormayr u. Mednyansky, Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, VIII Jgg., 1827, p. 177—185.

Digitized by Google

Ćedomil Mijatović u srbskih novinah „Vidovdanu“ (u Biogradu 1863, br. 77—88), na koji se i mi do njekle obazirasmo, samo žalimo, što nije sav preveden, nego samo do Jedreneta. Historici razpravljajući ob ovom poslanstvu mimoilaze obično putopis kao stvar, koja na historiju nespada, a ja ću mukom mimoići historijske motive i rezultate ovoga poslanstva, jer su izvan putopisa, te su od historikâ jur razpravljeni. Rado bih bio o putopiscu i njegovu životu koju crtu priobćio, da sam se mogao u suvremenih i poznijih djelih na potrebite podatke namjeriti. Nebi bilo suvišno, kada bi se pobliže upoznali s piscem našega putopisa; jer bi nam to bilo koristno kod ocjenjivanja njegova djela.

Još je jedno djelce od istoga Kuripešića poznato, na ime: „*Eine Disputation oder Besprech zwayer Stallbüben*, so mit küniglicher Majestät Potschaft bey dem Türckischen Keyser zu Constantinopel gewesen, die weil sy allda in ihrer beherbergung, von dem Türcken verspert, beschehen, darinnen alle Gewonheiten, Brauch, Glaub, Ordnung und Landesart der Türckey gemelt wirdt. Von Herrn *Benedicten Curipeschitz*, lateinischen Oratorn (wie er von gedachten Stalbüben alda heimlichen gehört) beschriben, gantz nutzlich zu lesen“. Na kraju knjižice čita se: *datum Constantinopolis*. Budući da sadržina ove knjižice nespada u okvir naše razprave, za to ju tu mimoidemo. Nu ipak imamo to primietiti, da gradja, koju pisac podmeće razgovoru dvojice konjušara, plod je njegova pera; sadržina bo je ne samo zanimiva nego i znatna, kao gradja za historijske i kulturne odnošaje onoga doba. Nam se čini, da ju je pisac za to podmetnuo konjušarom, jerbo se uztezao kao kraljevski službenik o političkih i vjerskih stvarih otvoreno pod svojim imenom u putopisu govoriti. U toj knjižici nerazpravljaju se samo turski, no i njemački, odnosno austrijski državni i družtveni odnošaji: osobito se ističe nesloga kršćanstva, koja je uzrok svemu razsulu; govori se o načinu i sredstvih, kako bi se pogani (Turci) izagnali, navode se gorke tužbe i strašna proročanstva o budućnosti, koja su se dielomice jur sbila, te se jedro razpravlja o odnošaju izmedju pape i cara, a izriče se sud o Luteru i njegovu djelovanju. Proti zlobnom pako tumačenjn svojih razpravljanja ogradjuje se pisac u pristupu ovimi riečmi: Ob ich aber Jemand, er sei hohen oder niederen Standes, mit der Wahrheit zu stark auf das Leben steche, und ob etwa die schrift nicht nach dem Kanzleystyl förmlich gestellt ist, so wil ich mich gegen mäniglich mit den zwei Stallbüben entschuldigen“. Konjušari se pako prika-

Digitized by Google

zuju u onih razgovorih tako uzobraženi, osobito stariji, i dobro upućeni u raznovrstne političke i vjerske odnošaje država i naroda, što se od njih jedva očekivati može. U cielom ova Kuripešićeva knjižica, medju nebrojenimi knjižicami i razpravami o Turskoj, što su onda po svih tiskarah štampane, spada medju najbolje, te zaslužuje, da bi se historici na nju više obazirali.

Kuripešić začimlje svoj putopis pripoviedanjem, kako ga poslanici kr. Ferdinanda, Josip Lamberg od Schneeberga, vitez, i Nikola Jurišić, kapetan sv. Vida na Rieci *(Sant Veyt am Pflaum)* i Kiseka, vitez i nasljedni komornik u Hrvatskoj, izaslani k sultanu Sulejmanu u Carigrad, uzeše u Ljubljani kao tumača za latinski jezik u službu kraljevsku. Tim označi putopisac na kratko svrhu putovanja, svoju službu kod poslanstva i prigodu kojom je njegov putopis napisan. Ovo potonje ističe primjećujući: „da nebih vrieme badava trošio, naumih pobilježiti sva mjesta, gdje predanismo i prenoćismo, gore, vode, rieke, doline, priedjele i stanje zemalja, kroz koje prodjosmo, zajedno s vještinami, navadami i običaji ljudi, koji tuda stanuju, i to da bilježim pomnjivo i onako kako sam vidio". Tim bi bio Kuripešićev putopis, kao što ga sam pisac označuje i kao što se iz sadržine vidi, putnim dnevnikom, što ga je pisac kao član poslanstva dnevice vodio od mjesta do mjesta, za svega putovanja u Carigrad i natrag, te sve vjerno i pomnjivo bilježio, što je putem vidio i čuo. U kakvom su političkom poslu bili odpremljeni rečeni poslanici od kr. Ferdinanda k Sulejmanovu dvoru u Carigrad, to se nerazabire nit iz pristupa, nit iz ostale sadržine putopisa, a nespominju se ni rezultati toga poslanstva. Čini se, da sve to putopisac smatra kao stvar od drugud poznatu. Danas već toga ni netražimo u putopisu, pošto je jur poznata Ferdinandova instrukcija na njemačkom i latinskom jeziku za pomenute poslanike i njihov izvještaj na kr. Ferdinanda ob obavljenom poslanstvu.[1] Kuripešić je vodio svoj putni dvevnik bez sumnje sa znanjem i s privoljom svoje gospode. To je znamenito pogledom na dobu, jer pokazuje, da taj običaj, vodjenje putnoga dnevnika na velikih putovanjih kroz nepoznate zemlje i narode, nije samo plod našega vieka, nego da se je to bilo jur u XVI stoljeću uobičajilo, možda prema talijanskim putnikom one dobe. Putovanje pako Jurišićeva poslanstva, odnosno Kuripešićevo, spadaše onda, kao što još i danas, svakako na znatnije, teže i neobičnije puteve.

[1] Gévay, Urkunden, Bd. IV, 3—55.

*

Digitized by Google

Kuripešić opisujuć putovanje poslanstva, mislimo, da je bilježio ne samo svoja vlastita opažanja, nego i cieloga družtva, a drugačije nemože ni bivati u takovoj sgodi; putopiščeve su bilježke vjerovatno popunjavane opažanji drugih članova: Lamberg i Jurišić, osobito potonji, bješe putopiscu vrlo koristan, jer se putovalo ponajviše kroz zemlje njemu dobro poznata naroda Dakle premda je putopis Kuripešićev, biti će mu i drugi odličniji i obrazovaniji članovi poslanstva, svaki po koju opazku priložio. Prema tomu udešen je i naslov ovoga putopisa, u kojem putopisac neizticе svoga imena, kao izključivo svoj duševni rad: po naslovu bio bi to putopis kraljevskoga poslanstva *(Wegrayss kün. May. potschafft)*, a u pristupu tek pominje se putopisac kao njegov pisac.

U Kuripešićevu putopisu valja razlikovati opis puta od opisa zemalja i naroda. Prvo je pravi putni dnevnik, što ga je putopisac sdušno i pomnjivo od mjesta do mjesta vodio. Tu su glavnija mjesta pobilježena, kojimi su putnici kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Grčku prošli, i gdje su pristajali. Imena mjesta, gora i rieka donjekle su pravilnije napisana, a tim se ovaj putopis razlikuje od putopisa neslavenskih pisaca, u kojih su topografijska imena tako izopačena, da je mnogo vrlo težko razpoznati i razgonetnuti. Kuripešićev je putopis i tim znamenit, što se u njem prvi put spominju mnoga orografijska imena, kojim u starijih, suvremenih, i u mnogih poznijih izvorih neima traga. Mnogim goram se još danas sačuvalo ime, a drugim, kojih na današnjih kartah i u knjigah neima, možda će se s vremenom, kada se savršenije zemlja iztraži i stariji se izvori naštampaju, vjerovatno u trag uć̆i. O prirodnih pako odnošajih zemlje naravno da neima u ovom putopisu mnogo govora, kao ni u drugih putopisih onoga vieka, a toga netreba ni tražiti, jer to naučno iztraživanje zemlje ni je bilo putnikom svrha, pa što su naši putopisi još vrlo daleko dobi znanstvenih putopisa. Opis u obće samoga puta, prema dobi iz koje potiče, dosta je tačan i na tanko izveden. Ali u Kuripešićevu putopisu ima i dosta topografijskih pogrešaka, koje nisu vjerovatno njegove, nego prije štamparske pogreške; mnoge se dadu lasno izpraviti, jer je n. pr. vrlo često naštampan *n* mjesto *u* t. j. *v* i obratno; slični glasovi su često medju sobom zamienjeni, a nekoja imena prema njemačkomu prekrojena; nu mnoga takova kriva čitanja dati će se izpraviti, osobito kod mjesta, koja još postoje, ili kojim se spomen sačuvala u spomenicih. U ostalom šteta, što putopis nije pravilnije naštampan. Pošto putnici prevališe koju zemlju, onda podaje putopisac obćeniti opis zemlje i naroda. Opis

Digitized by Google

zemlje nije geografijski, kao što bi željeli, odviše je općenit, a pošto je put tačno opisan, nemože u općenitom opisu drugo ni biti van općenite opazke, koje se odnose prema zadaći putnika na tadanje političko i materijalno stanje zemlje. Opis pako naroda više je naravi etnografijske, jer govori o jeziku, vjeri i običajih. S historijskoga su gledišta ovi opisi osobito znatni, jer prikazuju živu sliku tadanjih odnošajâ zemlje i naroda za tadanje tiranske vladavine. U samih tih opisih razlikuje se opis Bosne i Srbije od opisa Bugarske i Grčke, oni su obsežniji i tačniji, a ovi više općenitiji; to dolazi vjerovatno odatle, što su one zemlje bile putnikom bliže i narod im puno srodniji i razumljiviji, s kojim se putnici i više bavljahu, a odatle potiče i sućut k njegovoj sudbini. Ove slike o tadanjih odnošajih naroda toli su znamenite s historijskoga gledišta, da bi jih historici bili imali više uvažavati. Iz sadržaja se još i to razabire, da je putopisac sasvim pouzdan svjedok ondje, gdje govori, što je sam vidio; usuprot gdje govori o prošlih sgodah, nerazabire dosta kritički narodno predanje od prave historijske sgode, već podaje onako, kako su mu gdje kazivali.

Budući da je turska vojska bila onda zapremila južnu Ugarsku, nemogahu kraljevi poslanici putovati starom poznatom carskom cestom od Biograda u Carigrad; već moradoše udariti putem do onda neobičnim i veoma mučnim, a to nam pribavi *najstariji putopis Bosne*. S toga već, pa budući je knjižica veoma riedka, a putopis svojom sadržinom dosta znamenit, nebi bilo izlišno, kada bi se preštampao prema današnjemu zahtjevu. Tim bi bio putopis pristupniji, a izdanje bi bilo znatnije, kada bi se gdjegod naći mogao suvremeni rukopis. Pošto je putopis veoma riedak i težko pristupan, podajem tu uz ocjenu i što vjerniju njegovu sadržinu.

Pokle je kr. Ferdinand pomenute poslanike iz Augsburga na put odpravio, dodjoše u Ljubljanu, i odatle odpraviše glasonošu Kosrev-begu (*Aussreffweg*), tadanjemu silnomu namjestniku Bosne, da jih izviesti, na koju stranu Krajine valja jim krenuti. Iza kako se glasonoša za 23 dana vratio u Ljubljanu s dobrimi porukami od paše, zaputi 1530 godine, u nedjelju 21.[1] kolovoza, Josip Lamberg sa svojom pratnjom, a sliedeći dan (22. kol.) N. Jurišić napose sa svojim družtvom iz Ljubljane. Putopisac navodi imenice pratnju, gospodu i sluge, (ukupno 30) jednoga i drugoga poslanika, a u Jurišićevoj pratnji pominje napokon i sebe *und mit mir Be-*

[1] XXVII pogrješka mjesto XXI.

Digitized by Google

nedicten Curipeschitz von Obernburg als lateinischen Dulmetschen. U Metlici *(Mettling)* sastadoše se oba poslanika i njihove pratnje te zatekoše (24. kol.) tu Ivana Karlovića[1], bana Dalmacije i Hrvatske, Ivana Kocianera, kapetana Kranjske, mnogu kranjsku i hrvatsku gospodu i kapetane, koji toga dana još pregledaše konjanike. Od Metlike počam, odnosno polazom iz Ljubljane, počimlje Kuripešić uredno voditi svoj dnevnik, u kojem osobito noćišta pomnjivo bilježi. Ali u Kuripešićevu putnom dnevniku razlikujemo glede opisa puta dva glavna odsjeka: prvi obsiže putovanje do Sofije, a drugi odsjek ostalo putovanje do Carigrada. Prvi odsjek putopisa vrlo je znamenit, odnosi se na putovanje po Bosni, staroj Srbiji i donjekle po Bugarskoj. Ovaj je dio putopisa malo ne posve nov, osobito glede Bosne, pa i glede njekojih drugih priedjela; jer se za prvi put opisuje put, o kojem neima tako potankoga opisa u nijednom ni starijem ni suvremenom izvoru. U prvom dakle odsjeku neima razloga pozivati se na starije putopise, jer je tu Kuripešić malo ne svagdje prvi i jedini izvor. Ali u ocjeni valjalo bi se i na historijsku geografiju obazrieti i mnogo topografijsko ime podatci iz starijih i suvremenih izvora historijskih i geografijskih razsvietliti. Tomu se pako ne može u onoj mjeri zadovoljiti kao što znanost od geografijskoga tumača danas izgleda, jer neima k tomu potrebitih izvora. Ovo valja osobito glede Bosne, o kojoj su starija historijska djela veoma površna, a u geografijskom pogledu od male ili nikakove koristi; listina pako i drugih spomenika vrlo je malo priobćeno. U obće o Bosni neima one historijsko-topografijske gradje, kakova se izpititatelju u obilju pruža n. p. za njegdašnje srbske zemlje u staro-srbskih spomenicih. Što je o Bosni napisano u starijih kosmografa i u sličnih djelih, to nije uprav za nikakovu porabu: sve je površno i pogrješno, udeseno prema starim piscem, u kojih o današnjoj Bosni takodjer neima mnogo geografijske gradje; uz to su stari izvori za te krajeve takodjer oskudni, a zemlja povrh toga u znanstvenom pogledu jošte neizpitana.[2] S toga će se lasno pojmiti, što se mnoga Kuripešićeva topografijska i

[1] Carbonitz, Carlonitz mjesto Carlouitz.

[2] Osim njekojih obćenitih opisa i putopisa za sada je glavni izvor za Bosnu poznata karta c. kr. generalnoga štaba u mjeri 1 : 300.000, odnosno ona priložena službenomu djelu bojnoga arkiva *Die Occupation Bosnien's und Hercegovina's*, Wien 1880; ali i ove su karte dosta nesavršene i nepouzdane, osobito u topografijskom pogledu. — Ja sam tačno i pomnjivo iztražio mnoge starije karte i atlante glede

Digitized by Google

orografijska imena, kada i nebi bila štampom izopačena, u poznatih izvorih nespominju. Ako im neima u sadašnjih izvorih potvrde, nadamo se, da će jim se s vremenom, kada se više spomenika o Bosni na sviet izda, i zemlja se savršeno iztraži, možda ući u trag. Drugi odsjek putopisa odnosi se na staru poznatu cestu, koju jur putopisci srednjega vieka dovoljno opisaše; al i u ovom dielu podava putopisac podataka, kojimi će se stariji putopisi popuniti i razsvietliti. Ove obćenite opazke o Kuripešićevu putopisu valjalo je prije pripomenuti, no što pristupimo k ocjeni samoga putopisa.

Put, kojim Lamberg sa svojom pratnjom zaputi od Ljubljane, jest ista ona glavna cesta, koja vodi još danas na Novomjesto i Metliku u Hrvatsku. Putopisac navodi na tom putu glavnija mjesta, koja još danas živu, naime *Sant Marein* (Šmarje), *Gross lupple* (Razsuplje), *Weilberg* (Weichselberg, Višnja gora), *Sittich* (Sitić), *Tresen* (Treffen, Trebno), *Honigstein* (Mirna peč), *Newstatten* (Novomjesto), *Meihar* (Mehovo) i *Mettling* (Metlika). Jurišić pako sa svojom pratnjom, u kojoj bijaše i naš putopisac, udari od Ljubljane do Razsuplja istim, a od ovud dalje do Metlike drugim putem. Na tom putu spominju se mjesta, koja još danas postoje; naime, *Lusche* (Lužce, na medji Hrvatske)[1], *Gurckberg* (Vrh Krke), *Seüsenberg* (Žužimbrk), *Eynöd* (Soteska), *Toplitz* (Toplice), a odovud preko gore i metličkoga polja u Metliku. Ovo su putevi, osobito prvi, kojim su Turci pod kraj XV i u XVI stoljeću često iz Hrvatske u Kranjsku provaljivali.[2]

U četvrtak 25. kolovoza odjaše poslanstvo od Metlike preko Kupe, zaputi ka gradiću Ribniku *(Ribnigk)*, pa Novigradu *(Novigradus)* nad Dobrom; zatim prebacivši Dobru, dodjoše k vodi Mrežnici *(Merssnitza)*, i preko nje se prevezoše. Na ovoj rieci Mrežnici, koja je dosta duboka, ima mnogo gradića i tvrdjica, koje

---

topografije Bosne, ne bi li u tih izvorih možda naišao na potvrde za topografiju Kuripešićeva putopisa. Na mnogih tih kartah u starih atlantih ima razmjerno dosta topografijskih podataka o Bosni; ali geografijski im je položaj veoma pogrješan; uz to nisu tadanji putevi označeni na kartah te je veoma mučno mnoga mjesta, osobito jednako glaseća, s putopiščevim opisom i pravim geografijskim položajem u sklad dovesti.

[1] Kozler, imenik mest, p. 15.

[2] Megiser: Annales Carinthiae, Leipzig 1612. II. Thl. p. 1194—7, 1232. Hammer, Gesch. II, 134. Dimitz, Geschichte Krains, II. p. 4.

Digitized by Google

zidanih, koje drvenih, naime *Glutz* (Ključ), gdje Mrežnica izvire; *Szuetzay* (Zwečaj), *Janaschitz* (Janašić), *Diakonitz* (Djakonić), *Therenditz* (Terendić), *Thararitz* (Tararić), *Steffkonitz* (Stefkonić) i *Despotonitz* (Despotović), a tu se prevezoše. Od Mrežnice ili Despotovića podigoše se te jahaše k gradiću Belaju *(Bellay)*, pa onda lievo k razbojištu *(Malstat* u mjesto Wahlstatt*)*, gdje je 24. lipnja 1528 godine bila bitka medju Turci i kršćani. Iza toga preko njekolikih brežuljaka i preko Korane *(Corana)* dodjoše k gradiću Budačkomu *(Budatzky)*, pa onda u gradić Klokoč *(Klokonitza)*, gdje jih primi grof Karlović, i tu prenoćiše. Poslanstvo dakle zaputi od Metlike putem, što vodi danas u Karlovac, a to nam svjedoče Ribnik[1] i Novigrad[2] nad Dobrom, koja mjesta još su danas na metličko-karlovačkoj cesti. Od Novigrada udariše dalje putem u Sv. Petar k Mrežnici, pa k Bjelaju, u koji nisu došli, i Bariloviću, gdje su prešli preko Korane k Budačkomu, a odovud na Krnjak u Klokoč. Putopisac bijaše glede izvora Mrežnice zlo upućen. Medju gradići, koje na Mrežnici spominje, sačuvahu se još danas imena Ključa, blizu utoka Tounjčice u Mrežnicu, i Zvečaja (gornjega).[3] Janaschitz je današnji Janjac[4], ruševine kraj Generalskoga stola; Therenditz je Herendić[5] ili sv. Petar na Mrežnici; Tararić dvor na Mrežnici istoimene obitelji (de Mlaka); Stefkonić ili Stefanić današnja Vinica, dvor obitelji Stefanić, medju Mrežnicom i Bjelajem, Despotović, dvor istoimene obitelji, kraj Duge rese, a Djakonitz biti će takodjer dvor istoimene obitelji. Ova dakle imena dvorova kraj Mrežnice nisu topografijska, već imena obitelji ili vlastnika. Bojište *(Walstat)*, koje putopisac spominje, blizu je Bjelaja, gdje je kranjsko-hrvatska vojska razbila Turke

[1] *Ribnik* spominje se u statutu kaptola zagrebačkoga od god. 1334. Tkalčić: Monum. histor. episcop. zagrabiensis, t. II, p. 93. Rački: popis župa zagrebačke biskupije od 1334 i 1501 god. Starine IV, 218. Lopašić, Karlovac, p. 9.

[2] Novigrad dolazi u popisu župa pod imenom *Dobra*. Starine, IV, 218. Valvasor, XII B., 4. H., 2. Ausg., p. 125. Lopašić, p. 9.

[3] Njekoji mrežnički gradići navode se u Bleuovom atlasu od god. 1639 t. I. naime *Klutsch, Herendisc i Janits*, al položaj im je netačan. Isti se gradići navode u staroj Merkatorovoj karti (Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte) Valvazorove zbirke u knjižnici prvostolne crkve zagrebačke. Iste gotovo gradiće navodi i karta Glavačeva od g. 1673, naime *Herendits, Zuetsai, Janats, Klokots*, a položaj im je prilično pravilan.

[4] *Janatch* u Valvasora, (Ehre des Herc. Krain) Buch XII, p. 65.

[5] *Herenditsch* oder *Herendich*, opis, u Valvasora, XII B. 125, 132.

Digitized by Google

god. 1528.[1] Dalje se još navode gradići Budački[2] i Klokoč[3], imena mjesta, koja još danas postoje.

Ostavivši Klokoč dospješe u gradić gornju Kladušu *(Obercladusche)*, iza toga preko vode Kladuše opet k gradiću k dolnjoj Kladuši *(Niedercladusche)*, i preko potoka *Cliua* (Clina, Glina?) u Novigrad. Odovud preko gore, ostavljajuć na lievo *Nemitzig* ili *Jeseriani*, dodjoše u gradić i trgovište Krupu *(Cruppa)*, gdje zatekoše pet Turaka iz Kamengrada *(Camergrad*, mjesto *Camengrad)*, koji su po njih došli i na njih čekali. Odavle krenuše preko brda k pustoj crkvici, na desno ležećoj, a tu bijaše za vremena kršćanskih selo, koje se zvaše *Goremi polle* (Gornje polje), to jest *Oberfeld*; pa pošto gorom dugo jahaše, vidiše s lieva još stare zidine od gradića, koj se zvaše *Japra;* onda se spustiše u dolinu k potoku *Japri;* prebacivši ga, susretoše tu do 50 dobro oružanih konjanika iz Kamengrada *(Camergrad)*, koji izadjoše čitavu njemačku milju na susret. Naime Malkošić *(Malkosthitz)*, koj je subaša u pomenutom gradiću, i koj ima od prilike 200 konjanika, a ob ovom (Malkošiću) se i njegovih čestitih djelih mnogo pjeva po Hrvatskoj i Bosni. Došav blizu Kamengrada, i kad ga već zagledaše, u to pucaše te dodje jedan Turčin, po imenu *Merusia*, koj primi gospodu liepo i odvede cielo družtvo u noćište, a kod večere veselo provedoše s Turci vrieme. Od Kamengrada udariše kroz liepu ravninu, pa onda kroz njeku dolinu te preko mosta prodjoše vodu *Mren* i dodjoše k drugoj vodi, koja se zove *Szanitza*, gdje su na malenom brežuljku dva pusta razorena gradića: *Klanenatz* i *Liscouatz*, a na lievoj strani duž rieke Sane *(Szana)*[4] diže se vrlo visoko, dugo i kamenito brdo, komu je ime *Klemenatz*, a pod brdom je mjesto. Prema iztoku su opet dva pusta gradića *Szekollour* i *Gurseu*, i tu stanuju mnogi martolozi i ovčari. Zatim prodjoše planinom i si-

[1] O tom ratu potanja kod Dimitza, Geschichte Krains, II. Thl. p. 120.

[2] Budački, u Valvasora, XII B. p. 68, 69, 135.

[3] *Clokoch*, spominje se u popisu župa bisk. zagrebačke od g. 1334 i 1501 (Starine IV, 216). *Klokat* u Valvasora, XII B. p. 64. — Od ovih navedenih mjesta zabilježena su na karti Hrvatske *(Croatia)* u Valvasoru: Ribnik, Novigrad, Herendits, Janatz i Belai.

[4] Sana *(Zana)*, spominje se u spomenicih 13. vieka (Theiner monum. Slavor. merid. I. 297) i u statutu kaptola zagrebačkoga od g. 1334. Tkalčić, Monum. episc. zagr. II, 90. Tomaschek misli, da je *Sarna* staro dalmatinsko ime za Sanu. Die vor-slavische Topographie der Bosna, Hercegovina, Crnagora; Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft Wien, Jgg. 1880. p. 514.

Digitized by Google

djoše u dolinu k rieci Sani, gdje jih dočeka Bahada subaša od Ključa *(Glutz)*, koj bješe izišao gospodi u susret, te jih doprati do Ključa, koj je na brdu; a poslije sidjoše u dolinu i na polju kod Sane prenoćiše. Krenuvši od ovud dodjoše u selo na lievoj strani ležeće, a ime mu je *Szablacke*, koje nedavno imadjaše 80 kuća, a sada jedva ako ima sedam ili osam. Od Szablacke kraj Sane zapute dolinom te idjoše dobru milju puta do pod brdo *Prisrer*, na kom je njekad bio gradić po imenu *Prisrer*, od koga su zidine dobro opazili, a izpod njega teče Sana, koja nedaleko iznad razorenoga gradića izvire. Zatim udariše gorom i spustiše se u dolinu, gdje je s lieve strane selo, koje se *Golosch* zove. Od ovud zapute preko visokoga brda i dodjoše k carevu bunaru *(Keysersprunnen)*, koj se za to tako zove, što prije 74 godine od prilike, kad turski car zavojšti na Bosnu, došao bješe s cielom vojskom do onoga bunara, a dalje nemogaše; posla svoje paše s vojskom pod Ključ te pobiediše kralja bosanskoga, koj se u njem zatvorio bješe, te uzeše Ključ i Kamengrad. Iza toga dospjeli su u selo *Gersono* (mjesto *Gersouo*). Odovud podjoše brežuljkom do gradića Sokola *(Szokoll)*, što bi mogli zvati „sokolov kamen" *(Falkenstein)*, koj leži na lievoj ruci, a ima 6 ili 7 okruglih vrata u zidu, a od sve tri strane dubok i velik šanac. Poslje toga izadjoše na vodu Plivu *(Pluia* mjesto *Pliua)*, pregaziše ju i još jednu drugu rieku, koja im je nasuprot tekla i dospješe k selu na lievoj strani na brdu *Szonion*, a zove se *Vllachen* (Vlahovo?). Zaputiv dalje preko vrlo visoke gore *Szenim*, spustiše se u duboku dolinu k potočiću *Jana* i dodjoše u selo na brežuljku, koje se zove *Babindol*. Od ovud krenuše te idjahu planinom, koja se takodjer *Szonim* zove, a gore na visini brda *Vaestin* liepe su čistine i ravanci. Spustiše se za tim u duboku dolinu k rieci Vrbasu *(Verbossa)*, koja im je nasuprot tekla, i priedjoše ju.

Od Klokoča dakle zaputi poslanstvo putem, što vodi u Maljevac ili Buhaču, a kraj Velike Kladuše stupi na zemlju bosanske Krajine ili jednom nazvane turske Hrvatske. Ovaj kraj Bosne, naime do planine Grmeća, odnosno do Vrbasa na iztoku, bijaše, kao što je poznato, prije provale Turaka cjelovit dio kraljevine Hrvatske, a biskupijâ krbavske i zagrebačke.[1] *Velika i Mala Kla-*

[1] Potanja oznaka medja kod R. Lopašića (Cazinski kraj u turskoj Hrvatskoj. Vienac, g. 1878, str. 671) i St. Novakovića (Srpske oblasti X i XI vieka, posebni otisak, p. 97, 98, 117) . . Popis župa biskupije zagrebačke, Starine knj. IV. p. 216—18.

Digitized by Google

duša spominju se u popisu župa biskupije zagrebačke od 1334 i 1501 godine, spadahu pod arcidjakonat gorički[1], a od polovine XIV vieka, pošto prestadoše plemenske župe, pripadoše k županiji zagrebačkoj. Spominju se i u opisu hrvatskih medja prema Turskoj od 1580 godine.[2] Valvasor navodi, da Veliku Kladušu zatvara s jedne strane velika močvarina, a s druge bujna polja, o Maloj pako Kladuši veli, da leži na visini.[3] Oba se mjesta često spominju za turskih provala[4], a navode je gore spomenuti stari atlasi i karte. Voda Kladuša današnji je potok Kladušnica, koja kraj Kladušâ teče i u Glinu utiče. Na daljem putu od M. Kladuše do Krupe spominje se potok *Cliua* i gradići *Novigrad* i *Jeseriani*. S dolnje Kladuše vode dva puta u Krupu, jedan, glavni, na Peći i Cazim, drugi pako na Todorovo, Bag, Konjoder uz potoke Jezernicu i Jezersku Lusinu. Kad bi naš putopisac bio pošao prvim putem, onda *Cliua*, bio bi vjerovatno potok Krivaj (Criua), preko kojega vodi put od Peći u Cazim. Ako je njegdašnji Novigrad u istinu današnje Todorovo, tada je vjerovatno udario drugim putem, na kojem mu u istinu ostaje Jezerski na lievo, onda bi bila *Cliua* rieka Glinica (Clina) ili njezin koji pritok. *Novigrad* navodi se još na kartah XVI vieka (u Valvazorovoj sbirci), od prilike gdje je današnje Todorovo, kraj kojega (kao i kraj Vranograča) vodio je po opisu nedaleko od Jezerskoga put u Krupu.[5] Dalje se još spominje gradić *Jeseriani*, što je bez sumnje današnje Jezersko[6], koje zaista s lieva od puta leži.[7] To bi se mjesto takodjer *Nemtzig* (?) zvalo, ali sličnomu mjestu neima u starih knjiga ni na današnjih kartah spomena. *Krupa*, trgovište i gradić, njegda do XVI stoljeća vlastničtvo knezova krbavskih, a poslije Nikole Zrinskoga,

[1] Starine, kn. IV. loco cit.

[2] Theiner, Monumenta Slavorum meridionalium, tom. II. p. 75.

[3] Valvasor, op. c., II. izd., Buch XII, p. 35, 132.

[4] Velika i Mala Kladuša pripadahu najprije porodici Ivkovića, a poslije bjehu Frankopanski gradovi. R. Lopašić, Karlovac, p. 9, 13. Klaić, Bosna, 187, 188.

[5] Na karti Hrvatske u Valvasora (Ehre d. H. Krain) zabilježena su medju Glinom i Unom od navedenih mjesta samo *Kladussa sup.*, *Kl. inf.* i Vranograd, a kraj Une *Kruppa*. — Na karti k Lučićevu izdanju kod Švandtnera (III. tom. od g. 1748) navode se medju bosanskimi mjesti: *Kladussa*, *Alt Novigrad*, *Jeserski* na lievo od puta, *Japra*, *Kamengrad*, *Klutsch*, *Verbosania*.

[6] Jukić, Bosna, str. 52.

[7] *Jeserski* ili *Iserski* u Valvasora (XII. B. p. 132), bijaše njegda grad vodičkih i blagajskih knezova R. Lopašić, Vienac g. 1878, str. 671.

Digitized by Google

otca sigetskoga junaka, spominje se često za provala turskih sve do osvojenja godine 1565.[1] Od Krupe do Kamengrada putovahu poslanici vjerovatno onim istim putem, što i danas amo vodi, na to upućuje rieka i gradić *Japra*[2], koj još i danas postoji[3], a rieku Japru su vjerovatno prebacili kraj današnjega mjesta Kozina. Gornjemu polju *(Goremi polle)* neima spomena u ovom kraju, ni na kartah, ni u knjigah, tako ni pjesmam, u kojih bi se pjevala junačka djela Malkošićeva[4], kako Jagić opaža (Rad, kn. XXXVI, 114), neima jih ni danas više. *Kamengrad* je još danas mala tvrdja na visokom kamenitom brdu.[5] — Dalji put od Kamengrada do Ključa vodi po putopisu najprije k jugo-iztoku na lievoj strani Sane, a spominje se ponajprije voda *Mren* i *Sanica*. Prvoj neima na današnjih kartah traga; ali Mren se kao župa spominje jur u pomenutom popisu župa od 1334 godine.[6] Po opisu mogao bi Mren biti današnji potok Dobra, preko kojega vodi put k Sanici. Potonja utiče blizu Kamičaka, preko nje vodi u istinu put, a ime joj se još danas sačuvalo. Onim pako dvim razorenim gradićem: *Klanenatz* (Kamenac?) i *Liscovatz* neima na kartah i u spomenicih traga. *Klemenac* gora biti će vjerovatno današnji Kamen (Kamenac), ogranak Plamenice planine, koj se diže u istinu Sani na lievoj strani, a na podnožju Kamena stere se mjesto Kamičak, gdje su

[1] Valvasor, op. c. B. XII, p. 18, 64. Krčelić Notitiae Praeliminares, p. 341, 343. N. Schmith, imperatores ottomanici, t. I, 118, 188. Kukuljević, povjestni spomenici, p. 179. 122. Theiner, monumenta Slavorum mer. II, 75. Hammer, Geschichte, III, 433, 434. Spominje se na kartah XV (Ptolomaeus Angeli, rkp. u narodnoj biblioteci u Fiorenci, cl. XIII, br. 16) i gore pomenutih XVI stoljeća.

[2] *Japra* navodi se jur u štatutu kaptola zagrebačkoga i u popisu župa od 1334 godine (Tkalčić, Monumenta. II, 90, Starine IV, 212), spadaše na arcidjakonat dubički, a kotar sanski (de Zana). U popisu župa od g. 1501 neima mu više spomena, vjerovatno bješe jur od Turaka osvojen.

[3] Blau, Reisen in Bosnien, p. 223.

[4] Navale Malkošić (Malkoč, u Kukuljevićevih spomenicih, p. 247) bega na Hrvatsku, spominje Valvasor, p. 120, 121. Lopašić, Karlovac, p. 3, 9, 10.

[5] „*Camengrad*, castrum, in finibus Croatiae, Bosnaeque existens", pokloni ga kralj Matija Korvin (g. 1464) Tomku Marnaviću. Krčelić, op. c. p. 205. Biti će možda ono isto, što *Cramen* u popisu župa od g. 1334 (Starine, IV, 212). Spominje se u pomenutom opisu u Theinera (II, 75), u Hadži Chalfe (Rumili u. Bosna, p. 169) i dr., Novaković, oblasti, p. 100, 108, a navode ga i karte XVI vieka.

[6] Starine, kn. IV. p. 212.

Digitized by Google

ruševine staroga grada, možda Kuripešićeva Klanenca. Dvim pustim gradićem: *Szekollour* (Sekolov?) i *Gurseu* (Jurjev ili Jurjesevo?), koji bi po putopisu imali biti Ključu na sjeveru, sličnim imenom neima u izvorih i na kartah spomena. Ključ (*Glutz*), na lievoj obali Sane, pod Šišom planinom, dovoljno je poznat grad od rata posljednjega kralja bosanskoga.[1]

Od Ključa vodi mu dalje put ponajviše uz desni brieg Sane, a na tom putu navodi selo *Szablake*, koje će biti ono isto mjesto, što dolazi na karti c. kr. generalštaba po imenu Zablaće.[2] Gori pako Prisrer i ruševinam istoimena gradića nedaleko izvora Sane, nemogosmo u trag ući. Ako se nije putopisac prevario i glede izvora Sane, kao što Mrežnice, tada bi njegov Prisrer mogla biti današnja Prevjir gora (c. kr. generalštabske karte) Sani na iztoku, ili ako se nije Kuripešićeva Prisrera sačuvao trag u današnjem Prisjeku na podnožju Dimitora. I *Goloschu* ili Gelešu (Jeleš?) neima nigdje spomena. Carski bunar *(Keysers prunnen)* pako biti će vjerovatno današnja Slatina na istoimenom potoku, koja leži uprav na putu Kuripešićevu. Tu spominje Kur. njeku priču o Muhamedovoj vojni na Bosnu, koju je vjerovatno od pratioca slušao, jer joj neima spomena u nijednom suvremenu izvoru. *Gersono* je današnje selo Gerzovo u njegdašnjoj jezerskoj nahiji.[3] *Szokoll* (Sokol ili Sokolac)[4], još danas postoji; znatan mu je opis, jer je danas zapuštena tvrdja pod Crnom gorom blizu vrela Plive, ka kojoj se putnici spustiše te njezinom dolinom dalje putovahu. Dalji put ne vodi mu po običaju na Jezero i Jajce, nego k jugu, u dolinu Janja, pa na Prusac k Vrbasu. Ovaj dio puta težko je tačno označiti, pošto su današnje karte, osobito u ovom kraju, nesavršene i pogrješne, pa što putopisac odveć malo mjestâ na tom putu navodi, a ta su, kao i ona gore, ponajviše zlo naštampana te izopačena. Tako nam nije pošlo za rukom uz današnja pomagala,

[1] Ključ, gl. kod Petančićevih puteva u Radu, kn. XLIX. 150. Geografijski opis Ključa i okoline u djelu: Occupation Bosniens im J. 1878. Wien 1880, S. 540—42.

[2] Zablaće (— raja, — tursko) u ključkom kotaru. Statistika mjesta i pučanstva. Sarajevo 1880, str. 49.

[3] Jukić, Bosna, str. 26. — Gerdovo (sic!) u statistici mjesta, str. 65.

[4] Gore pomenute karte (Angeli Vadii, Mercatoris, Bleu i dr.) navode Ključu na jugu gradić *Socholec* ili *Sokolitsch* (Sokolić), što je bez sumnje današnji Sokol ili Sokolac. Spominje se u turskih ratovih, a osvojiše ga Turci g. 1521. Hammer, Gesch. III, 11. Jukić, Bosna, pag. 26.

Digitized by Google

razriešiti i označiti zlo naštampana imena gore *Szonion* odnosno *Szenim* ili *Szonim* (Semišnica, ili Sasdinac?) i sela *Vllachen* ili *Vllachu*. Prebacivši Plivu izpod Sokola kraj Šarića, udariše putem, što vodi k selu Dolnjoj Plivi, a dalje preko ogranka Vitoroga u dolinu Janja *(Jana)* k selu *Babindolu.*[1] Jana je današnji Janj, desni pritok Plive.[2] Kraj Šarića, stare *Saritte,* stupiše na staru rimsku cestu, kojom su donjekle išli.[3] I sličnomu imenu gore *Vaestin* neima na današnjih kartah u onom kraju spomena. Nije li Vaestin možda današnje brdo Vaganj, na kojem se vide ruševine staroga grada.[4]

Prebacivši Vrbas *(Verbossa)* dodjoše u dva pusta razrušena gradića, Novi gornji i dolnji *(Novi, Ober* und *Nieder),* pa onda opet preko pomenute vode, okrenuvši se na desno, dodjoše u gradić i varošicu *Prussan* (Prusac). Od ovud pošavši prebaciše opet rieku Vrbas *(Vrbossa)* i podjoše lievo punih pet ura dugom planinom, koja se *Radanno* zove, i tu na visini je na lievo mali gradić, zove se *Castel,* a sazidaše ga Turci da bi živež i hranu, koja idjaše ka gradu Jajcu *(Jatze),* kad ga još kršćani držahu, na silu uzimali. Iza toga dodjoše u dolinu, gdje se s obje strane izpira zlato, i dugo jahahu ovom dolinom dok nepodjoše potokom, koj se zove Lašva *(Laschua),* a odatle na desno okrenuvši se, dospješe u selo *Krudschitza* (Krušica).[5] Odatle priedjoše njekoliko brežuljaka, pa se onda spustiše u dolinu, gdje se s obje strane mnogo zlata izpire. Pa preko potoka Željeznice *(Schelesnitza)* ka Kiseljaku *(saurer prunnen),* pa onda preko vode Lepenice *(Lippenitza)* i ravna polja, udarivši na lievo u selo Rakovicu *(Rhakonitza* mjesto Rhakovitza). Za tim dodjoše u selo *Blaschova,* koje prije njekoliko godina bijaše velika varoš, a danas jedva da ima 10 ili 12 kuća. Dodjoše na vodu Bosnu *(Wassua* mjesto *Wossna),* prebaciše ju i nadjoše tu Murata vojvodu s 130 od prilike dobro i liepo opremljenih konjanika, koji čekahu gospodu i dopratiše jih do zaselka *Khonatza* (valjda *Khouatza,* ili Kovača) gdje su noćili. Poslije uru i po od prilike zapute gospoda, a pred njimi jahaše njekoliko hrabrih

[1] Babindol navode starije karte blizu Janja potoka. B. je po statistici mjesta (p. 64) u kotaru jajačkom, a u općini Babići.

[2] Jukić, Bosna, str. 26.

[3] Tomaschek, l. c. p. 517.

[4] Jukić, Bosna, str. 26.

[5] Krusica na karti generalnoga štaba, a Kruščica u statistici mjesta str. 62.

Digitized by Google

Turčina, k Ausref begu paši bosanskomu, koj je bio u drugom selu, Glavojedinu *(Glavogedin)*, a to je nedaleko nad našim selom". Dalje crta putopisac sjajan doček kod Kosrev paše, opisuje pašinu od granja sagradjenu kolibu, u kojoj je tekao potočić, dragocjene sagove i bogato odievenu stražu. Od Kovača *(Konatza)* putovaše širokim vrhbosanskim *(Verchbossen)* poljem i kroz varoš Vrhbosnu *(Verbossen)*, pa onda visokom njekom gorom i okrenuše se na na desno od puta u dolinu i dodjoše u selo *Mokro*. „Jutros naime u sriedu 14 rujna), kad udjoše u varoš Vrhbosnu, tjeraše mimo nas, kao što u nas stoku tjeraju, jedno 15 do 16 djece, koje mužke, koje ženske, jer jih nemogoše sve prodati na tržištu. Bog neka im se smiluje."

Ovaj dio puta, od Babindola do Krušice, toli je obćenito opisan, da ga je, prema današnjim kartografijskim i književnim pomagalom i zlo naštampanomu tekstu, jako težko po tanko označiti; budući da putopisac navodi odveć malo topografijskih podataka, pa što navodi njekoja mjesta i gore, kojim neima na kartah i u knjigah spomena, kao n. pr. Gornji i Dolnji Novi[1]; i što putopisac tvrdi, da su tri put prebacili Vrbas[2], što je geografijska bludnja, jer ta rieka teče u onom kraju dosta ravnim smjerom bez velikih okuka, te nije bilo od potrebe tri put prebaciti rieke. Držeć, da je Prussan današnji Prusac[3], mala tvrdja pri briegu, izpod kog teče Koprivnica (Jukić, str. 27), tada je putopisac vjerovatno zamienio Vrbas s njegovimi lievimi pritoci Šemnišnicom i Koprivnicom, koje prebacivši dospješe u Prusac, a od ovud putovahu k Vrbasu, koj su možda kraj D. Skoplja ili Bugojna prebacili, i dalje gorom nastavili put k Lašvi. Gdje su god prebacili Vrbas, nisu pošli, kako tvrdi putopisac, na lievu, već na desnu njegovu obalu. Putanja od Babindola u Prusac, ubilježena na c. kr. generalštabskoj karti, možda je onaj stari Kuripešićev put, a vodi preko gorâ Sasdinac

[1] Dom. M. Niger (geographiae commentariorum lib. XI. Venetiis 1557, p. 91) spominje *Novi* na desnom briegu Vrbasa, ali potanje neoznačuje položaja.

[2] Opis Vrbasa s Plivom podava Dom. M. Niger, geographiae commentariorum lib. XI. p. 91.

[3] Prusac *(Pruksetatz* na karti Hrvatske u Valvasora), kao sklop puteva na lievoj strani Vrbasa, gl. K. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien u. Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879, S. 82.

Digitized by Google

(sic!)[1] i Krive jele na Slatinu, pa preko potoko Šemnišnice i Koprivnice u Prusac. Gora *Radanno* današnji je Radovan[2], preko kojega vodi put u dolinu Lašve, u koju su sašli po svoj prilici izpod Travnika, jer bi putopisac inače potonje mjesto, kao znatnije, svakako bio spomenuo. Radovanom se možda onda nazivalo sve ono gorje, što se diže medju Vrbasom i Lašvom, dakle i današnja Vranica, preko koje vodi put od Bugojna k Lašvi. Gradić *(Castel)* možda je današnje Kopile, na visini Vranice, koj vlada dolinom Vrbasa i Lašve, leži malo ne po sredini medju Travnikom i Bugojnom, medju dvima glavnima putima u Jajce. Ime doline, gdje se zlato izpiralo[3], putopisac nenapominje, možda je potoka Grmovnice (Geronica, Jukić str. 22), desnoga pritoka Lašve. *Krudschitza* današnja je Krušica, selo, više kojega su toplice 3 ure od Travnika.[4] U dolini Lašve stupiše opet putnici na staro-rimsku cestu[5], ili na današnju travničko-sarajevsku te putovahu vjerovatno na Busovaču. *Schelesnitza* (Željeznica) biti će današnja Fojnica rieka, preko koje vodi put u Kiseljak *(saurer prunner)*, koju sastavlja Dragača i Željeznica.[6] Možda se Fojnica i Željeznica onda uzimala za jednu te istu rieku, budući se Fojnica čini kao nastavak Željeznice. Prebacivši izpod Kiseljaka Lepenicu *(Lipenitza)* dospješe u Rakovicu *(Rhakonitza)*, koja još i danas postoji na putu od Travnika u Sarajevo.[7] *Blaschova* današnji je Blažuj ili stara Vrhbosna.[8] *Kovatza*, držeći se puta travničkoga, mogao bi biti po karti

[1] Sasdinac bi položajem od prilike odgovarao Kuripešićevu Szonim ili Szonion.

[2] Opis puta od Prusca na D. Skoplje i preko Radovana u Travnik podaje Pouqueville (Voyage de la Grece, Paris 1826. t. III, 126—133), gdje se osobito ističe položaj Prusca, vladajućega dolinom Vrbasa i D. Skoplja, odkud vodi dubokom dolinom put preko gore u Travnik. — Put preko Radovana opisuje i Boué, Rec. d' itin. II, 250.

[3] D. M. Niger navodi, da Vrbas i njekoji mu pritoci *„auri ramenta evolvere"*. Geogr. com., p. 89. Pouqueville (Voyage, III, 129) govoreć o zlatu, koje se izpire iz Lašve, misli, da su na njezinom vrelu bili rudnici zlata, o kojih govori Plinius, te da su jih Rimljani za Nerona kopali. O tom gl. Tomaschek, Mittheilungen, p. 519, 520.

[4] Jukić, Bosna, str. 23.

[5] Tomaschek, Mittheilungen, p. 523.

[6] Roskiewicz, Bosnien, p. 35.

[7] Rakovica, Statistika mjesta, str. 11. Opis puta od Travnika u Sarajevo, gl. Pouqueville, Voyage, III, 139—42. Boué, Rec. d' itin. t. II, p. 224—33. Blau, Reisen in Bosnien, p. 97—107.

[8] Jukić, Bosna, str. 32. Rad, kn. XLIX, 146. Statistika mjesta, str. 9.

Digitized by Google

zaselak Kovačići na putu travničkom pred Sarajevom[1], a *Glavogedin* bilo bi ono mjesto, gdje je paša držao svoj ljetnik, kamo poslanstvo zaputi, da mu se kao glavi zemlje pokloni. Razmatrajuć specijalnu kartu okoline sarajevske, priloženu k pomenutomu djelu o okupaciji Bosne, razabrah, da prigorje Ozrena, koje se brežuljci k sarajevskomu polju postupno spušta, zatvara ga sa sjevera i sjeverozapada. Ovo prigorje ističe dvie glave, koje se Kobilja glava zovu, a izmedju njih se vijuga Bosna u tiesnoj dolini. Prigorje je danas ponajviše golo, ili šikarjem prekrito, a za putopiščeva doba vjerovatno bujnom šumom zaraslo.[2] Preko Kobilje glave previja se glavna cesta u Visoko kraj hana Kobilje glave, od kojega nedaleko prema sjevero-iztoku je na gorskoj ravnici (po karti) seoce Tolina, a potok Švica, sastavljen u gornjem tieku od dva traka zahvaća oba mjesta. Držeći se putopiščeva puta i karte mišljah, da je u ovom za onda u istinu divnom priedjelu mogao biti oko Kobilje glave ljetnik Kozrevpaše, s kojim priedjelom bi se i opis putopiščev najsgodnije podudarao. Pošto nisam nigdje nalazio sličnoga imena Kurip. Glavogedinu, lasno se dalo misliti, da je od mjestâ Kobilja glava — Tolina mogla postati putopiščeva Glavogedina; buduć da se još na kraju prošloga stoljeća navodi Kobilja glava kao glavna stanica pred Sarajevom.[3] Medjutim dodje mi rukû pomenuta statistika mjesta, u kojoj me iznenade dva mjestna imena sarajevskoga kotara u hrastničkoj obćini (p. 9), na ime *Kovači* i *Glavogodina*, što bi vjerovatno Kuripešićevim mjestom Kovatza i Glavogedin odgovaralo. Buduć da tima dviema mjestima nigdje drugdje neima spomena: za to je veoma težko tačno jim označiti pravi položaj, i dovesti jih u sklad s Kuripešićevim opisom, pošto su ta mjesta u obćini Hrastnica, koje mjesto leži uprav na rubu sarajevskoga polja, medju podnožjem Igmana i potokom Željeznicom, blizu današnje (sarajevske) Ilidže, desno od puta što vodi od Blažuja u Sarajevo. Ovaj od prilike položaj pomenutih mjesta (Kovatza kraj puta, a nad njim na podnožju Igmana Glavogedin) slagao bi se i s putem Kuripešićevim, jer od Kovača po-

[1] Statistika mjesta, str. 9.

[2] Opis sarajevske okoline gl. kod Blau-a, Reisen in Bosnien, p. 1—16.

[3] „Han dalla cima di detto monte prende la denominazione di Kobiglia glava". Giornale del viaggio a Costantinopoli, l' anno 1792. Engel, Ragusa, p. 316. Pouqueville spominjuć u svojem putopisu (Voyage, III, 141—44) Kobilju glavu, opisuje položaj Sarajeva kao osobite topografijske tačke.

Digitized by Google

djoše sarajevskim poljem u Sarajevo. Varoš *Verchbossen* današnje je Sarajevo[1]; vrhbosansko polje je sarajevsko polje, a selo Mokro još i danas postoji.

Iza toga putopisac opisuje na kratko Bosnu, „kako ju nadjoše prolazeć kroz nju". Ali ciele Bosne, primjećuje, ne može opisati, što druge polovine, na ime gornje Bosne, vidio nije; za to govori samo o dolnjoj Bosni, koja mu se prostire od rieke Une *(Wuna)*, pa do varoši Vrhbosne (Sarajeva). „Prije svega dolnja Bosna je brdovita zemlja, ima na sve strane velike šume, a slabo je, izuzam malo mjesta, uradjena, osobito na granicah i to s toga, što ju Hrvati i drugi često pliene; pa onda dok je u kršćanskih ruku bila, nisu smjeli od vlade obdjelavati tu zemlju. Ali pošto Turci Jajce *(Yeytza)* osvojiše, to počeše obdjelavati veliki dio dolnje Bosne, koj je tako dugo pust ležao. Dalje su u pomenutoj kraljevini Bosni našli tri narodnosti (Nationes) i tri vjere. Prvo su stari Bošnjaci, koji su rimsko-kršćanske vjere, a tim je Turčin, kad je osvojio Bosnu, ostavio vjeru. Drugi su Srbi *(Surffen)*, koje zovu Vlasi, a mi jih zovemo Cigani *(Zigen)* ili Martolozi *(Marcholosen)*.[2] Ovi dolaze iz Smedereva *(Schmedraw)* i Biograda *(griechisch Weyssenburg)*, a vjere su sv. Pavla. Mi jih držimo za dobre kršćane, jer nenalazimo, da ima kakove razlike izmedju njihove i rimske vjere. Treći su narod pravi Turci, koji su vojnici i činovnici, a vladaju sa svime tiranski obima gore pomenutima plemenima, kršćanskimi podanici. Ostaviv jim Turčin vjeru, samo da obradjuju zemlju, (osim koga navede mladost i lakoumnost, da se poturči), a pustio jim je njihove svećenike, crkve i druge obrede. Oni nisu bili dužni davati od zemlje, koju obrade, ni koji drugi porez, do jedne ugarske forinte godišnje, to jest 50 aspra od svake kuće. Ali sad ove godine, pošto je (Turčin) najveći dio Hrvatske osvojio, i veliki dio Ugarske podložio, počeo je oba pomenuta plemena jače obterećivati i novimi jih nameti, kao što će slediti, mučiti. Najprije započe

[1] O Vrhbosni ili Sarajevu gl. opis Petančićevih puteva; Rad kn. XLIX, 146—48. K tomu valja dodati, da se *Vrhbosanija* kao gornja Bosna spominje u hrvatskom spomeniku od g. 1493 (Kukuljević, Monum. hist. Slavorum merid., p. 155) i kod Lučića (Schwandtner, III, 412). Pomenuta pako karta u Lučića, navodi *Verbosaniu* kao Sarajevo. — Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien, pag. 85.

[2] *Martolozi* iz grčkoga ἁρματωλός, kršćanski krajišnici (christliche Grenzwächter). Diefenbach, Völkerkunde Ost-Europas, II, 114.

Digitized by Google

tim, što po turskom običaju svake godine uzima iz svakoga mjesta troje, četvero ili petero mužke djece, a uz to bira najljepše i najokretnije; tako po kojemu otcu ili majci otmu, ako je liepo, i jedino diete, a po kojemu, koj ima četiri ili pet sinova, ako nisu liepi i okretni, ostaju svi na miru. Drugo uzima svake godine od osobe, mlade i stare, osobiti porez od 30 ili 40 aspra. Treće na svaku glavu stoke, na svaku njivu, vrt, livadu, vršište, na svaka vrata u kući po njekoliko aspra, tako da se po njeki put pretjera svaka mjera. Uz to jim Turčin nepusti crkve popravljati, niti im dopušta da nove zidaju; jer misli, da će ih tako prinukati da se poturče. S toga su pomenuti kršćani obiju plemena vrlo nezadovoljni; i može se misliti, da bi se jako rado u kršćanska mjesta preseliti htjeli. To se i odtuda vidi, što nam uviek, kada dodjosmo k njihovim stanovom, ne samo svoje kuće razpremiše, već nam kazivahu svu koliku nevolju, što trpljahu od turskoga golemoga nasilja, jer Turci pred nami nemilo tukoše ne samo stare, već i mlade, pače i žene. Od straha ni su smjeli od nas ništa javno primati, no kad jim kriomice platismo, tajnimi nam znakovi dadoše razumjeti, da bi radje bili kod nas, nego li ovdje. Oh koliko smo jih puta gledali, gdje pred nami stoje skrštenih ruku, uzdišući i na nebo pogledajući, a nesmjedoše s nami govoriti! Ali čim se nadjoše na samu s nami, umah počeše govoriti: oh koli željno izčekivasmo, da nas Kristovom pomoćju oslobodite, htjedosmo se rado na vašu zemlju od ovoga tiranstva preseliti; ali evo sada je naše utjehe nestalo, jer vidimo gdje se i vi morate pokloniti turskomu caru, i k njemu idete mir da tražite. Mi jim odgovorismo tješeći jih boljom nadom, a s velikim sažaljenjem. Kad bi bog dao, te kad bi svi oni, koji neuzimaju k srcu tursko nasilje, vidjeli to, zaista bi imali sažaljenja s ljudmi, koje mi držimo za prave kršćane, koji u neizkazanoj težkoj nevolji i težkom nasilju ostadoše postojani u vjeri kršćanskoj. Pomenuti kršćani priznaju, da je velik grieh što vojuju na kršćane, ali ma kako to vješto obilazili, ipak moraju na silu da idu s Turci na druge kršćane. Ali mnogi od njih, neće da budu dionici pliena; pa još vele, da riedko tko od onih koji vojuju na kršćane umre pravom smrću. Nu ima jih, koji iz opakih razloga i zlobe, kao što i kod nas ima zlih ljudi, rado idu proti nam, pa i na tursku vjeru prelaze, te vele: sada ćemo pomoći da i vas raztjeraju. Pomenuti kršćani obiju plemena odievaju se po gotovo kao i Turci, a razpoznavaju se od ovih po tom, što nebrijaju glave".

Digitized by Google

Putopisac ovim opisom prikazuje dolnju Bosnu, od Une i Save, do Sarajeva po svojem motrenju. Opis nije geografijski, već se odnosi na tadanje stanje i odnošaje naroda; i premda je obćenit, ipak je znatan, pošto neimamo sličnih opisa iz onoga doba, jer historici tadanji pripoviedajući turske ratove u naših zemljah više su kroniste negoli pragmatici. Ovaj se opis toli znatnim onda držao, da su ga kosmografi XVI, pače i XVII vieka raznovrstno upotrebljavali.[1] Mi pako onomu opisu neznamo šta primietiti radi nestašice sličnih djela o Bosni iz onoga doba. Tim znamenitiji je onaj opis glede naroda, jer prikazuje stanje njegovo, za prvoga vieka gospodstva turskoga u Bosni, a toga neima u nijednom nam poznatom historijskom izvoru onoga vremena. Razdioba Bosne na dolnju i gornju obična je kosmografom onoga vieka.[2] Razdioba naroda odnosi se poglavito na vjeru. Srbi *(Surffen)*, Martolozi, Vlasi i Cigani *(Zigen)*[3] su mu sinomima, a bili bi doseljenici iz Srbije, vjere sv. Pavla; vjerovatno su zapadni pisci držali Pavlićane i pravoslavne za sljedbenike istoga zakona, inače bi naš putopisac i pravoslavne bio na pose spomenuo. Katolici su mu prvosedioci, a Turci osvojitelji i gospodari zemlje. Ove dakle plemenske i vjerske razlike naroda, koje još danas u Bosni postoje, nisu plod našega vieka, već su se jur u XVI vieku izticale. Crtajuć putopisac sliku o tadanjem stanju naroda, prikazuje u početku turskoga gospodstva snošljivo njegovo stanje, nebi li se valjda narod oprijateljio sa svojimi gospodari. Al pošto Turci osvojiše jugo-iztočnu Hrvatsku i slavodobitno napredovaše u Ugarskoj, pošto je svaki odpor od Turčina satrt, nastaje doba nasilja i tiranske vladavine u Bosni; ugnjetavanje naroda silnimi danci, krvnim porezom, grabeć mu djecu, zanemarujuć i zametavajuć ga raznovrstno, ne bi li ga tim prisilio na poturčivanje.

---

[1] Seb. Muensteri Cosmographia, p. 1625.

[2] O razdiobi Bosne gl. opis Petančićevih puteva, Rad, kn. XLIX, 147. Farlatti J. S. t. IV, 38.

[3] Ζυγοί po Strabonu (ed. Par., II, 129, XI, 491, 495, 496, XVII, 839) su divlji narod azijske Sarmatije, stanujući po visinah Kavkaza pa do Kimerijskoga Bospora, koje skitalci, koje hajduci i gusari. Spominju jih i drugi pisci (Stephan. Byz., Priskus, Avienus i dr.); ali ovaj narod nisu Zigi našega putopisca. Potonji su sredovječni *Zygeni* ili *Zigeuni*, o kojih Du Cange (Glossarium, VI, 935) opaža „apud Krantzium in saxonica historia 1417 iidem, qui Gallis *Aegyptii* seu *Bohemi*, Italis *Zingani* vel Zingeri, Hispanis *Gittani* nuncupantur. Errones, praestigiatores, qui fictionibus et mendaciis imperitae multitudini imponunt".

Digitized by Google

„U četvrtak 15 rujna zapute od Mokroga, na visoku i kamenitu goru, koja se zove *Medengh* (Medenik), jašuć dosta dugo pod visinom, pa onda ostavljajuć ju na lievo, dospjeli su u selo *Grachonitza*, hoje leži s lieve strane puta. Odovud putovahu dosta dugo Medenikom *(Medenick)*, dok nedodjoše do njekojih grobova od kamena, pa onda u *Czelempasar* (Ćelebi-pazar) ili *Rogaticu*, tursku varošicu. Na glavici, kojom prodjoše ima pet jako velikih kamenih grobova, tako da se ne samo mi čudismo, nego i sami Turci, kako iznesoše na ovu glavicu pet tako velikih četvorasto iskljesanih stiena. Tu leži vojvoda *Pavlović* od *Radasel* (mjesto Radoslav Pavlović), koj njekad vladaše u dolnjoj Bosni; a tu je sahranjena još i žena njegova, jedan sin, jedan brat i vjerni mu sluga. Na velikom je kamenu nadpis u srbskom jeziku i pismenih izrezan, (surffischer sprach und büchstaben), a ovako glasi: „Ja vojvoda Pavlović od Radasel, gospodar i knez ove zemlje, ovdje ležim u ovom grobu. Dok življah, turski me car ne mogaše ni kojim junačtvom, nit kakovimi darovi, pa ni ratom, ni težkom silom na zemlji mojoj pobiediti, niti pritisnuti, a još manje mišljah, da se od vjere odmetnem. I bog mi je dao, da sam mnogu pobjedu nad Turci održao. Hvalim i slavim boga, što vazda vojevah i što moju zemlju ostavljam još u vjeri kršćanskoj". Na drugom mjestu, nedaleko od pomenutoga groba, drugi je nadgrobni kamen drugačijega oblika, ali ne tako velik. Tu leži vjerni sluga rečenoga vojvode, a sluga taj bješe vjeran junak, i o njegovih junačkih djelih još mnogo pjevaju Bošnjaci i Hrvati. Na kamenu je izrezan križ i nadpis u srbskom jeziku i pismenih, koj ovu misao izrazuje: „vojvodo Pavloviću, gospodaru moj, tebe ljubljah za života svog; vjernom službom služih tvoju glavu, a sad evo ležim mrtav pod tvojima nogama; jer hoću i u zemlji, da sam ti vjeran sluga. Toga si ti vriedan slavni i junački kneže; jer mač je tvoj oborio po kojeg Turčina za vjeru kršćansku".

Put, kojim je poslanstvo od Sarajeva u Rogaticu putovalo, čini se da je po gotovu onaj isti, što i danas ovamo vodi. Put je vrlo mučan, kojim se do nedavna riedko putovalo, radje se išlo, ako i duljim, udobnijim i sigurnijim jugo-iztočnim putem na Praću i Goraždu. Put Kuripešićev vodi kroz divlju, koje šumovitu, koje krševitu Romaniju planinu, zloglasnim od starine hajdučkim gnjezdom[1], a prekrit je stienjem i kamenjem. S toga su jako riedki o

[1] Vuk Karadžić, narodne pjesme, k. III, str. 3, 4, 8, 9, 10.

Digitized by Google

tom kraju putopisi, a tim su više obćeniti i površni.[1] Tačan i izvrstan opis ovoga puta, izmedju Sarajeva i Višegrada, podava historija o austrijsko-ugarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1879 godine.[2] Kuripešićev put od Sarajeva u Mokro vodi preko ogranaka Ozrena i Stubčanice, pa visočinom krševite Romanije. Put vodeći ovom planinom vrletno se od Sarajeva savija na obronku Borje planine do Rešvrha, odovud se spušta, pa se opet vrletno diže k hanu Brezovici. Dalje pada k dolini gornje Miljacke, a od ovud se diže mnogimi zavoji do Mokroga. Odatle dalje vodi vrletni put, na divljih razvaljenih stienah Romanije, sve do hana Podromanijom. Od iztočnoga podnožja Romanije stere se put južno-iztočno, koje šumovitim, koje kamenitim priedjelom: ponajprije gorskimi pašnjaci prekritim poljem Glasinačkim, koje se na tri ure daleko prema jugo-iztoku proteže; sela ni selišta neima, sve je sama obćenita paša, sela su predaleko od puta. Kad se polje predje, unidje se medju žitorodna sela, obilata voćnjaci.[3] Dalje ide put kroz visine Vitanja i Mladoga, pa kroz Ivan-polje i Rudine polje, te kroz dolinu Rakitnice u Rogaticu. Kod Glasinca (Gromile han) dieli se put rogatički od onoga, što vodi na sjever kroz nizko šumovito gorje u Vlasenicu, a izmedju obiju puteva stere se glasinačko polje. Put od Sarajeva na Mokro i Glasinac u Rogaticu dug je 107·6km. Goru, kojom Kuripešić tako mučno i dugo putovaše, zove *Medengh* ili *Medenick*, koja nemože druga biti van današnja Romanija. Na kartah (Tafel XIV i XV) o bitkah kraj Mokroga i Odžjaka, priloženih pomenutomu djelu o austrijsko-ugarskoj okupaciji zabilježen je *Medjenik* kao jugo-iztočni zglob Romanije, kojim imenom, naime Medjenikom, možda se onda sva Romanija nazivala. Kuripešićeva pako *Grachonitza* bez sumnje je današnja Rakovica (Grachonitza mjesto *Rachouitza*), koja zaista na lievo od puta leži.[4] Na putu medju Rakovicom i Rogaticom navodi putopisac pet kamenitih grobova na strmoj težko pristupnoj glavici. Na pomenutoj karti o boju kraj Bandina (Odžjaka)[5], za-

[1] Putovanje (Jukićevo) iz Sarajeva u Carigrad god. 1852. Bosanski prijatelj, sv. III. str. 71—92. Blau, Reisen in Bosnien, p. 3, 5, 9—11, 92. Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 117, 118.

[2] Occupation Bosniens u. Hercegovina's durch k. k. Truppen, S. 609, 640. K tomu priložene karte, Tafel III D, XIV, XV.

[3] Jukić u Bosanskom prijatelju, III, 74.

[4] A. Boué, Recueil d' itin. II, 255.

[5] Occupation Bosniens, Tafel XV.

Digitized by Google

bilježeni su na istom putu izmedju hana Podromanijom i Rogatice, stari grobovi (alte Gräber) na glasinačkoj gorskoj ravnici blizu Crkvine i nedaleko kule Tanković, odnosno Senković; pa ime „Gromila han“, upućuje da je ondje bilo starih grobova. Buduć da putopisac nijednoga drugoga mjesta na svom putu nespominje, za to je vele težko nagadjati, gdje su oni grobovi mogli biti. Oni kameni grobovi, po opisu putopiščevu, poznati su po imenu *stećaka*, kojih ima u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji[1], sjevernoj Albaniji i Srbiji u obilju. Posljednjih godina počelo se izpitivanjem stećaka ozbiljnije zanimati; ali dojakošnji izpitatelji nisu bili strukovnjaci, za to je stvar žalibog još uviek dosta tamna. H. Sterneck u svojoj razpravi[2] govoreć o tom nadgrobnom kamenju u Bosni, (alte Grabsteine, p. 45—53), potanko ga opisuje i priobćuje njekoliko likova znatnijih ploča. Ovo grobno kamenje nalazi se ponajviše na nenaseljenih, težko pristupnih divljih visinah, što se i s drugimi svjedočanstvi podudara, a to isto i naš putopisac ističe, primjećujuć, „da su se i Turci čudili, kako su ona silna kamenja na onu strmu glavicu dopremljena“. Iz položaja pako onih stećaka i geologičkih razloga zaključuje Sterneck, da spadaju u predhistorijsko doba, buduć da ob onih visinah, gdje dolaze stećki, neima u tradiciji spomena, da su bile igda naseljene, pa bilo i od samih nomada. Ali ovaj je zaključak jurve oboren, jer ima stećaka s napisi (u ćirilici) i godinom, na kakove se stećke Sterneck po svoj prilici nije namjerio, a iz toga bi bio razabrao, da mu je zaključak necsnovan; inače bi se moglo misliti, da je pozniji narod u predhistorijske grobove svoje mrtve zakapao, i nadpise pridavao. Iza toga priobći dr. Lužan u nacrtu svoja iztraživanja o staro-bosanskih grobovih[3], koja se čine temeljitija nego li Sterneckova. Lužan postavlja one stare bosanske grobove u XIV i XV viek, a do toga rezultata nije došao tumačenjem nadpisa, (valjda se i on nije namjerio na stećke s nadpisi), već to zaključuje iz starih novaca i drugih starina, što je u grobovih nalazio. Iz ovih se i još drugih izpitivanja u obće razabire, da oni grobovi potiču svakako iz kršćanske dobe, vjerovatno posljednjih stoljeća srednjega vieka. Ni

[1] Stećki u kraju imoškom. Bolletino d' archeologia e historia dalmata; anno II, p. 8—10, 25—27, 36—39, 74—75.

[2] H. Sterneck, geografische Verhältnisse und Communicationen in Bosnien, Herzegovina u. Nord-Montenegro, Wien 1877.

[3] Deutsche Zeitung, 1879, n. 2766; prievod u podlistku „Obzora“, 1879, br. 240, 241.

Digitized by Google

je su li ono možda bogomilski grobovi? U nijednoga dojakošnjega izpitatelja starih bosanskih grobova neima žalibog spomena o grobovih na putu Kuripešićevu, premda dr. Lužan navodi oko Vlasenice na južnom obronku Birača, dakle dosta daleko na sjeveru od puta Kuripešićeva, najljepših šest hrpa s najvećim i najljepšim kamenjem, o kojem kraju, veli Lužan, da se može u jedan dan 5 do 600 starih grobova obaći. Onaj pako kraj Kuripešićeva puta još čeka, glede starih grobova svojega izpititatelja.

Onih pet Kuripešićevih kamenih grobova bila bi grobnica obitelji Radoslava Pavlovića, gdje leži Radoslav i žena mu, brat, jedan od sinova i vjerni mu sluga. Putopisac navodi pače i sadržinu srbskoga nadpisa u ćirilskom pismu na grobu Radoslavljevu i vjernoga mu (neznanoga) sluge. Iz historije je poznato, da je Radoslav Pavlović bio mladji sin Pavla Radinovića, mogućega dinaste u gornjoj Bosni, naime medju gornjom Bosnom i Drinom.[1] Po smrti Petra, starijega brata, nastupi Radoslav gospodstvo u svoj državi svojega plemena[2], te se spominje u tadanjih spomenicih nazivajuć se vojvodom, odnosno „velikim vojvodom rusaga bosanskoga", sve do 1441 godine.[3] Potonje godine spominje se Radoslav posljednji put, jer 1442 g. 29 rujna sin mu Ivaniš, spominjući smrt svojega otca[4], potvrdjuje Dubrovniku povlastice. Tim bi Radoslav izmedju 10 travnja 1441 i 29 rujna 1442 g. umro; kada i gdje, tomu neima u spomenicih traga.[5] Iza Radoslava spominju se u tadanjih spomenicih tri sina, i žena mu Teodora[6]; na ime rečeni vojvoda Ivaniš, pa knezovi Petar i Nikola. Od potonjih Radoslavljevih sinova spominju se posljednji put, po smrti Ivaniša, vojvoda Petar i knez

[1] Miklošić, Monumenta serbica, p. 306, 308, 310, 311—13, 315, 322, 387, 402. Pučić, Spomenici srbski, I 150, 155.

[2] Sandalj piše o Petru Pavloviću (30. svibnja 1420), da ga je pogubio turski paša Isak na bosanskoj medji za to, što se iznevjerio sultanu. Miklošić, op. c. p. 301, 311, 305.

[3] Miklošić, Monum. serb. p. 306—405. Pučić l. c. Majkov, istorija srpskoga naroda, II. izd. str. 170—173.

[4] Miklošić, op. c. p. 420.

[5] Jukić navodi (p. 129), da je Muhamed II, osvojivši Bosnu i ubivši Tomaševića, pogubio umah zatim i Radoslava Pavlovića, koj držaše Popovo i sve zemlje do Dubrovnika. To se moglo dogoditi s nasljednici Radoslavovi, jer samoga Radoslava odavna nije bilo medju živimi.

[6] Teodora žena Radoslava Pavlovića gl. u Miklošića (Monum. serb. p. 398 i 418), a ta bi bila po Rastiću sestra Stjepana Hercega ili Kosače.

Digitized by Google

Nikola u listini od 15 srpnja 1454, kojom potvrdjuju Dubrovniku povlastice.[1] Glavni grad Pavlovićeva gospodstva bješe *Borač*, odkuda su izdavane povelje Dubrovčanom, zovu ga „slavnim gradom“[2], a posljednji put se spominje kao stolica Pavlovićeva roda u navedenoj Petrovoj listini, od 1454 godine. Borač grad stajaše vjerovatno blizu Rogatice, možda današnje selo Borač u občini Rogatica vanjska.[3] Osvojenjem turskim Bosne i izumrćem roda Pavlovićeva čini se da je Borač opustio.[4] Ali Pavlovići posjedovahu, osim svoje oblasti u gornjoj Bosni, napose i u primorju Trebinje, Bileće s Banjani, Klobuk sa župom Vrm i Konavlje, Poznata je ljuta razmirica izmedju Dubrovčana i Radoslava glede Konavlja i Sokola, koja je iza velikoga neprijateljstva i krvavoga rata tek 1432 godine (25. listopada) izravnana.[5] Da su oni grobovi, koje Kuripešić navodi, ležali u oblasti silnoga Radoslava, o tom neima sumnje; jer su Pavlovići držali Ustikolinu (medju Foćom i Goraždom), Dobrun, možda Vrhbosnu (Sarajevo), gdje je Pavao Radenović zakopan[6], i trgovište Praču, gdje je Pavao još postojeći grad Pavlovac sagradio.[7] Pavlovićevi dakle grobovi, koje Kuripešić spominje, možda su bili blizu Borča. Kad bi pako Pavlovićev Borač bio kraj današnje Vlasenice (Jireček l. c.), bilo bi nesumnjivo, da je narodna tradicija podmetnula one grobove rodu silnoga R. Pavlovića. Inače bi rod Pavlovićev morao imati na glasinačkom putu još kakav dvorac, gdje je bila obiteljska grobnica; ili su jih potomci Radoslavovi pred turskim pustošenjem možda prenieli iz Vlasenice (Borča) na jug, na strmu nepristupnu glavicu; inače bi ono bili grobovi možda kakovih junaka,

---

[1] Miklošić, Monum. serb. p. 469.

[2] Miklošić, Mon. serb. p. 310, 312, 314, 325, 376, 405, 469. Pučić, spom. II, 111.

[3] Borač, selo u kotaru rogatičkom, a u občini Rogatica vanjska (Tetima), na karti ga neima. Gl. statistika Bosne, p. 21.

[4] O Borču kraj Vlasenice gl. K. Jireček „Die Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien, p. 31, 38, 40, 60, 81.

[5] O razmirici medju Radoslavom i Dubrovčani glede Konavlja i Sokola obilna gradja u dubrovačkom arkivu; Lettere e Commissioni di Levante, vol. a. 1430—35. Consilii Rogatorum, vol. a. 1431—35. Resti, Annali di Ragusa (rkp. u akademičkoj knjižnici, p. 586—685), Luccari, Annali di Ragusa, p. 144—150. Rad, VII, 232—34, Starine, I, 198—200. Jireček, op. c. 38, 39.

[6] M. Pučić, srpski spomenici p. XVI.

[7] K. Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke, S. 38.

Digitized by Google

palih ondje u boju, ili kakovih slavnih hajduka. Tim bi vjerovatnija bila sumnja, što putopisac nespominje, da je sam one nadpise čitao, ili jih je pobilježio po pričanju svojih bosanskih pratilaca; pa da li su on i njegovi domaći pratioci znali ćirilsko čitati pismo. Al to se priči protivi, što još postoji s. Borač blizu Rogatice, pa što se broj grobova, koje Kur. nabraja, od prilike slaže s članovi porodice Radoslavove; grob naime bratov bio bi grob Petrov, kojega Isak pogubi, pa Radoslavove žene Teodore, možda najstarijega mu sina Ivaniša i bezimena mu vjernoga sluge. Što je bilo s onom mladjom dvojicom Radoslavovih sinova, Petrom i Nikolom, o kojih poslije 1454 godine spomena neima; nije li se s onimi sgodilo, što Jukić (p. 129) o Radoslavu priča? Onaj bezimeni vjerni sluga, o kojega junačtvu narod mnogo pjeva, nije običan sluga ili nevoljnik[1], već je njeki vlastelin, znamenita junačina; buduć mu se ime nespominje, za to ga je težko nagadjati. U listini Tvrtkovoj (od kolovoza 1439)[2], kojom svjedoči, da se Ivaniš zakleo poslanikom dubrovačkim, spominje se medju svjedoci i „sluga Radoslava, Radoje Živinčić". Ni je li možda ovaj sluga onaj vierni i junački, kojega Kuripešić iztiče? Ali pjesmam, koje bi pjevali o njegovu junačtvu, neima u poznatih nam zbirkah traga.[3]

Od Rogatice krenuše preko visoke i kamenite gore, koja se *Semetz* zove; zatim spustiše se u dvie vrlo duboke doline k vodi Drini *(Trena)*; prebacivši ju, dodjoše u liepo ozidani karavanseraj, koj je izvan trgovišta Višegrada *(Vischegrad)*. Nad trgovištem diže se na stieni visok gradić, koj se takodjer Višegrad zove. Odovud krenuše u dolinu k rieci, koja se *Risona* zove, k malenomu manastiru, gdje osam srbskih kalugjera izadje jim na susret, a jedan u svećeničkom odielu, liepo jih primiše, pa se još pomoliše bogu za sretan put i povratak. Iza toga dospješe ka gradiću *Dobrunu*, koj se lievo na stieni uzdiže: pa prevalivši visoko brdo, sidjoše u dolinu k rieci *Ubevatz*, predjoše ju, i vidiše na desnoj strani na visini stare zidine, gdje bješe za vrieme kršćana liep gradić, po imenu *Pribon* (mjesto Priboi), a ima tu blizu trgovište, koje se takodjer *Pribon* (sic!) zove. Velika voda *Lun* (mjesto Lim), koja

[1] Sluga u značenju *minister* gl. u Daničića, Rječnik, III, 129.

[2] Miklošić, monum. serb. p. 402.

[3] O narodnih pjesmah, u kojih bi se pjevala junačka djela vjerna sluge Radoslava Pavlovića, gl. Jagić u Radu kn. XXXVII, 114, 119. Veselovski u žurnalu ministarstva narodnoga prosvešćenja, g. 1879, str. 89—111.

Digitized by Google

dolazi iz Makedonije, i *Ubevatz* (Uvac) sastaju se izpod rečenoga razrušenoga gradića, i utiču u Drinu *(Dröna)*. Od Priboja pošavši dospjeli su u njeki mali manastir, gdje živu srbski kalugjeri; za tim jahaše dugo gorom, koja se zove *Vanska gora* (mjesto Banjska), t. j. Toplička gora *(Toplitzerberg)*, koja se zato tako zove, što izpod onoga maloga manastira izvire topla voda. Tu uhvati Turke strah od hajduka, pa zato uzeše sobom iz sela do 40 ljudi kao pratioce, i tako dodjoše u selo *Crotono* (mjesto *Cratovo*), koje prije kratkoga vremena imadjaše 80 kuća, a sada jedva pet ili šest. Odatle zaputiše preko kamenitoga brda, po imenu *Kamenatz*, i dodjoše u Škenderpašinu varošicu *(märcktlein Schkender-Paschina)*. Iza toga udariše brdom, pa se spustiše u dolinu; jahavši zatim dugo liepom visinom, prebaciše rieku *Ubevatz*, te se uzpeše na visoku goru, odkuda se vidi Dubrovnik *(Ragus)* na moru, Carigrad u Romaniji, Smederevo *(Schmedravo)* i Bosna na 50 milja daleko, te dospješe u selo *Jastronich* na brdu. Odatle spustiše se u duboku dolinu, pa na brdo, koje se *Eresa* zove, te idući poslije uz vodu, po imenu *Lutzka*, dospjeli su u Novipazar *(Novipasar)*, t. j. Novi trg *(Newmarckt)*. Dalje udariše preko planine *Ragesno* i spustiše se u dolinu, gdje se zlato izpire i srebro kopa. Za tim dodjoše u vrlo velik i liep ali razrušen manastir, koj leži na lievoj strani; turski je car, neima tomu dugo, zapovjedio, da se razruši, jer unj dolažahu kršćani, koji zarobljeni od Turaka opet se oslobodihu i tu zadržavaše. Prošavši tuda, sve to dobro razgledaše, pa dospješe ka gradiću *Zvetzay*, koj se jurišem uzeti nemože; za tim prebaciše rieku *Zbar* (mjesto *Ibar*) i dodjoše u trgovište *Metronitza* (mjesto *Mitrouitza)*. Dva su gradića, naime *Jeletz*, koj na Rogozni *(Ragesno)*, pošavši od Novoga pazara na desno na kamenitom brdu vidiše na jednu milju u daljini, i onaj *Svetzay*, na Ibru *(Zbar)*, a na kamenitom brdu, izpod kojega projahaše na lievo ostavljajući ga. To su krajiški gradići, gdje se kršćani, kad još Bosna bijaše u njihovih rukuh, junački boriše s Turci, i žestoko jih braniše; ali sve to bi pa prodje.

Put Kuripešićev od Rogatice[1] u Višegrad onaj je isti, koj i danas onamo vodi; naime kroz Semeć planinu, koja se medju Rogaticom i Višegradom diže, a spominje ju i putopisac *(Semetz)*. Put putopiščev od Blažuja na Sarajevo, Rogaticu k Drini, biti će

[1] Rogatica, Bosanski prijatelj, III, 75. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 74.

Digitized by Google

možda staro-rimska cesta, a Rogatica možda stara *Aleva*, bješe stjecištem dviju cesta, jedna je išla k Drini, smjerom puta Kuripešićeva, a druga na Goraždu, Plievlje *(Sapua)* u Dardaniju.[1] One dvie putopiščeve doline, biti će vjerovatno potoka Račanice i Osojnice, kojimi put zaista vodi, potonji utiče kraj Višegrada u Drinu. Od Višegrada[2] u Priboj vodi mu put najprije dolinom Rzave na Dobrun, pa na Budimlje istoimenom dolinom, dalje preko Bielog brda k dolini Uvca i uzanj u Priboj (*Pribon*, sic!).[3] Na potonjem putu spominje putopisac rieku *Risona*, današnju Rzavu, koja kraj Višegrada u Drinu utiče; pa *Dobrun*, poznati grad Radoslava Pavlovića[4], blizu kojega bješe onaj pravoslavni samostan, što ga putopisac spominje.[5] Ono pako bezimeno visoko brdo vjerovatno je Bielo brdo nad Budimljem, preko kojega još i danas vodi put k dolini Uvca *(Ubevatz)*. Putopisac dalje navodi, da se izpod gradića Priboja stiču Lim i Uvac; ali Lim, kao što je poznato, neutiče ondje, već se kreće na zapad, te se izlieva napram Medžidži u Drinu.[6] Na putu od Priboja do Novogapazara spominje *Vransku* (sic!) ili Topličku goru; to su današnja Banjska brda, koja se medju Pribojem i Kratovom dižu, a preko tih brda vodi i danas put u Novu varoš. Tu je slavni manastir Banja[7], gdje topla voda izvire, od koje nose ime manastir i brda. *Crotono* (sic!) današnje Kratovo na istoimenom potoku nedaleko Banje.[8] *Kamenatz* gora

[1] Tomaschek, Mittheilungen, p. 521, 522. Put od Višegrada u Rogaticu opisuje Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 117. Jukić u Bosanskom prijatelju, III, 75.

[2] Višegrad s tvrdjom na stieni u Hadži Chalfe, op. c. 160. Jukić, p. 44. Bosanski prijatelj, III, 76. Spominje se u dubrovačkih dopisih. Lettere e Comissioni di Levante vol. a. 1448 – 88.

[3] Opis puta u Priboj i opis Drine kraj Višegrada u djelu Occupation Bosniens, p. 662. Priboj u Jukića (Bosanski prijatelj, III, 77), gdje iztiče starinsku kulu, opalu i zapuštenu.

[4] Dobrun (na kartah Dobrunje), selo, blizu su znamenite ruševine (stari grad), spominje se u staro-srbskih spomenicih (Daniel, ed. Daničić, p. 197) i u spisih dubrovačkih: Lettere e Commissioni di Levante, vol. a. 1420—22, 1423 1433. Gl. Occupation Bosniens, p. 664, pa kartu u istom djelu, Tafel III, D.

[5] Jukić, Bosna, str. 44. Bosanski prijatelj, III, 77.

[6] Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 42.

[7] Banja gl. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 35, 86. Jukić u Bosanskom prijatelju, III, 77.

[8] Kratovo gl. Jireček, Die Handesstrassen, p. 57.

Digitized by Google

današnja je Kamenica planina[1], kroz koju vodi put u Novu varoš. Škenderpašina *(Schkender Paschina)* varošica odgovara položajem današnjoj Novoj varoši[2], jer blizu jim bijaše dolina Uvca, u koju umah sidjoše. Od ovud do Novoga pazara opis puta odveć je obćenit. Pošto prebaciše Uvac, možda blizu Sjenice, uzpeše se na goru s predalekim vidikom. Ono je opet priča putnička, jer toli visoke gore na onom putu neima, kojoj bi obzor sizao do mora, pa da i nebi bilo medju označenimi mjesti drugih viših gora, koje joj obzor zastiru. Sličnomu pako imenu sela *Jastronich*, neima u onom kraju nigdje na današnjih kartah spomena. *Eresa* (Bresa?) brdo, izopačeno je ime, odgovoralo bi položajem današnjemu brdu Brzezovo (Brezovo) na karti generalnoga štaba, Sjenici na iztoku, na putu u Novi pazar. *Lutzka* voda, današnja je rieka Ljutska, uz koju zaista vodi put.[3] Kraj Plievlja ili stare Breznice, odnosno kraj Priepolja, sticao se bosanski s dubrovačko-carigradskim putem. Potonjim putem obično putovahu dubrovački poslanici s dankom u Carigrad, a spjeva ga Jaketa Palmotić, koj putovaše kao poslanik dubrovački k Muhamedu IV, u svojoj pjesmi „Dubrovnik ponovljen“ (god. 1668).[4] — *Novipasar* ili Novi trg *(Neuw marckt)*, sred doline Raške, staro je Trgovište, gdje se bosansko-dubrovački put razdvajao, desno je vodio u Solun, a lievo u Niš. Od kraja XV vieka zove se Novipazar, njegda najveće mjesto medju Dubrovnikom i Nišem. Tu je bila njegda znatna dubrovačka naselbina, zato se često spominje u dubrovačkih spisih, kao znatno tržište.[5] Ciela okolina puna je ruševina i spomena iz dobe Nemanjića, jer tu je bila staro-srpska *Rasa*, prieslonica srpskih župana.[6] Od Novoga pazara udari Jurišićevo poslanstvo južno-iztočno ka Kosovu. Na tom putu spominje putopisac *Ragesno* planinu, a to je Rogozna[7], kroz koju još i danas vodi put.[8] Dolina pako, gdje

[1] Boué, Recueil d' itinéraires, II, 79, 309.

[2] Jireček, op. c. p. 86.

[3] Opis Liutske (Lioutzka) i puta u Novipazar u Pouquevilla (Voyage, III, 150—52) i A. Bouéa (Rec. d' itin. II, 186—88, 312).

[4] Jaketa Palmotić, Dubrovnik ponovljen, izdanje St. Skurle, Dubrovnik 1875.

[5] Jireček, Die Handelsstrassen, p. 77. Bosanski prijatelj, III, 80, 81. Pouqueville, III, 152.

[6] Daničić, Rječnik starina, kn. III, 40. Novaković, Zemljište radnje Nemanjine, p. 11.

[7] Rogozna, Jak. Palmotić, str. 175.

[8] A. Boué, Rec. d' itin. II, 181. Bosanski prijatelj, III, 82.

Digitized by Google

se zlato izpiralo, biti će vjerovatno Banjske rieke, a razrušeni manastir biti će Banjska, koji sazida srbski kralj Milutin na čast sv. Stjepanu.[1] ~~Gradić~~ *Zveczay* je često u srpskoj historiji spominjani Zvečan; ruševine dižu se na vrletnoj stieni na utoku Sitnice u Ibar, a zidala ga punica srbskoga kralja ~~Milutina carica~~ Irene.[2] Prebacivši Ibar *(Zbar*, sic!*)* dodjoše u *Mitronicu*, poznatu današnju varoš Mitrovicu.[3] Još jedan gradić spominje naš putopisac na tom putu, naime *Jeletz*, a to je Jeleč starosrbskih spomenika, a ruševine mu se vide kod Bouéova Jeleša.[4]

Pošto je Kuripešić opisao dolnju Bosnu, valja mu reći koju i o gornjoj Bosni[5], koja mu začimlje gradom Vrhbosna (Sarajevo), a dopire do Zvečana ili Mitrovice. „Ponajprije gornja Bosna nije mu tako divlja i gorovita, već ima pitomih luka, opasanih golimi brdi, i malo ima velikih polja, osim što je kod grada vrhbosansko polje. Stanovnici zemlje dvoje su narodnosti, naime Turci i Srbi, o čem je i napried govorio; potonji imaju svoje svećenike i crkve po kršćanskom obredu. I ona tri manastira, o kojih je govorio u svojem dnevniku, osnovao je grčki (sic!) car po imenu Stjepan. „Ali najviše ima Turaka, koji kao vojnici imaju od sultana kao njeku plaću, što oni zovu *timar*[6] u rečenoj zemlji, naime od Prusca (*Prussatz*) do grada Sarajeva *(Verbossen)*, gdje sjedi Koz-

[1] Daničić, Rječnik, I, 25. Boué, Rec. d' itin., II, 181.

[2] Daničić, Rječnik, I, 371. Boué, op. c. II, 179. Hilferding, Bosna, p. 295. Jukić, Bosna, p. 45. Točan opis grada u izvještaju skopaljskoga nadbiskupa, gl. Theiner, Mon. Slav. mer., II, 221. — „Ibar rieka i Sitnica, Svečan grad im s desna ostaje vrh visocieh tu glavica". I. Palmotić, p. 176. Rački u Radu XXXI, 217—33. Novaković, Srpske oblasti, p. 120, 122, 124. Radnja Nemanjina, str. 15, 16.

[3] Ibar se često spominje u starosrbskih spomenicih, gl. Daničić, Rječnik, I, 588. — „Mitrovizza luogo di 500 case" blizu Zvečana (Svecciano), a tri ure od Vučitrna, Theiner, op. c. II, 221. — „U Kosovo veće ulaze k Vučetrnju ter hodeći, Mitrovicu sa strane paze u zelenoj dublja odjeći." I. Palmotić, p. 176. Opis puta od Novoga pazara u Mitrovicu kod A. Bouéa, II, 179—184. Jireček, p, 86. Bosanski prijatelj, III, 82.

[4] Daničić, Rječnik, III, 518. Daniel, ed. Dan., p. 24. — „Jelesch grand château serb, et prés de setto belle ruine etc. A Boué Itin. II, 183. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 34, 77.

[5] Ob obsegu gornje Bosne u kosmogrofa XVI vieka gl. Petančićev opis puteva, Rad, XLIX, 147. Vischer, Delineatio Hungariae cum adiacentibus regionibus.

[6] „*Timar*, kleine Lehen, Reiterlehen, Kriegslehen", Hammer, Grsch. I Aufl. I, 96, 182, III, 335, XI, 64, VIII, 155.

Digitized by Google

revpaša ili kapetan bosanski. Oni živu na svojih dvorovih, i sasvime tiranski vladaju Srbî, kao što je već rečeno. Kraljevina Bosna prema svojoj veličini nije dobro naseljena, a kad sam izpitao, doznao sam, da tomu imaju tri uzroka. Prvo često kuga mori; drugo, da Srbi, Zigi *(Zitzen)* i Martolozi od silnih tereta i nameta biegaju; a treće i najjače, što car turski uzimlje od kuće mlade i sposobne ljude, kao što je već napomenuto; pa onda svi njegovi janičari, najbolji sluge, činovnici i kapetani, svi su to sami Bošnjaci; drži jih Turčin za najbolji i najvjerniji narod, koj rado hoće, da se zove turski, pa se i hvali time; za to im više vjeruje, nego pravim Turkom. Već po okretnosti i liepoti svojoj odmah se razpoznavaju od Turaka, a ljepše se i nose nego Turci. Zemlja ima na više mjestah zlatne i srebrne rude, zlato se izpire.[1] Vidi se, da je Bosna za kršćanske vlade bila vrlo liepa i dobro obradjena zemlja; trs rastijaše na više mjestah, a sada ima ga samo oko Višegrada i Novoga pazara; vele, da ga ima prema moru i u posavini[2]; ali budući je to dosta daleko, s toga tamo neputovasmo; tamo uprav i jest zemlja dobro obradjena, a ovamo pokraj puteva jest najgorje obdjeljana. Ovomu je taj uzrok, što Turci putujući čas ovamo, čas onamo, uzimaju kršćanom sve što imaju, a ništa im neplaćaju za ono što jim uzmu; otimaju jim i trgaju zalogaj iz ustiuh, kao divlji vuci, psi i lavovi. S toga siromašni ljudi idu u planine i na plodne visine s cielom imovinom, i tamo teže zemlju. Osim toga po svoj Bosni mora svaki, da je pripravan na rat, naime svaki mora, da ima osam, deset, ili dvanaest konja pripravnih, pa čim mu se da znak, mora umah polaziti, jer će inače izgubiti zivot i imanje. Ako je koj u službi ili ima od cara timar, pa se i najmanje nepokoran pokaže, odmah mu se sve oduzme i dade drugomu, koj je pokoran, ili se odlikovao. Sad hoće turski car, da oni, koji imaju timare u Bosni, idu na Ugarsku da tamo zadobiju nove, a tko neće već ostaje, taj da plaća danak, kao i drugi seljaci; Bošnjake pako hoće da drži, odkad Ugarsku i Hrvatsku ima, samo za krajišnike. S toga polaze k caru na dvor oni, koji imaju timare, ili njekoju službu, nebi li ga od toga odvratili."

„Mi smo u Bosni vidjeli", nastavlja putopisac, „mnoge srbske crkve, svećenike i manastire, a u njih srbske i gréke kalugjere,

[1] O rudokopnji u Bosni gl. Jukić, p. 6, Roskiewicz, p. 69—73. S historijskoga gledišta gl. K. Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke, p. 41—51.

[2] O vinogradarstvu u Bosni gl. Jukić, p. 6. Roskiewicz, p. 64.

Digitized by Google

vidjesmo krstove po groblju i druge kršćanske znakove, pa dodjosmo na misao, kao što nam oni to poslije potvrdiše, da su oni i njihovi kraljevi i gospoda za vjeru kršćansku junačke bili bojeve, kojih razbojišta mnogih vidjesmo, i tako se vitežki branili, da jih Turčin doista nemogaše drugačije osvojiti, već ostavljajuć jim vjeru njihovu. Još ima u zemlji krajeva, kojim sami Turci svaku slavu daju, da jih do sele nikoja sila nemogaše osvojiti, već da su se sami pokorili, ako jim se vjera ostavi. A bog neka ove siromahe izbavi od težkoga babilonskoga sužanjstva i vjekovitoga robstva. Bog milosrdni neka jih svojom milošću skoro oslobodi, a već jih se Turci boje; jer jih mnoge potajno ubijaju. Oni isti Srbi, koje kao kršćane zatekosmo, mnogo nam ljubavi izkazaše; pa kad po koji starac dodje, to on govoraše mladjim: vidite tako su bila gospoda i u ovoj zemlji za otaca naših! O bože! mi smo se vazda uzdali, da ćete nas osloboditi; ali eto sada idete i vi, da se turskomu caru pokorite. Vidimo, gdje će turski car da zavlada cielim svietom; nego vas molimo, budite postojani u kršćanskoj vjeri, radite ovako kao i mi, koji smo u svakoj nevolji stalni u svom zakonu. Biti će nam za utjehu, ako se tako ukriepljeni predate. Ah! bog se mora smilovati, kad nas gonjeni, mučeni, zapušćeni siromaški kršćani kriepe u vjeri našoj; bog bi dao, da se njihov glas začuje u rimskom carstvu, koje bi trebalo da je glava cieloga kršćanstva te da bi se postidio onaj, koj hoće da je dobar kršćanin, a djeli toga nepokazuje."

Ova slika o gornjoj Bosni niti je geografijska niti etnografijska, te nepruža nam gradje, koju bi valjalo razsvietliti ili raztumačiti; već prikazuje dosta vjerno stanje zemlje i naroda za tadanjega turskoga gospodstva. Ove su putopiščeve bilježke dosta znatne, jer su plod njegova neposrednoga motrenja i obćenja. Odkako Turci zavladaše zemljom, narod razseliše, opustošiše plodna polja, zanemariše bogate rudnike, izsjekoše vinograde, pošto jim koran zahranjivaše vino; mnoga imućnija mjesta spališe ili razoriše, a šume i lugovi napuniše se s hajduci. Ovo je od prilike ona crna slika negdašnje bogate i gusto naseljene Bosne, o koje prirodnom bogastvu ima dosta tragova u spisih republike dubrovačke, kakovu ju obćenito crtaju pisci XVI i XVII vieka. Oduševljenje za vjeru i junačke bojeve dokazuju jasno, kako se narod žilavo branio proti turskoj sili, kojoj je valjalo napokon popuščavati; nemogavši narod sirovom silom oboriti. Al pošto ga je imao u rukuh, nijedno sredstvo nebijaše nečovječno, koje nebi bio rabio da ga ugnjete.

Digitized by Google

Iskreno je pripoviedanje o nadi, koju je narod gojio o tobožnjem svojem oslobodjenju, ali još iskrenija primjetba, da mu nade nestaje kada vidi kako odlično poslanstvo jake velevlasti putuje k sultanovu dvoru da izhodi privremeni mir. Putopisac misli, da bi glas bosanskoga naroda potresao rimskim carstvom, kojega su južne pokrajine takodjer izložene bile turskomu pustošenju; ali vjerske razmirice, razkalašen i razvraćen život, kako ga crta Kuspinian i drugi suvremeni pisci, pa i isti putopisac u svojem drugom gore navedenom djelu, nije dalo njemačko-rimskomu carstvu odlučiti se, da vrši onu zadaću, kakova mu je od njegovih osnovatelja bila prije vjekova namienjena. Ove su bilježke našega putopisca o stanju naroda u Bosni, tim znamenitije, što potiču od suplemenika, koj je i kod kuće gledao muke svojega naroda izložena navalam turskim, koj s učešćem opisuje žalostno stanje naroda u Bosni, dočim inostrani putnici i poslanici suhoparno razpravljaju o rezultatu svojega poslanstva.

Iz Mitrovice *(Metronitza,* mjesto *Metrovitza)* nad Kosovim poljem *(Ampschfeld)* krenuše k njekomu liepomu zidanomu mostu, a preko ovoga u veliko trgovište *Vntzterno* (mjesto Vutzitern), pa u polje k zidanomu grobu turskoga cara, koj je tu proboden, a odovud okrenuvši se na lievo dospjeli su u varoš Prištinu *(Pristina).* Na pomenutom polju Kosovu stoji ozidan grob, kao četvorasti toranj, visok na jedan kat, s okruglim krovom od olova, liepo izkićen. Tu je sahranjeno tielo Murata, osmoga cara turskoga, koj poče vladati god. 1422 i vladaše svega 29. godina. Na ovom ga mjestu, kada podje s vojskom na despota, koj tada bijaše knez srbski, probode njeki srbski stari vitez po imenu Miloš Kobilović *(Milosch Kabilovitz).* U historiji stoji o tom napisano. Kada turski car Murat podje s vojskom na rečenoga kneza u polje Kosovo, onda ovaj skupi vojsku te izadje na cara u namjeri, da se s njim bije, a u vojsci bješe i rečeni Miloš Kobilović. Premda je Kobilović bio vrlo slavan i zaslužan vitez, koj na granici svaki dan mnoga junačka djela izvadjaše, a o tih se djelih i danas mnogo pjeva u Hrvata: to ga ipak oblagaše u njegova gospodara despota, kao da se dogovara s neprijateljem i kao da nješto u potaji snuje. Ali mu nepravdu učiniše kao što to njegova djela pokazuju; nego samo od zavisti, kao što to i sada često biva; i tako nedoživi časti za ono, za što je tako dugo, do svoje starosti, pretrpio tolike pogibelji. S toga pade u nemilost u kneza, koj mu ne izkazivaše svoje milosti kao prije radi zasluga njegovih, a to stari vitez dugo

Digitized by Google

trpljaše. U to doba davaše knez u taboru večeru mnogim mladim plemićem i slugam, posadi jih zajedno k stolu i izkaže jim veliko poštovanje, a staroga viteza Kobilovića pusti da stoji uza stol. Tada razumi stari vitez, gdje knez svakomu na očigled pokazuje svoju nemilost i nepovjerenje, što goji prema njemu nedužnomu; s toga mu bude težko i žao te naumi, da častno dokaže svoju nevinost i da se svojim klevetnikom osveti."

„Pošto se večera svrši, poče on težkim srcem govoriti svomu gospodaru knezu i reče: gospodaru, da li si zaboravio, koliko li sam puta tebe služeći izložio život svoj vitežki proti neprijatelju; koliko li sam drugim čim posvjedočio da sam junak; da li si to zaboravio, kad mene tvoga staroga slugu puštaš da uza stô stojim, a toliku čast, koja je meni na sramotu, izkazuješ mladjim (koji još nevidiše ono što ja počinih). Za to gospodaru bog neka je s tobom, a ja evo idem da zasvjedočim da sam ti vieran, nebi li opazio, koli sam bio časti vredniji, no oni, koji sjede za stolom; jer ja ću da učinim, šta oni učiniti neće, a ja ću da svršim tvoje ratovanje, pa neka ću život izgubiti. Iza toga odjaše M. Kobilović u tabor turskoga cara. Kada čuše za to knez i njegovi, pomisliše da hoće da jih napadne i vikaše za njim. A kada doču turski car i njegovi ljudi, da Kobilović dolazi, radovaše se i mišljaše, da će jim biti prijateljem i da jim dobro dolazi, a on jim pusti da tako misle te ga liepo primiše govoreći: da znaju za nj i njegova junačka djela i najviše ga caru, koj zapoviedi da mu ga dovedu. Tada on zahtje da na samu s carem govori, i car na to pristane nadajući se, da će mu javiti kako će mu pomoći da pobiedi kneza. Pa kad bješe sami i car mu (kako bješe onda običaj u turskih careva) pruži nogu, da mu ju poljubi, tada stari vitez reče: kako je nepravedno da ti kršćanin nogu ljubi, a za to ćeš evo sad da primiš plaću. Pa kad se prigne, kao da će nogu poljubiti, izvuče iz rukava nož te razpori cara od ozgo pa sve do srca te ovaj s jaukom dušu izpusti. Na to nagrne sila, a vitez uteče k svomu konju i već ga uzjaha, ali ga tu ipak na konju ubiše. Kada se to začu u kneževoj srbskoj vojsci, kako Kobilović ubi cara i kako sam pogibe, onda tek spozna gospodar svoga vjernoga slugu. Ali Turci izgubivši svoju glavu, uzmakoše, i tako se knez i njegova vojska, zemlja i narod oprostiše za ovaj put Turaka."

„Oh Kobiloviću! nije li svaki mislio, da ćeš se tvomu razsrdjenomu gospodaru i tvojim zavidnikom njihovom nesrećom osvetiti i da ćeš jih predati u ruke neprijatelja? Ali ti si se kršćanski

Digitized by Google

osvetio i zlo dobrim vratio, pa i poginuo, za one tvoje zavidnike, a domovinu si spasio od neprijateljske ruke. Za to si ti u spomeni kano ona dvojica Rimljana, naime Kajo Mucij Scevola, koj ruku sgorio, neizvršiv u tako istoj prilici, što je naumio, i M. Kurcij, koj skoči u provalu i umre da spasi domovinu. Od to doba ni jedan car turski neda više da ga u nogu ljube, već u ruku; a onoga, koga car pusti preda se, komu dade da ga poljubi u ruku, drže ju izpod mišice dvie paše, da nebi tkogod mogao učiniti, što učini Kobilović. To je sve Kobiloviću za tvoju vitežku spomen."

Od Mitrovice krenu poslanstvo Kosovim poljem, a opis toga puta poznat je na tanko iz opisa Petančićevih puteva.[1] Na tom putu ističe se Vučitrn *(Vntzterno)*[2], koj se spominje u spisih dubrovačkih kao znatnije tržište XV vieka u ovom kraju.[3] Dalje se spominje Muratov grob i Priština; opis groba dosta je vjeran i podudara se s opisom u starijih i novijih putopisaca[4], samo što se u kronologiji pomutio, Murata I zamjenjujuć s Muratom II, jer potonji je nastupio priestol 1421 godine[5], a tim je prenio putopisac i kosovsku katastrofu na drugi kosovski boj od 1448 godine.[6] U pripoviedanju pako Kuripešićevu o Milošu Kobiloviću sačuvalo se vjerovatno narodno predanje onoga doba o Milošu; jer neima u historiji onih vremena sličnomu pričanju traga; možda je putopisac slušao od svojih domaćih pratilaca i pjesmu o kosovskoj katastrofi, u kojoj je Miloš glavnim junakom. Jer nad sve se tuj ističe Miloš, on je središte, oko kojeg se sve kreće, slavi mu se junačtvo, o kojem se u Hrvatskoj mnogo pjeva[7], i poštenje, koje zasvjedoči odlučiv se smaknuti krvnika samostalnosti srbske, misleći, da tim zasvjedoči svoju nevinost, a smrću Muratovu da odvrati katastrofu

[1] Rad, kn. XLIX, 132—135.

[2] *Vlčji trn*, blizu Prištine, gdje je sjedila porodica Vuka Brankovića. Daničić, Rječnik, I, 142. *Wolfsdorne*, Harf (g. 1496—99) u Radu, XLII, 127. *Vuciterna*, Theiner, II, 221. *Veldšterin*, Hadži-Chalfa, p. 143.

[3] Jireček, Handelsstrassen, p. 86.

[4] Opis Muratova groba i Prištine u Petančića, Rad, XLIX, 132—34. Opis puta od Novoga pazara kroz Kosovo u Prištinu u Pouquevilla, voyage, III, 152—61.

[5] Hammer, Geschichte, I, 400.

[6] Poraz I. Hunyada na Kosovu 1448 godine gl. Rad, XLIX, 132, N. 6.

[7] O narodnih pjesmah gl. Jagićevu razpravu u Radu, kn. XXXVII, 114, 119, a Veselovskovu u žurnalu, l. c.

Digitized by Google

od svoje otačbine, izlažuć se pogibelji svakako, ako mu atentat nebi pošao za rukom. Da je putopisac po narodnoj tradiciji, a nipošto po historiji, napisao svoje pričanje o Milošu, pokazuje najbolje to što veli, da je smrt Muratova toli smutila Turke da su uzmakli i tim se Srbija spasila. Diveći se putopisac napokon plemenitomu i velikomu djelu Miloševu, osobito što je unatoč svojim zavidnikom vratio dobro za zlo, žrtvovao život za spas zemlje i naroda, poredjuje ga sa znamenitimi historijskimi muževi, Mucijem i Kurcijom, koji dadoše život da spase Rim.[1]

Od Prištine (*Priscina*), u polju Kosovu, podjoše kroz njekoliko sela, pa sa brda *Farma* vidiše Novobrdo *(Novowerdu)* i spustiše se zatim u dolinu k selu Livoč (*Livotz*). Odovud krenu poljem, pa preko gore *Presa* u selo *Roboto*. Iza toga u liepo i dobro obradjeno polje Topolnicu *(Topolnitza)*, pa onda opet preko gore *Bresa* (sic!) u selo *Khatum*. Zatim dodjoše u Vranju *(Vraine)*, koja je gradić i varoš, a leži s lieve strane; predjoše Moravu (Morana, sic!), krenuše izpod planine na desno i dospješe u selo *Surdulitza*. Jedan sat od Surdulice diže se vrlo liepa, visoka i duga planina *Czinernick*, kojom putovahu šest punih ura i dodjoše u dolinu, k selu, koje leži lievo od puta, a zove se *Strasschimirovatz*. Dalje opisuje putopisac Srbiju, još obćenitije no što je Bosnu opisao. „Od Kosova diže mu se jedan kraj srbske zemlje, koja se od Dunava ovamo pruža. Ova je zemlja s početka malo ne sasvime ravna; pa onda Kosovo polje *(Ambschfeld)* 12—14 milja dugačko, od Makedonije i mora sasvime je ravno, liepimi velikimi seli i uradjenimi polji zapremljeno, gotovo u svakom selu je crkva i svećenik, koj vrši na vrieme obrede po ustanovah sv. Pavla, a za to njega, ženu mu i djecu, dok je živ, uzdržaje ciela obćina. U Srbiji *(Servia)*, koju mi Niemci *Surffen* zovemo, govori se poseban jezik, naime srbski *(surffisch)*, a to je takodjer slovenski *(windisch)* jezik. Narod je u ovoj zemlji vrlo bogabojeći, i čuva se što više može od grieha i zla. I ako zemlja ima njekoliko planina, ipak ovdje raste mnogo vina, a svako žito može u obilju da uspieva; i zemlja daje vrlo mnogo srebra, tako da turski car sve svoje novce kuje od srebra, koje dobiva od srbske zemlje".

Od Prištine dakle udariše putnici jugoiztočno, vjerovatno putem, što vodi uz Gračanicu i Bresaljicu (šarenu) u Livoč. Gora *Farma*

[1] O boju na Kosovu od g. 1389, gl. Č. Mijatović, Despot Gjuraj Branković, I, 7—19. Rad, XLIX, 132—35.

Digitized by Google

današnja je Horma planina, uzdužno sljeme, koje se stere od sjevera k jugu, a uz iztočni mu obronak stere se put.[1] *Novowerdu*, koje vidiše sa Horme, poznato je Novobrdo, na glasu u srednjem vieku, i još poslije sa svojih bogatih rudnika.[2] *Livotz* današnji je Livoč, koj se spominje u srpskih spomenicih da leži na „Binčje Moravje".[3] Put od Livoča u Vranju biti će po gotovu onaj isti, koj i danas onamo vodi. Na tom putu spominje putopisac goru *Presa* ili *Bresa*, kojom vodi put; te pako gore neima na današnjih kartah, ni u knjigah, možda joj se ime sačuvalo u današnjem mjestu Bresalj na Bresaljici, malo ne napram gornjemu Livoču, nedaleko Gnjilana, te leži po gotovu kraj puta. Sela *Roboto* takodjer neima, ako nije današnje Rapatovo, što uprav na putu leži.[4] Polju *Toppolnitza* biti će se spomen sačuvala u današnjem mjestu Topolnica, što leži nedaleko puta na rieci Krivi.[5] *Khatum* je selo blizu Vranje na Moravi, na karti je zabilježeno po imenu Kadumica, a u imeniku mjesta vranjskoga sreza kao Katun.[6] Od Vranje *(Vraine)*[7], koja mu je sa svojim gradićem na lievo ostala, podjoše niz Moravu, koju su njegdi kod Vrbova prebacili i sjevero-iztočno krenuli k tiesnoj dolini Mazurice, kojom dalje putovahu.[8] Na tom putu spominje se *Surdulitza*, selo, koje još i danas u Mazurici leži.[9] Dalje putovaše gorom *Czinernik*, što je današnji Čemernik, krak Vlasine planine. Ovaj put spada još danas medju najmučnije

---

[1] Priština u Jirečka, Die Handelsstrassen, p. 39, 54, 61, 68, 86. Rad, kn. XLIX l. c. Opis puta od Prištine k Moravi u Hahna (Reise von Belgrad, p. 141—46), a do Vranje u A. Bouéa (Rec. d' itin. I, 345—7).

[2] O Novombrdu gl. Rad, XLIX, 134. K. Jireček, Handelsstrassen, p. 55—7. St. Novaković, Novobrdo i Vranjsko pomoravje, u Beogradu 1880, str. 28—39.

[3] Daničić, Rječnik starina, II, 11 Hahn, Reise von Belgrad, 170, 172, 173. Novaković, op. c., p. 35.

[4] Ropotov, Rapata, gl. A. Boué, Rec. d' itin., I, 345.

[5] Topolnica kao kraj spominje se u srpskih spomenicih, gl. Daničić, Rječnik, III, 301.

[6] „Le vallon de *Katoun*, où est situé le village bulgar du même nom. A. Boué, Rec. d' itin., I, 345.

[7] Vranja, spominje se dosta rano u historijskih spomenicih; gl. Daničić, Rječnik, I, 154, 155. Glasnik, XXVIII, 404 Konstantin Filosof u Glasniku, XLII, 305. Hahn, Reise von Belgrad, S. 82—87. Jireček, Handelsstrassen, p. 68, N. 219.

[8] Opis puta kroz Mazuricu u Hahna, Reise von Belgrad, p. 72—82

[9] Sourdébitza (sic!), A. Boué, Rec. d' itin., I, 342.

Digitized by Google

puteve; iz historije poznat je ovaj put, njim je udario sultan Musa (g. 1413) preko Sofije i Vranje na Novobrdo, a zabilježi ga Konstantin Filosof u životu Stjepana Lazarevića, gdje se ističe planina *Cemerьnikъ*, preko koje je put išao.[1] U novije doba opisuju put preko Čemernika A. Boué i dr. F. Hochstetter.[2] To je stari (možda rimski) konjski put, koj se gorom povlači od Vlasine sela do izpod Surdulice, a za kola je vrlo mučan i opasan. Čemernik je široko sljeme, koje se iza Vlasine diže, južno mu se podnožje hvata na jugu ležećih brda, koje zajedno s Čemernikom tvore razvodje, medju potoci Blatom i Vrbom, koja k zapadu u Moravu utiče. Put dakle od sela Vlasine u dolinu Morave vodi preko širokoga sljemena Čemernikova do visine od 1500 metara, odkuda se s druge strane ruši vrletnom putanjom, postupno k Surdulici, gdje se ulazi u liepu dolinu Mazurice.[3] Ovom mučnom putanjom išao je i naš putopisac. U najnovije vrieme prosiečen je put od Vlasine kroz dolinu Vrle rieke na Samokovo u Surdulicu[4]; ali taj put je za kola veoma mučan; jer je dolina ove divlje gorske rieke, kako Hochstetter opaža, prava dolinasta gudura, kroz koju za onda nije puta bilo.[5] Prevalivši Kur. vrletni Čemernik dospije u dolinu Nišave (Goleme ili Jerme rieke), koja kod Družine izvire, pa dodjoše u selo *Strasschimirovatz*, današnji Strezimirovci, koji u istinu na lievo od puta kraj Goleme leže.[6] Tu prestaje putopiscu Srbija, koju jako obćenito opisuje, što je sam putem motrio, ili razpiti-

[1] Konstantin Filosof od Jagića u Glasniku, kn. XLII, 305.

[2] A. Boué, op. c., I, 341—45. Dr. F. Hochstetter, Das Vitošgebiet in der Central-Türkei. Petermanns geogr. Mittheilungen, Jg. 1872, S. 96.

[3] Hochstetter na svojoj karti, kojom razsvjetljuje pomenutu razpravu (Petermanns geogr. Mittheilungen, Jg. 1872), nije žalibog puta preko Čemernika označio. Karta mu je u onom kraju razmjerno odveć stegnuta, te nije dosta tačno izvedena. Toli mučan i riedak put zaslužio bi, da se posebnim nacrtom razsvietli.

[4] Novi put od Vlasine u Surdulicu kroz dolinu Vrle označen je na karti c. kr. generalnoga štaba.

[5] Putujući s vrlimi prijatelji u praznicih 1880 godine po novih priedjelih Srbije odlučismo poći od Trna preko Vlasine u Vranju. Ali kapetan surdulički, koj nam dodje u Trn na susret, opiše put kao veoma mučan i za kola neprohodan. Nehtijući ostaviti kola i toli mučnim i dugim putem jašiti, odustasmo od toga puta te udarismo gorskim divnim putem smjerom Sukave na Pirot, a odovud vrlo romantičnim putem na Vlasotince u Leskovac.

[6] Strašimirovci na karti Hochstetterovoj, Stratimirovci na karti generalnoga štaba, a Strezimirovci kod Rakića u Otačbini g. 1880.

Digitized by Google

vanjem doznao. Daljinu Kosova polja prilično je pogodio[1], a zlo bi upućen, da je Srbija prema Macedoniji i moru ravna. Kulturno lice zemlje, koje daje, mislimo da se odnosi na dobu prije turskoga gospodstva. Bogatstvo zemlje, osobito srebrom, utvrdjeno je obilnimi historičkimi dokazi, a i blagost podnebja obiljem vinograda, kojimi se oni krajevi još danas osobito odlikuju. Narod pako, njegovu vjeru, jezik, nabožnu ćut motrio je u mnogih prigodah na svojem putu.

Iz Strezimirovaca dodjoše u liepo i dobro uradjeno polje, koje se zove *Suepolle* (sic!), pa ostavljajuć na lievo njeko malo brdo, prispješe na *Grahovo polje* u varošicu *Pressnick*, gdje se takodjer mnogo srebra kopa. Dalje dodjoše u dolinu, kojoj je ime *Klisura;* za tim u liepo dugo Sofijsko polje *(Sophia feld)* i njime prodjoše mimo varoši Sofije *(Sophia),* ostavljajuć ju na lievo. Buduć da u Sofiji bješe veliki pomor, podjoše u selo Slatinu *(Slatina).* Dalje udariše sofijskim poljem, kroz njekoliko sela, pa dodjoše u njeku šumicu, a za tim u selo *Wackanell* (mjesto *Wackarel).* Od ovud krenuše k njekomu brežuljku u ravnicu, k turskoj varošici *Itunian* (sic!), koja leži kraj puta s desne strane, pa po kamenitom putu prispješe u selo *Klisuru,* gdje su dvoja kamenita vrata, kroz jedna od njih prodjoše, i prispješe u selo *Vetren.* Od Čemernika pa do ove posljednje stanice sve je to Bugarska *(Bulgaria).* Liepa je to i dobro uradjena zemlja, a ima više naroda i stoke, nego u drugih zemljah, i to zato, što nije na granici, te se neboji toliko neprijatelja. Ovdje žitelji netrpe mnogo. Vjere su sv. Pavla kao i Srbi, imaju svoje crkve i svećenike; boje se boga, i čuvaju se od zla, sramote, opačine i grieha. Izkazaše jim mnogo časti vrlo uljudnim poštovanjem, a bili su i u njihovih kućah. Jezik jim je takodjer slovenski *(windische),* samo što jih teže mogoše razumjeti nego Srbe. Da je Bugarska njegda za kršćanskih vremena bila u velikoj slobodi, bogatstvu i svakoj zadovoljštini, može se razabrati od tuda, što su u žena, ljudi i djece zobuni i košulje svilom izvezene, a na vratu i ušima nose naušnice i prstenje od srebra, tuča i olova; kosu pletu u duge pletenice, koje sižu do zemlje, i vrlo je okićena.

Od Strezimirovaca podjoše putnici na Breznik u Sofijsko polje, vjerovatno onim istim putem koj preko Trna, Isker-planine i Filipo-

[1] Kosovo u Radu, kn. XLIX, 132—34. Hahn, Reise von Belgrad, 117—123.

Digitized by Google

vaca vodi.[1] Na tom putu spominju se ponajprije dva polja: *Sue* i *Grachovopolle*. Mišljasmo u prvi mah, da je „Suepolle" njeko Suhopolje, ali mu u onom kraju neima spomena. Pošto se to polje putopiscu stere medju Strezimirovci i Trnom od prilike, biti će Kuripešićevo Suepolle obična štamparska pogrješka, kakove se u njegovu putopisu često pojavljuju, naime mjesto *Suepolle*, valja čitati *Snepolle*, a to je ono polojito *Znepolje*, koje se stere uz Nišavu (Golemu ili Jermu) od Trna do Klisure. To se polje otvara Trnu na zapad u široku od viših gora zatvorenu, krasnu, kotlinastu i dobro navodnjenu dolinu, posutu mnogimi seli.[2] „Znepolje" spominje se i u starih srpskih spomenicih[3], a dolaziti će vjerovatno iz grčkoga Σβενέαπος ili Σβενεάπολις. To se mjesto spominje u povelji cara Vasilija II od god. 1020, kojom potvrdjuje bugarskoj crkvi predjašnji njezin teritorijalni obseg, što je imala za Samuela i Petra, a navodi se medju gradovi (Πέρνικον, Σύκοβον καὶ τὴν Σβενέαπος), koji su pripadali sredečkoj (Τριαδίτζης) biskupiji[4], a možda je to današnji Trn. S grčkoga Σβενέαπος odnosno Σβενεάπολις postalo je vjerovatno slovensko „Znepolje"[5], pa i turski „Isne-

[1] Opis puta od Strezimirovaca u Breznik u Bouéa, Rec. d' itin., I, 339—42. Hochstetter, geogr. Mittheilungen, S. 94—97. Rakić u Otačbini, II god. sv. 22, str. 270—78.

[2] Hochstetter, P. geogr. Mittheilungen, Jg. 1872, S. 95. Po Rakiću (Otačbina, sv. 21, str. 118) prostiralo bi se Znepolje „od Grahova i Burela na Sukovo, Vlašku planinu i Stol do Bukovika i sela Vlasine (u vranjskom)"; meni pako u Trnu govorahu, da je „Znepolje ona dolinasta ravnina, što se stere uz Nišavu (Golemu) medju Trnom i Klisurom, a to je i geografijski pravilnije.

[3] Glasnik, kn. XXVIII, 421. Rakić navodi nadpis na srebrnom putiru u manastiru Randjel Trnu na sjeveru na vrh brega Rujplanine, u kojem se spominje „Znepolje." Otačbina, II, sv. 22, str. 284.

[4] Vasilijeva povelja (hrisovulja) sadržana je u listini cara Mihajla VIII od god. 1272, preštampao ju je Golubinski (Kratkij očerkъ istoriji pravoslavnihъ cerkvej, Moskva 1871, str. 259—263), a Drinov ju preveo na bugarski (Periodičesko spisanije, Braila 1873, I god. kn. VII, p. 17—20).

[5] Jireček (Handelsstrassen, p. 68, N. 220) pravo izpravlja „Znepolje" sa *Zvsnêpolje*. — Iz Znepolja postala je Bouéova gora *Snegpolje*, koju prihvatiše mnogi geografi i karte. Pošto narod za goru toga imena nezna, nestaje je u putopisaca i na kartah, nu ipak se još uviek bori Boué za njezin obstanak (Ueber Oro-Potamographie, Sitzungsbericht d. k. k. Akademie d. Wiss. 1879, B. LXXIX, S. 41). Ta pako B Znepoljska gora (Snegpolje) odgovarala bi najpriličnije Ruj-planini,

Digitized by Google

bol“[1] za današnji Trn (negdašnji Znegrad?) kao i za rečeno polje. *Grachovopolle* odnosi se na priedjel brezničkí, jer ga putopisac spominje pred i za Breznikom, nebih rekao, da je ravno polje, nego više dolinska kotlina. G. Rakić spominje i opisuje Grahovo polje, koje se proteže od Strume k Brezniku, do Isker planine na iztoku, selu Brusniku na sjeveru i do Ljubaš planine na sjevero-zapadu.[2] Kraj Breznika[3] bilo bi po putopiscu i srebrnih ruda, o kojih noviji putnici ništa neznaju.[4] Od Breznika, odkuda vode dva malo ne uzporedna puta prema iztoku k Sofiji, krenuše putnici sjeveroiztočnim putem, koji vodi preko Isker (Višker na karti) planine na Filipovce; dolina mu se zove *Klisura*, kojim imenom se u Bizantinaca označivala svaka tiesna dolina, odnosno sutjeska ili klanac[5], a ime joj se sačuvalo u današnjem mjestu Klisura, koje kraj puta leži. Kraj Filipovaca, koje mjesto još danas postoji, sidjoše vjerovatno u sofijsko polje. Na tom polju stupiše putnici na staru biogradsko-carigradsku cestu, dovoljno poznatu iz opisa sredovječnih putnika i putopisaca (Rad. XLII, 56—184). Ostaviv na lievo Sofiju[6], udare dalje putem u *Slatinu*, koja još i danas na istoimenom potoku jugo-iztočno od Sofije postoji. Prevalivši sofijsko polje, prispješe u današnje selo Vakarel *(Wackanell* sic!) na razvodju (840 m.) crnoga i egejskoga mora.[7] Dalje podjoše brežnatim priedjelom u ravnicu k varošici *Itunian*[8], što je današnji Ihtiman, koj doista leži na desno pokraj puta. Dalje vodi kameniti put k bugarskomu selu *Klisura* (turski *Kapudžik)*, na ulazu u znameniti „bugarski“ klanac starodavni „Succi“, današnji „Kapu Derbend;“ a ona vrata, kojimi prodjoše, poznata su „Trojanova vrata“,

---

koja to polje sa sjevera zatvara. Tamošnji narod, kao što se sam uvjerih, običaje, kad ga se pita za ime koje rieke ili gore, nazivati jih po najbližih mjestih.

[1] *Isnebol* kod Hadži-Chalfe, str. 57.

[2] Rakić, Otačbina, god. II, sv. 21, str. 118, 119.

[3] Breznik u Hadži Chalfe *Pirsnik* (op. c. p. 57); Rakić ga potanje opisuje, l. c.

[4] Boué, I, 339. Hochstetter, l. c.

[5] Anna Komnenka, ed. Paris, p. 372.

[6] Sofije položaj i polje opisuje Leunclavius (Neuwe Chronica, Pandectes türkischer Histor., Frankfurt a. M. 1595, p. 253), Hadži-Chalfa (op. c. 51, 52). Boué, It. I, 64—66. Hochstetter, op. c. p. 88.

[7] Jireček, Heerstrasse, p. 29. 129.

[8] Ihtiman u Hadži Chalfe, p. 57. Palmotić, p. 228. Opis puta u Bouéa, I, 67.

Digitized by Google

jurve raznovrstno opisana od putopisaca srednjega vieka.[1] Prevalivši taj tegotni put, sidjoše u selo *Vêtren*, koje još i danas postoji. Pošto je putopisac nastupio na utrenu carigradsku cestu, opisi su mu obćenitiji; jer spominje na tom poznatom putu samo glavnija mjesta, bez dalje oznake, a tim mu se opis daljega puta od predjašnjega daleko razlikuje. Jer opisujuć potanje put do Sofije, htjede ga vjerovatno putopisac prikazati, kao stvar posve novu, kao opis puta u tadanjoj i starijoj literaturi nepoznata; opis pako puta od Sofije dalje možda je za to obćenit, što je dovoljno poznat i opisan od tolikih starijih putopisaca, koje je naš putopisac, kao naučno uzobraženi pisac svojega doba, vjerovatno poznavao. Pošto je putopisac opisao Bosnu i Srbiju, hoće da koju i o Bugarskoj rekne. Opis Bugarske mu je vrlo obćenit, ali dosta vjeran; za to mu je zemlja gušće naseljena, što je nutrnja, a narod odvažniji; i tu zamjenjuje sljedbenike grčko-iztočne vjere s Pavlićani. Vrline bugarskoga naroda, osobito moralan život i gostoljubje, koje putopisac na kratko ističe, odlikuju Bugare, ne samo u prošlosti, nego još i danas, što jim i noviji inostrani putnici, pa i nebili plemenski prijatelji, rado priznavaju. Tako i narodna nošnja, koju ističe kao osobiti biljeg blagostanja, čini se da je za stoljeća nepromienjena ostala.[2]

„Iz Vêtrena krenuše preko brežuljaka u ravninu, kroz rižišta *(Reiffeld* mjesto *Reisfeld)* k turskoj varošici *Tatartzig*, koja na desno od puta leži. Zatim u plovdivsko polje *(Pleydtnerfeld)*, krenuvši na desno dospjeli su u selo *Govedarovo*. Odovud kroz plovdivsko polje k varoši Plovdivo *(Plaudni* mjesto *Ploudin)*, i tu prodjoše preko drugoga drvenoga mosta, pa opet kroz polje, i dodjoše u trgovište *Komus*. Pred Plovdivom ima Ibrahim paša liepu zidanu konjušnicu, u koju 800 konja stati može. Od Komusa opet poljem, pa drugim poljem, po imenu *Koluizeritza*, držeći se nješto lievo od ceste, dodjoše u selo *Sironitza*. Od ovud poljem k velikomu selu *Semische*, za tim dugim poljem, gdje turski car drži lov, podjoše četiri milje, dok su dospjeli u selo *Virni*, koje se zove turski *Jutbuget*. Dalje podjoše gorom i sidjoše u dolinu k selu po imenu *Haurmanli*, pa kroz dugi hrastik k liepomu dugomu novomu zidanomu mostu, što ga sazida Mustafa beg mo-

[1] Rad, kn. XLII, 73, 75. XLIX, 125, 136. Leunclavius, Pandectes, p. 255. Hadži-Chalfa, p. 57. Hammer, Gesch. II, 861. Jireček. Heerstrasse, p. 29—32, 80, 93, 111, 122, 129. Hochstetter, op. c. p. 4.

[2] Jireček, Geschichte d. Bulgaren, p. 419, 420.

Digitized by Google

gući paša. Posljednjih pet dana (od 4 do 8 listopada) putovahu Romanijom, na tom putu ima Kršćana, Srba i Bugara, koji su iste vjere, te jih svagdje dobro primahu. Romanija pako jednaka je Bugarskoj, samo što je u Romaniji više crkava, pa što se nije s njimi slovenski govorilo. Od dugoga kamenitoga mosta, podjoše preko Marice *(Maritza)* u polje, kojim četiri milje putovahu, te dodjoše u veliki tvrdi grad *Adrinopoli*, gdje su preko dugoga mosta prošli, i u karavanseraju se nastanili. Dalje udariše liepim prostranim poljem, te iza četiri milje puta dodjoše u selo *Haffsa*, gdje su u turskoga seljaka noćili. Od ovud putovahu poljem k va rošici *Babaysky*, kroz koju prodjoše i dospješe na noć u varošicu *Bergass*. Za tim podjoše opet poljem k dvim liepim zidanim mostovima, ali izmedju tih mostova krenuše lievo, i dospjeli su u trgovište kraj ceste, koje se zove *Karistan;* iza toga dugo jahaše, dok nisu došli u liepo dobro sagradjeno trgovište, po imenu *Czorli*. Dalje udariše poljem k turskomu selu (?), zatim preko brda k moru, a kraj ovoga podjoše u trgovište, koje se *Silibri* zove. Odovud podjoše poljem k moru, uz koje dugo putovahu k trgovištu, koje je „prvi" *(erst) Czekhmetze*, a tu prodjoše mostom, koj je sagradjen preko morskoga rukava. Dalje putovahu preko brda, i sidjoše u dolinu k njekomu trgovištu, koje se zove „drugi" *(ander) Czekhmetze* i podjoše preko drugoga mora. Odovud krenuše brežuljkom, i sidjoše u dolinu, pa opet k brežuljku, gdje im dodjoše u susret na stotinu dvorskih sluga turskoga cara, te jih dopratiše u Carigrad, kroz koji dobru uru jahaše, dok nedodjoše u opredieljeni stan i karavanseraj".

Na putu izmedju Vêtrena i Carigrada[1] spominje putopisac ponajprije, da su sašli u polje *Reyffeld*, vjerovatno *Reissfeld* (rižište), a to su ona močvarna polja, koja se na lievoj obali Marice daleko prostiru, kamo su Turci u XV vieku iz Egipta presadili težitbu riže[2]; jer i pozniji putopisci spominju, da se u dolini Marice u močvarnih priedjelih pirinač teži.[3] *Tatartzik*, današnji je Tatar-Pazardžik ili Tatarpazar, kako ga Hadži Chalfa (p. 55) zove, gdje se stiče put sofijski i samokovski. Na plovdivskom polju *(Pleydtner*

[1] Opis puta od Vêtrena (Jenikŏi) do Carigrada u A. Bouéa, op. c. I, 60—75, 40—53. Daljine puta od Sofije do Carigrada u Hadži Chalfe, p. 187—189.

[2] Jireček, Heerstrasse, p. 131.

[3] Starine, kn. X, 213.

Digitized by Google

feld) navodi selo *Govedarovo,* po današnjih kartah Govedare[1] na cesti plovdivskoj Hadžijevu na iztoku. *Plaudni* (sic!), današnji je Plovdiv[2], a onaj dugi drveni most, kojim predjoše, sagradio ga je, kako navodi Hadži Chalfa (p. 53) Lala Šahin paša jur g. 756 hegj. (1387). *Komus* (odnosno *Konus*), obično prva stanica iza Plovdiva, često spominju i pozniji putnici[3], vjerovatno današnje selo Kemer Kjuprju, na carigradskoj cesti nedaleko Marice. Polje *Kaluizeritza,* zovu pozniji putnici *Calegorica*[4], po opisu bilo bi ono polje, što se stere blizu Kajali. *Sironitza* (Sirovica?) njeko mjesto kraj današnje Kuručesme, ali mu na kartah ni u knjigah neima spomena.[5] *Semische,* današnje Semišče; *Virmi,* negdašnje *Virovo,* a današnja Uzundžova[6], a *Haurmanli* ili današnji Hermanli.[7] Dalje spominje „Mustafe paše most", današnje Mustafa Paša Köpri, što sagradi istoimeni paša preko Marice.[8] Izmedju Vêtrena i Mustafe Paše Köpri prostirala bi mu se Romanija[9], u kojoj ima Srba i Bugara; nu ipak se s putnici nije slovenski govorilo (sic!). Na daljem putu navodi putopisac samo glavnija mjesta, bez potanjih opisa; naime *Adrinopoli,* (Jedrene)[10], veliki tvrdi grad. *Haffsa* (stara Nike) još danas postoji.[11] *Babaysky,* sredovječni Bulgarofygon, a današnja Baba-es-kisi.[12] *Bergass* postoji još kao Lüle-Burgas.[13] *Karistan* po-

[1] Zacharijeva opis Tatarpazardžika, str. 32; k tomu gl. priloženu kartu.

[2] Plovdiv opisuje B. de la Broquière, Rad, XLII, 114. Hadži-Chalfa, p. 53. Jireček, Heerstrasse, p. 131. Boué, I, 71—73.

[3] *Conar,* Starine, X, 214. *Kuniš,* Hammer, Gesch. 2. Aufl. II, 860. Boué, I, 71. Jireček, Heerstrasse, p. 132.

[4] Starine, kn. X, p. 214. *Chaledlü,* u dnevniku Sulejmanove vojne, Hammer, Gesch. III, 639, 647.

[5] Budući da su novije karte izmedju Plovdiva i Carigrada sastavljene po turskih kartah, za to je topografija, i onako riedka, ponajviše turska, te ju je sa slavenskimi i grčkimi mjestnimi imeni težko u sklad dovesti.

[6] Usundžova u Hadži Chalfe, p. 51, Hammer, Gesch. II, 860.

[7] Hadži-Chalfa, p. 50. Hammer, II, 860.

[8] Džir Mustafa Paša, Hadži Chalfa, p. 49, Hammer, II. 859, 860. Opis mosta u Jirečka, Heerstrasse, p. 132.

[9] Romania, Leunclavius, Pandectes, p. 240. Rad, XLIX, 119, 120.

[10] Edrenė, potanko opisuje Hadži Chalfa, p. 5—16. Leunclavius, Pandectes, p. 321.

[11] Hafsa, Hadži Chalfa, p. 22. Rad, XLII, 81. Hammer, II, 859.

[12] Eski Baba, Hadži Chalfa, p. 21. Hammer, II, 859.

[13] Hadži Chalfa, p. 20. Hammer, II, 858. Stari Arkadiopolis, Rad, XLII, 83.

Digitized by Google

stoji još kao Karištiran, *Czorli* kao Čorlu[1], a*Silibri* kao Silivri[2], na Marmarskom moru. Na daljem putu uz more navodi prvi *(erst) Czekhmetze*, to jest Böjük Čekmedže, gdje spominje i poznati most preko morske lagune[3], zatim drugi *(ander) Czekhmetze*, to jest Küčük Čekmedže ili Ponte piccolo, gdje su prošli preko druge morske lagune.[4]

Budući mu se Grčka prostire od zidana mosta Mustafa paše pa sve do Carigrada i još dalje, prihvaća priliku da i o toj zemlji na pose progovori. „Od zidana mosta", nastavlja putopisac, „pa do Carigrada i još dalje prostire se *Grčka*, u kojoj ima vrlo mnogo Grka po svih varoših, trgovištih i selih, koji još strogo drže svoje svetkovine, crkve, svećenike, ustanove i redove; nose takodje turski pojas, glave ne briju, da se razluče od pravih Turaka. Trpe doista veliku nevolju radi kršćanske vjere od Turaka, kojim su podložni velikom i težkom služnosti, svagdanjimi daćami i nepodnošljivim dankom, da toga radi svemogućemu i milosrdnomu bogu, kao što je putopisac vidio i čuo, često i jako vape. Pitajući jih, kako su pali pod tursko gospodstvo, odgovoriše: kada je Turčin bio osvojio kraljevstva, varošice, zemlje, mjesta i varoši, što leže oko Grčke, rekosmo, da će se to isto s našom zemljom dogoditi. Ali naša gospoda i poglavari rekoše, da neće ništa biti s toga; jer Turčin mora prije sav sviet poda se spraviti, nego li prostranu Grčku. Nu on nije samo prostranu Grčku, nego gotovo tri diela svieta, naime Aziju, Afriku i polovinu Europe, u svoje nezasitljivo ždrielo spravio. S toga o plemeniti i pobožni ljudi, čujte, koji govorite: prije nego li Turčin k nam dodje, mora mnogo predobiti. Tako govoraste, pa nam je ipak preblizu došao. Neka bude vaše poglavarstvo i vi sami medju sobom složni, molite svemožnoga boga, da odvrati svoju srčbu, i jaram, pod kojim stenjemo, da učini svojom milošću i milosrdjem lagljim i podnošljivijim. Jer sa siromašnim i nevoljnim kršćanstvom, odkad je turski krvolok nad njim stao vladati, postupa se kukavno i mrzko; jer u Turaka je poštenije i ljepše nazivati se ubojicom, tatom, izdajicom i gušiteljem kršćana, nego li kršćaninom". I ovaj opis Grčke nije ni geografijskim, ni

[1] *Ciorlum* ili *Tzurulum*, gl. M. Crusii, Turcograecia, p. 66. Leunclavius, Pandectes, p. 350. Hadži Chalfa, 19. Hammer, II, 258.
[2] Hadži Chalfa, p. 60. Hammer, II, 858.
[3] Rad, kn. XLIX, p. 158.
[4] Böjük i Küčük Čekmedže u Hadži Chalfe, p. 60. Leunclavius, Pandectes, p. 352. Hammer, II, 857.

Digitized by Google

etnografijskim, već se tu opisuje stanje naroda, kao i u predjašnjih pokrajinah balkanskih, iztičući težke muke naroda i trpljenja njegova. U jedno priobćuje se narodna tradicija, kako je naime zemlja s nemara vladaočeva i njegovih doglavnika pala po jaram turski. Pošto je to negdašnje mišljenje grčko analogno tadanjemu u putopiščevoj domovini, opominje na opreznost, da bi se i njegovi zemljaci ugledali u grčki primjer, da se što sličnoga nedogodi, što se već s grčkimi zemljami sgodilo. S toga opominje neka nebudu narodi lakovjerni, i da neprecjenjivaju svoje sile, a preziraju neprijateljske, jer to vodi propasti. Za to putopisac uzdiše i opominje na slogu.

Dalje opisuje Kuripešić na tanko, boravljenje poslanstva u Carigradu, osobito doček kod Ibrahima paše i tamošnje gošćenje. 7. studenoga bila je audiencija u cara. Tu opisuje dvorove sultanove, što je u svakom vidio: u jednom dva slona, u drugom dvorske sluge, koji jih dočekase, a bilo jih do 300; u trećem opet dvoru vidiše devet lavova i dva leoparda prikovana lanci. Četiri najviša paše vodiše poslanike k caru, kojega najprije Lambrecht pa Jurišić u ruku poljubi. Druga audiencija u sultanu bijaše 14 rujna. Ovaj put stajaše uza slonove „liepa visoka četveronožna životinja *Suruoya* (žirafa)". Dalje na tanko opisuje gostbu kod cara i sve obrede, koji su kod stola u običaju." 16. prosinca bilježi „finitum in nocte Constantinopoli in carcere meo augusto" (mjesto angusto). Taj dan bješe vjerovatno svi poslovi i pregovori dovršeni te nastaje priprava za povratak kući. Buduć da putopisac jako malo govori, prema drugim putnikom, o Carigradu i tamošnjem životu, biti će to predpostavljao kao stvar poznatu, ili što poslanike i njihovu družinu nisu puščali mnogo po gradu, te su bili za boravljenja tamošnjega ponajviše upućeni na svoj stan, a tim jim se nepruži prilika u carigradski život dublje proniknuti. Ova putopiščeva konačna primjetba pokazuje i to, da se putopisac vrlo rado rastao s Carigradom. O rezultatu pako samoga poslanstva putopisac ništa nepripovieda, pošto je to i onako iz izvještaja poslanikovih na kr. Ferdinanda (Gévay, l.c.) bolje poznato.

Opis puta u domovinu vrlo je obćenit, jer poslanstvo putovaše malo ne istim putem i kroz ista mjesta, za to i jest ovaj dio opisa malo ne puki izkaz mjesta, kojimi prolaziše, bez daljih opisa. Mi ćemo tu iztaknuti samo ona mjesta, koja se nenavode u dojakošnjem opisu puta.

Digitized by Google

Poslanstvo krenuv 22. prosinca radostno (mit grossen Freuden) iz Carigrada, putovalo je do njekoga trgovišta, onim istim putem natrag, kojim je pošlo u Carigrad, a putopisac spominje opet sva mjesta, koja je i prije navodio. Ono pako trgovište, koje putopisac neimenuje, biti će po opisu vjerovatno današnje Papazli, gdje su se od njegda putevi dielili. Došav k onomu trgovištu, krenuše na lievo od predjašnjega puta, dakle na desnoj obali Marice i dospjeli su u selo *Kassumveno*. Ovo je mjesto ležalo po opisu blizu Plovdiva, a odgovara današnjemu Kašimköi Kiepertove, ili mjestu Katunidža (sic!) generalštabske karte.[1] Na daljem putu pako ostavivši Plovdiv na desno, prispjeli su u selu *Patrissa*[2], kojemu mjestu neima traga ni na kartah ni u knjigah. Za tim podjoše k rieci Marici, pa prošav nekoliko sela, stigoše u Belovo *(Bellova)*; mjesto, koje još i danas postoji[3] na kraju rumilijske željeznice. „Prevalivši za tim dvie Klisure *(zwo Clissura)* ili klanca, pa hrastik, dodjoše u toplice *(Toplitz)*, po imenu *Castanitzawana*; a odovud krenuše preko duge gore po sniegu u varošicu Samokov (*Samokovo*)." Poslanstvo dakle nepodje od Marice blizu Tatarpazardžika predjašnjim putem kroz Trajanova vrata, već udari gorskim putem na Samokov. Taj put pako vodi od Belova kroz Mominu Klisuru (Kyz Derbent) kraj Kostenca (Köstendže) i Banje u Samokov.[4] Jedna od onih dviju klisura, bez sumnje je Momina ili Kyz Derbent, a druga će biti vjerovatno blizu hana Grabrovice. *Costanitzawana* (Kostenička Banja), poznata je Banja na gornjoj Marici, nedaleko Kostenice, stare Konstantie.[5] Kuripešićeve topografijske potankosti popunjuju Petančićev opis puta sa-

---

[1] Buduć da je blizu Kašimköi-a i Vodena, možda je iz ova dva mjesta, Kašim-Vodena, sastavio putopisac svoj „Kassumveno".

[2] Patrissa, po opisu mogla bi biti Prustovica (Kiepertove karte), koja leži nedaleko Kričme, zapadno-jugo-zapadno od Kašimköi, odnosno sredovječna Peruštica, o kojoj gl. Jireček, Heerstrasse, p. 96, Gesch. d. Bulgaren, p. 266, 302. Perušćica u Zacharijeva, l. c.

[3] Zacharijev, op. c., p. 25.

[4] O putu kroz Mominu klisuru, gl. Hammer, Gesch. II, 861. Jireček, Heerstrasse, p. 37, 38, 73, 93, 130, 138. Rad, kn. XLIX, 136. Djevojačku planinu i priču o postanku toga imena opjeva J. Palmotić, p. 228, 229.

[5] Rad, k. XLII, 139, XLIX, 136. Hadži Chalfa, 56. Jireček. Heerstrasse, p. 73.

Digitized by Google

mokovškega.[1] „Od Samokova krenuvši, sastadoše putem mnogo kršćana, koje okovane vodjahu, pa dodjoše u selo, po imenu *Slatmwerden*, zatim u mjesto *Czernovobregu*. Dalje putovahu zločestim putem, kroz goru k liepomu zidanomu mostu, pa dospješe u selo, koje se *Osslkosstanitza* zove. Odovud podjoše kroz toplice, po imenu *Constamitza Wanna;* a preko gore sidjoše u dolinu, udariše jako zločestim putem k vodi, koja se zove *Krina Veka* (mjesto *Kriua reka)*, pa dospješe u selo *Konopnitza*. Dalje podjoše kroz liepo polje k selu na brdu, a zove se *Stratzin*. Prošavši nekoliko sela, dospjeli su u *Frostheuo*, gdje je njegda bio liep gradić. Dalje putovahu kroz planinu *Ieruagara* (sic!), a to je „crna gora" *(schwartz berg)*, i dodjoše na Moravsko polje *(Marana feld* mjesto *Moraua feld)* k selu *Liuatz*, a zatim u gornji *(ober) Ponescha"*. I ovaj dio puta, od Samokova do Moravskoga polja, opisa Petančić (l. c.), ali Kuripešić ga nekojimi topografijskimi podatci popuni.[2] Na tom putu spominje Kuripešić ponajprije selo *Slatmwerden*, izopačeno ime, koje bi moglo biti Zlatno brdo? ali ovomu imenu neima u onom kraju spomena, ni na kartah ni u knjigah. *Czernovobregu* bez sumnje je današnji Crveni brieg na Topolnici.[3] Dalje se spominje „zidani most" *(steinen prugken)*, Petančićev *Pons Strimonis*, vjerovatno „Kadijin most", gdje se i danas preko Strume prelazi (Boue, I, 298). Put pako medju Dupnicom i mostom, što vodi kroz Konjavu planinu, kraj Velike Vrbovice, zaista je jako mučan. Selo *Osslkosstanitza* jako je izopačeno ime, možda je današnja Lošna, kod Kustjendila (Lošna kostenička), jer putopisac je zamienio potonje mjesto, (Köstendil, Kjustendil) sa gore pomenutim Kostencem. Toplice pako *Constamitza Wanna* (sic!) Petančićeva su *Balnea Beobusci* ili Beobuška Banja, poznata jur od Harfova putovanja (Rad, XLII, 181), stari Velbužd, ili današnji Kjustendil.[4] Prevalivši mučni put, medju Kjustendilom i Krivom Palankom, sidjoše u dolinu Krive rieke *(Krina Veka,* sic!*)*. *Konopnitza*, poznata je jur od Petančića *(Conopnice)*[5], još je i danas

[1] Rad, k. XLIX, 127, 136. Samokov u Hadži Chalfe, p. 56. Opis puta od Tatarpazardžika u Samokov u Hochstettera; Petermann's geogr. Mitth. Jgg. 18, S. 4, 83.

[2] Opis puta od Samokova k moravskomu polju gl. u Bouéa, Rec. d' itin., I, 290—298.

[3] Crveni brieg Petančićeva *Ripa rubea*, gl. Rad, XLIX, 136.

[4] Rad, kn. XLIX, 135, 136.

[5] Rad, kn. XLIX, 127, 135.

Digitized by Google

mjesto kraj Glubočice nedaleko Krive Palanke.[1] Prebacivši Krivu udariše putem, što vodi u Kumanovo, a na tom putu ističe se *Stratzin*, današnji Stračin, na podnožju istoimene planine. *Frostheuo* je toli izopačeno ime, da ga je težko razgonetnuti, pošto sličnomu neima u onom kraju traga. *Jerua gara* (mjesto *Cerna gora*), ili *Crьnьaja gora* srbskih spomenika, Petančičevi *montes Crivicinae*, današnja je Crna gora, ili Karadâg.[2] Prevalivši Crnu goru, stupiše kraj Livoča *(Liuatz)* na predjašnji svoj kosovski put, ili na putopiščevo Moravsko polje *(Marana feld)*. *Ober* (gornji) *Ponescha*, današnje je mjesto Poneš, nedaleko Bresaljice, na hrbtu Horme planine. Prevalivši goru podjoše opet k Prištini, na polju Kosovu *(Ambsch feld)* u selo *Babnioss.*[3] Ovo je potonje vjerovatno današnji Babin most, gdje se na putu od Prištine u Vučitrn prelazi Lab. Dalje spominje *Ruderdorf*, vjerovatno današnje selo Rudar, nedaleko Mitrovice, gdje je poslanstvo Ibar *(Ibar pach)* prebacilo. Dalje putovahu predjašnjim putem preko Rogozne planine u Novi pazar *(Nouipasar)*, a od ovud preko visoke gore *Bresa* u selo *Bruntza*. Potonje mjesto možda je današnja Brnjica na sjeničko-novopazarskom putu. Gora pako *Bresa* (prvi ju put zove *Eresa*), vjerovatno je ona duga gora, što se proteže Sjenici na sjevero-iztoku, a označena je na generalštabskoj karti imenom Brzezovo (Brezovo) brdo, koje vjerovatno nosi ime, od mjesta Breza, koje leži kraj Sjenice, na pomenutom putu izpod rečenoga brda. Dalje putovahu predjašnjim putem, preko mosta Uvčeva (*Ubonatz*, sic!) u Novu varoš *(Skender Paschina)*, pa preko Banjske gore *(Wanna perg)* u Priboj *(Pribroj!)*. Prebacivši opet Uvac, podjoše Bjelim brdom *(Bello perk)* u Dobrun *(Dobrin)* i Višegrad *(Vischegrad)* na Drini *(Drena)*. Dalje krenuše kroz planinu Semeć *(Semetz)* u Rogaticu *(Rogatiza)*, pa ka grobu vojvode Pavlovića i u mjesto *Grachtzenitza*. Potonje mjesto najpriličnije bi glasilo Gračenica; ali je nigdje neima na nijednom putu, izmedju Rogatice i Sarajeva. Putopiščev pako put od Višegrada u Rogaticu vodi i uz

[1] Rad, kn. XLIX, 135. Glasnik, kn. XVIII, 115.

[2] Rad, kn. XLIX, 127, 135.

[3] „Uz Lab rieku obraćaju, i sred polja kako morem od *kamena most* gledaju, *nos* da je *Babin* to govore; Hude babe, kojoj s zubi Kobilović nos odgrize, kad Murata cara ubi, ter u kuću nje sakri se; bivši ga ona ukazala kletiem Turcim u nevjeri, kojieh sila bješe ustala za junaka u potjeri.“ *Babin most* navodi Pouqueville (III, 158, 159) na putu od Vučitrna u Prištinu.

Digitized by Google

potok Račanicu, na kojem je negda moglo biti istoimeno mjesto, koje bi putopiščevoj Grachtenitzi naličilo, samo što mu ono neleži za, već pred Rogaticom. Ali držeći se opisa predjašnjega puta i ondje označenih mjesta, bila bi Grachtzenitza današnja Rakovica, koju ondje nâzva *Grachonitza* (gl. str. 165) što se s izopačenom Grachtzenitzom od prilike podudara. I od Sarajeva *(Verhbossen)* putovahu poslanici predjašnjim putem, a putopisac spominje u redu poglavitija mjesta, bez dalje oznake i opisa. Ima ipak u popisu njekoja mjesta, kojih na predjašnjem putu nenavodi, ali su ponajviše štamparskimi pogreškami izopačena. Putujuć od Sarajeva na Blažuj i Kiseljak putem prema Travniku spominje putopisac *Lusch*, mjesto na brdu desno od puta; možda je Lugovi[1] jugo-iztočno od Busovače, jer drugomu sličnomu mjestu u onom kraju neima danas nigdje spomena; van ako nise tu, što je vjerovatno, spomen sačuvana staroga grada Lašve u negdašnjoj istoimenoj župi[2]; kojega, buduć razoren, današnji izvori više nespominju. *Luschanopolle* vjerovatno Lašvino polje ili današnje travanjsko. Od Grahova *(Grabouo)* zaputi preko Radovana *(Radosceuo,* prije *Radanno)* ka gradiću, pa u dolinu k selu, koje leži na desno u gori, po imenu *Blatzgoy*. Grabova nigdi neima danas u onom kraju[3]; možda je današnji Grahovik, na začetku samoga gorskoga puta, nedaleko Travnika, a blizu mu je Grahovina vrh. Statistika mjesta navodi (str. 59) u travanjskom kotaru općinu *Grabova*, ali mjesta toga imena neima u onom kraju ni u statitisci ni na karti. Dakle u imenu općine sačuvalo se ime mjesta, koga neima više, a bilo je u obsegu one općine. Preko putopiščeva Radovana, razvodja izmedju Vrbasa i Lašve, vode sa Travnika k Vrbasu dvie putanje: jedna na D. Vakuf (Skoplje), a druga na Bugojno; kojom je naš putopisac udario, to je jako težko odlučiti. Sva je prilika, da je poslanstvo pošlo putanjom na D. Skoplje, a Blatzgoy bilo bi možda današnje mjesto Blagaj, u općini dolnjo-vakufskoj[4]; ili Stari grad (razrušena bezimena gradina), što je na desno od puta u gori, nedaleko Vrbasa;

[1] Lugovi, statistika mjesta, p. 14, 15.

[2] O župi Lašva *(Lasoua)* gl. Theiner, Monum. Slav. merid. I, 296. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 31. Lašva, (Levsaba), stara varoš bila bi današnja dolnja varoš Travnika; gl. Klaić, Bosna, 158, 159.

[3] Gl. statistika mjesta, str. 59—63.

[4] Statistika mjesta, p. 73. Blagaja neima zabilježena na c. kr. generaštabskoj karti, za to je težko označiti mu položaj, svakako je blizu D. Vakufa ili D. Skoplja.

Digitized by Google

tim bi mu bio *Castel* ona gradina, što leži na jugo-iztočnom boku Radovana blizu puta u Skoplje, a dolina bila bi rieke Oborče. Prebacivši Vrbas kraj D. Skoplja, udariše preko gore *Serun?* (prije ju nazva Szenim ili Szonim) u Babindol. Dalje podjoše istim putem kao i prvi put, a na tom putu spominje putopisac sve do Ljubljane samo najglavnija mjesta, koja je jur i prije spomenuo. Ljubljanom, kamo se putnici s veseljem povratiše 9. veljače, završuje putopisac svoj putopis s riečmi: „hvala bogu" *(Gott hat lob).*

Tim bi razpravili putopis Kuripešićev, raztumačivši topografijska i orografijska mjesta, koliko se dalo po suvremenih i poznijih izvorih. Poslanstvo krenuv 21 odnosno 22 kolovoza iz Ljubljane prispjelo je 17 listopada u Carigrad, putovalo je dakle malo ne dva mjeseca (4—5 dana manje) od Ljubljane do Carigrada. Probavivši dva mjeseca u poslovih diplomatskih u Carigradu, krenu putem natrag i istiglo je 9. veljače u Ljubljanu. Putovalo je dakle natrag jedan mjesec i 19 dana. Tim se poslanstvo za šest dana prije natrag povratilo, valjda za to, što se ovaj put nije, kao prije, toliko putem sadržavalo. Prvi dio Kuripešićeva putopisa, kao što u pristupu pripomenusmo, osobito od bosanske medje pa do Sofije, izuzam mali priedjel Kosova, poznat od Harfova putovanja[1], posve je nova stvar; jer ob onom kraju balkanskoga poluotoka, na koliko je nam za sada poznato, neima nikakova starijega putopisa. Uz to Kuripešićev putopis nije puki popis puta *(routier)* poput Harfova, već je pravi putopis, odlikujući se dosta velikim obiljem topografijskih i orografijskih podataka i opisa, koji se prvi put u Kuripešića pojavljuju, te jih neima, osobito orografijskih, u nijednom starijem štampanom djelu. Glavna je pako mahna Kuripešićeva putopisa, što je njemački napisan, i što je vrlo nemarno naštampan. Putopisac, rodjeni Slovenac, uzgojen bez sumnje na svojem materinskom jeziku, naučio je vjerovatno u školah njemački i to ne najbolje; s toga mu je i slog težak i za onda ne samo dosta nepravilan, nego prema duhu jezika nenaravan, jer mnogimi umetci često kvari smisao, čini ga dvoličnim, te pruža u tumačenju velikih potežkoća. Još je veća mahna, što je putopis, osobito topografija, vrlo pogrješno naštampana, još lošije nego Petančićeva razprava.[2] Kuripešić, koj znanje slovenskoga jezika često u putopisu ističe, biti će bez sumnje pravilnije napisao narodna topografijska

[1] Rad, kn. XLII, 181.
[2] Gl. Rad, kn XLIX, 162.

*

Digitized by Google

imena, nego što su naštampana. Pošto su Petančićeva i Kuripešićeva knjiga, oboje malo ne suvremene, u Beču naštampane, podava nam to ujedno sliku o tadanjem stanju tiskarstva u Beču, koje bi bilo, prema Italiji i Francezkoj, na jako nizkom stupnju. Jer se čini, motreć naš putopis, kao da štamparska korektura nebijaše tada u Beču u običaju; ili su slagari, vjerovatno Niemci, slovenska njim nerazumljiva topografijska imena na njemački navraćali i tim jih izopačivali. Štampom dakle izopačena mjestna imena i nestašica štampanih spomenika o Bosni razlogom je, što su u tumačenju njekoja mjesta nerazriešena ostala; možda će koji dojdući putopis ili drugi još neštampani spomenici te nedostatke vremenom ispraviti odnosno nadoknaditi.

* * *

Za ovim Jurišićevim i Lambergovim poslanstvom od 1530 godine, sliedi poslanstvo, o kojem imamo putopis, naime *Leonarda Nogarola* i istoga *Josipa Lamberga,* koje odasla kr. Ferdinand pod kraj 1531 godine k Sulejmanu u Carigrad. Zadatak je bio Nogarolova poslanstva: da kupi od sultana primirje, pa bilo na jednu samo godinu, ako bi Ferdinand za to Zapolji i Ugarsku doživotno ustupiti imao, samo da se odvrati nova navala Turčina na Ugarsku; jer Ferdinand bje upućen, da će Sulejman s velikom silom god. 1532 na Austriju opet udariti.[1] Poslanstvo putovaše 1532 godine, a o tom putovanju sačuva se putopis, što ga Gevay kao prilog k historiji petoga poslanstva godine 1531—1532 sasvim vjerno prema izvorniku priobćio. Putopisu se nezna za pisca, niti su mu ubilježene strane, napisan je njemački, oblikom je vrlo jednoličan, a naslov mu je: *Wegraysz Keyserlicher Maiestat Legation im 32 jar zu dem Türcken geschickt, wie und was gestalt sie hinein und widerumb herauss komen ist warhafftigklich, von denen die mit und bey gewest in schrifft verfasset.*[2] Ovaj je putopis, kao što se iz sadržaja razabire, napisao njekoji pratilac poslanstva, (možda opet kakav tumač ili tajnik Lambergov), vjerovatno sudjelovanjem poslanika; jer to se razabire iz naslova i odtuda, što putopisac Lam-

[1] Instrukcija, punomoć i druge izprave odnoseće se na poslanstvo L. Nogarola i J. Lamberga u Gevaya, Urkunden etc. Gesandschaft 1531—1532, Th. V. K tomu Buchholtz, op. c. Bd. IV. 95—101. Hammer, III, 109, 661. Zinkeisen, II, 724—733.

[2] Gevay, op. c. Th. V, S. 93.

Digitized by Google

berga zove „moj *gospodar, gospodin Josip*“[1], dočim drugoga poslanika obično zove „graff von Nagerol.“

Putopis od neznana pisca o putovanju carskih poslanika L. Nogarola i J. Lamberga k sultanu u Carigrad sućno se razlikuje oblikom i sadržinom od Kuripešićeva putnoga dnevnika. Ovaj vjerno opisuje svoj put, spominjuć, osim drugoga, gore, koje su putem prevaljivali, rieke, koje su prebacivali, a kod mjesta dodaje bar njihov položaj; uz to opisuje zemlje i narod te tim spada medju najbolje njemačke putopise XVI stoljeća. Putopisac pako Nogarolova poslanstva vrlo je obćenit u svojem crtanju puta, jedva da glavnija mjesta spominje bez daljih oznaka, a opis puta mu je vrlo obćenit, navodeć svagdje stereotipno „prodjosmo gore i doline.“ Tim se ovaj bezimeni putopis od Kuripešićeva toliko razlikuje oblikom i sadržinom kao n. pr. putopis XII od putopisa XVI vieka, i nije drugo van najobćenitiji popis puta *(routier)* uz navod glavnijih mjesta. Iz oblika i sadržine bezimena putopisa prema Kuripešićevu jasno se razabire, da se pisac onoga obrazovanošću daleko razlikovao od pisca ovoga putopisa; Kuripešić bijaše svakako čovjek humanistički uzobražen, pisac pako bezimena putopisa vjerovatno njeki pobožni činovnik ili možda duhovnik. Bezimeni putopisac zove sebe Niemcem, a možda je bio ponjemčeni Slovenac. U ostalom vrlo slabo je znao (ili nikako) slovenski; jer mu je dosta topografijskih imena izopačeno, da je mnoga vrlo težko, a njekoja po gotovu nemoguće razriešiti. Ostala su mu imena ponajviše po njemačkom prekrojena, ili onakova, kakova dolaze u suvremenih njemačkih spisih.

Neznani putopisac ističe u pristupu *(Vorrede)* svrhu, koje radi je on ovaj svoj putopis napisao „da mi Niemci“, veli putopisac, „naučimo običaje i navade, ponos, oholost, razkošje i veliku snagu krvoločnoga neprijatelja svega kršćanstva, naime Turčina, poznavati; i da nas to skloni da popravimo naš život i da boga neprestano molimo, te da toli mogućega neprijatelja prestanemo prezirati, kojega smo do sada s velikom našom štetom zametavali; jer u istinu, ako nebudemo (mi Niemci) bolji i ozbiljniji, mogao bi ovaj neprijatelj, kojega je bog radi naših grieha uskrisio, ne samo našoj zemlji vjekovječnim ratom strah zadavati, nego napokon nas zarobiti i pod svoju vlast spraviti.“ Ove rieči neznanoga putopisca smjeraju bez sumnje na tadanje kulturne odnošaje njemačkoga naroda. To pako nije jedini glas onoga doba o moralnih odnošajih u Nje-

[1] „Mein herr, Herr Joseph“. Gévay, op. c.

Digitized by Google

mačkoj; dosta će biti medju ostalimi n. pr. onaj malo ne suvremeni govor čuvenoga Kuspinijana o istom predmetu napomenuti, koji već na drugom mjestu navedosmo.[1]

Budući da ovaj i Kuripešićev putopis opisuju donjekle isti put; s toga ćemo iz putopisa neznanoga pisca samo one česti i mjesta tu iztaknuti, koja se od Kuripešićeva putopisa razlikuju ili ga dopunjavaju.

Poslanstvo Nogarola putovaše od Ljubljane do Metlike istim putem, koj se i u Kuripešića opisuje. Od Metlike pako do Novoga *(Novegradt)* na Uni teže je označiti put, jer se samo njekoja mjesta spominju, na ime *Tobobatz*, *Peranski*, *Gwoszdantigke* i *Serin*. Prvo je mjesto vjerovatno današnji Dubovac[2]; Peranski je Perna, blizu Topuskoga, njegdašnji grad plemića Šubića Peranskih.[3] Gwoszdantigke je današnje Gvozdansko[4]; a Serin biti će vjerovatno današnji Zrin.[5] Sva su ova mjesta, osim Dubovca, u današnjem banskom okružju. Po tom Nogarolovo poslanstvo nije od Dubovca, odnosno Novigrada udarilo istim putem, kojim je putovao Kuripešić, već je vjerovatno, prebacivši Koranu, možda kod Tusilovića, pošlo na Vojnić, Pernu, Gvozdansko u Novi.[6] Da je i ovo poslanstvo udarilo mučnim i slabo utrtim putem kroz Hrvatsku i Bosnu, biti će tomu taj razlog, što se poslanstvo ročilo u Ljubljani, pa što je južna Ugarska bila koje od Turaka, koje od Zapolje zapremljena. Od Novoga[7] *(Novegradt)*, gdje je poslanstvo dočekao stari

[1] Rad, kn. XLIX, 118.

[2] Dubovec, Valvasor, II. ed. XII. B. p. 61. Lopašić, Karlovac, p. 9, 17.

[3] *Perna*, spominje se jur g. 1234 i 1242 kao mjesto pripadajuće k opatiji topuskoj (Tkalčić, Monum. episc. zagrab., I, 74, 79), a kao župa navodi se u popisu od g. 1334 i 1501 (Starine, IV, 216). — Lopašić, Karlovac, p. 9.

[4] Guasdanski ili Gosdensko, Valvasor, l. c. Lopašić, p. 11, 13.

[5] Zrin, Zrynio, spominje se u popisu župa od god. 1334 i 1501. Starine, kn. IV, 204.

[6] Istvanfi (historia, p. 109) govoreći o putu Nogarolovu navodi: „e Siscia Costanitiam et Crupam, ac Dubitiam traiecto Savo Belgraduno pervenere; indeque profecti inter Nandoralbam atque Samandriam etc. Ovo pišući nije valjda karte pred sobom imao.

[7] U poznatom opisu hrv. slav. Krajine od Malespina od god. 1580 do 1582 često se navodi *Novi* medju medjašnjimi tvrdjami na Uni. Theiner, Monum. Slav. merid., II, 75, 77. — Opis Novoga *(gibt einen sehr guten Pass)* kao novije tvrdje gl. Kadi Omer Effendi, Die Kriege in Bosnien in d. Feldzügen 1737—39, deutsch von Dubsky, Wien 1789, p. 124, Note.

Digitized by Google

grof Zrinski, zaputе k smradnomu gradiću Lješnici *(Leschnitza, Leyschnitza)*[1], koji je sred vode. Tim bi bila Lješnica njegdi na otoku, koji zatvara Una, a spominje se još pod kraj XVIII vieka.[2] Iza toga su preplivali Unu *(Vnda, Wann)* na konjih, a ona dva bezimena potoka, koji blizu Lješnice u Unu utiču, biti će ona dva Unina rukava, koja zatvaraju otok, ili potoci Jezerska Lusina (?) i Glodina. Na Uni mu dočimlje Hrvatska, a onkraj nastaje dolnja Bosna.. Iza toga vodi mu put na Kamengrad *(Kamergraid)*, vjerovatno uz Unu do Krupe, a dalje istim putem, koji opisa Kuripešić. Ali Nogarolov putopisac neopisuje puta, već obćenito navodi, da su preko gora i dolina, šuma i liepih luka putovali. U Kamengradu sastaje se put Nogarolova putopisca s Kuripešićevim te ostaje malo ne isti sve do Sarajeva. I Nogarolov putopisac spominje kod Kamengrada vojvodu Malkošić bega *(Malszkosch)*[3], koj poslanstvu s velikom pratnjom na susret dodje. Od Kamengrada vodi mu put dalje u Ključ *(Klutz)*[4], a odovud u varošicu Jezero *(Jesser)*; ali se nezna kojim putem putovaše od Ključa do Jezera, da li uz Sanu, ili na Varcar Vakuf. U obće ovaj je putopis tako obćenit, da je na mnogih mjestih težko označiti pravi smjer puta. Kod Jezera, opaža putopisac, teče istoimena voda, koja na njemački znači „jezero" *(See)*. Dalje stigoše u Jajce *(Jaytza)*, glavni grad dolnje Bosne, ima tvrdju na brdu, a kuće su po tamošnjem običaju nizke i na razdaleko.[5] Na desnoj strani ugledaše gradić Humac *(Vmatz)*, a biti će bio na brdu Humu, koj se kraj Jajca na jugo-iztoku diže.[6] Na daljem putu spominje se „prusačko polje" *(Brusetzerfeld)*, pol milje od varoši, a gradić je blizu dolnjega Skoplja u dolini Vrbasa.[7] *Kraniki*, ako nije današnji Travnik, možda je današnji Kakanj na Bosni[8], a put je išao od Jajca uz Vrbas do gradića Prusca

[1] Zrinski turanj kraj Lišnice, Lopašić, Karlovac, p. 10.

[2] Kadi Omer Effendi, op. c. p. 51, 182, 210.

[3] Lopašić, Karlovac, p. 9, 10, n. 3.

[4] Ključ kao križopuće XVI vieka gl. u Radu, XLIX, 145, 151.

[5] Tok Vrbasa i Plive kraj Jezera *(Issera)* i Jajca *(Jaiza)* opisuje D. M. Negri, p. 91. Jajce opisuje Hadži Chalfa (p. 163, 164), a kao gl. grad dolnje Bosne, gl. u Radu, XLIX, 147.

[6] *Umac*, biti će isti gradić na desnoj obali Vrbasa, na vrletnom brdu, nedaleko Jajca, koji D. M. Negri (geogr. comment. lib. XI. p. 91) *Vma* zove.

[7] A. Boué, Rec. d' itin., II, 250.

[8] Put opisuje Roskiewicz, p. 122. Kakanj, kraj Bosne na putu, njegda znatno mjesto. Jukić, Bosna, p. 38.

Digitized by Google

blizu dolnjega Skoplja[1], a odovud kao i Kuripešićev vjerovatno preko Radovana na Travnik, pa na Zenicu i Kakanj, gdje je poslanstvo stupilo na brodsko-sarajevsku cestu.[2] Jer dalje se spominje selo *Visako*, preko kojega vodi od njegda put dolinom Bosne u Sarajevo. Iznad Visokoga, na brdu spaziše kamenite stiene, ruševine negdašnjega jakoga grada. Visoki spominje se u historijskih spomenicih kao „dvor kraljestva"; tu su sjedili kraljevi bosanski Ostoja i Tvrtko Tvrdković.[3] Prebacivši Bosnu *(Wasser Verwossen)* dospjeli su u grad Vrhbosnu *(Stat Verwoszne)*[4], današnje Sarajevo, koje mu je glavni grad gornje Bosne, gdje dvoruje paša. Ljudi pašini dodjoše poslanstvu na susret, bogato nakićeni zlatom, a to su jim bila kršćanska djeca, mlada zarobljena, te se zovu „robovi" *(Roby)*; pratiše jih u stan, to jest u kuću, u kojoj nitko neobičavaše stanovati, osim poslanstva kada ovamo dodje, a zove se karavanseraj (karvasserie).

Na duhove (19. svibnja) krenu poslanstvo od Vrhbosne ili Sarajeva dalje putem ka grobu vojvode Pavlovića i njegova sluge, koj grob vrlo visoko leži. Odatle sidjoše u dolinu, pa dodjoše u varošicu Rogaticu *(Rogatiza)*. Za tim prevališe dugu i kamenitu planinu, koja se *Semetz* zove, pa sidjoše u duboku dolinu k rieci Drini *(Threna)*, koju prebaciše te dodjoše u trgovište, po imenu *Vischgrad*, nad kojim je vrlo visoki gradić, a znači na njemački *hoch Schloss*. Odatle sidjoše u dolinu k rieci *Vrsona*, i prispjeli su u manastir, gdje su našli dva srbska kalugjera, koji u crkvici popjevaše. Iza toga su došli ka gradiću po imenu *Dobrim*, a diže se s lieva na stieni. Dalje prodjoše vodu, koja se zove *Vbenach* i stigoše u varošicu *Prybon*, pošto su s desna vidjeli na visini stare zidine, koje bijahu za kršćanskih vremena liep gradić, po imenu takodjer *Prybon*. Dalje prodjoše kroz selo *Schkender Poschnia*, priedjel se zove *Zastan Vrsule*, a planine, koje prevališe zovu se *Jessenischa*. Iza toga prodjoše sjeničkim poljem *(zenitzer feld)*, pa

[1] *Scopia*, različita od one u Miziji, gl. D. M. Negri, p. 91.

[2] Opis puta od Busovače u Zenicu u Blau-a, p. 101—103. Blizu Visokoga na sjevero-zapadu zabilježeno je na generalštabskoj karti *Kraljnjevac* (sic!) brdo. Ako je tu bilo njegda kakovo mjesto sličnoga imena, moglo bi odgovarati navedenomu Kraniki; al u tom slučaju bio bi mu put onaj, što vodi gorom, a ide nad Busovačom k jugo-iztoku u Visoki.

[3] Visoko, gl. u Radu, XLIX, 149. Daničić, Rječnik starina I, 193, 194. Jireček, Die Handelsstrassen, 60, 61, 80.

[4] Vrhbosna ili Sarajevo, glavni grad gornje Bosne, gl. na str. 162.

Digitized by Google

selom *Brengnitza*, priedjel se zove *Sutzika*, te napokon dospjeli su u *Nouispasar*, gdje se u liepom karavanseraju nastaniše.“ Dalje dakle putovanje Nogarolova poslanstva od Sarajeva do Novoga pazara ide istim putem, kojim je išao i Kuripešić; ali putopis neznanoga pisca daleko je jednoličniji i obćenitiji od Kuripešićeva: spominju se naime na putu glavnija mjesta, a neima onih oznaka položaja, ni onih opisa jedne i druge Bosne, niti neima onih opažanja o životu i stanju tamošnjih kršćana kao u Kuripešića. Mjesta pako i gore, koje navodi neznani putopisac, ponajviše još i danas postoje, spominju se u starih spomenicih, a opisuju se u novijih putnika. Na svom putu spominje neznani putopisac ponajprije „grob vojvode Pavlovića i njegova sluge“ kao njeku putničku stanicu, o kojem grobu potanje govori Kuripešić. *Semetz* je poznata planina Semeć, koja se medju Rogaticom i Višegradom diže, kroz koju još i danas vodi put u Višegrad.[1] Višegrad, na Drini, gdje Hadži Chalfa spominje (p. 161) znameniti most preko rieke, te još i danas postoji (Jukić, 44), znatno trgovačko mjesto srednjega vieka, i po znata[2] tačka i tvrdja u turskih ratovih XV i XVI stoljeća.[3] *Vrsona* je bez sumnje Rzava, koja teče na kraju Mokregore, a utiče kod Višegrada.[4] *Dobrin*, poznati je Dobrun, njegda pravoslavni manastir, nedaleko Rzave, a leži u istinu s lieva od puta.[5] *Ubenach* je Uvac ili Vuvac, a varošica i gradić *Prybon* (sic!), poznati je Priboj na Limu, koji Hadži Chalfa (p. 162) „Perepui“ zove. *Schkender Poschnia*, mjesto „Skender pašina“, poznata je Nova Varoš blizu Uvca. *Zastan Vrsule* biti će vierovatno „stan (dan. han) Ursule“, jer mjesto Ursula još i danas postoji na Uvcu medju Novom varoši i Sjenicom. Planina *Jessenischa* biti će one gore, što zatvaraju potok Jesnicu (možda Jesenicu), koj se izpod Ursule s desna u Uvac izlieva. *Zenitzerfeld* današnje sjeničko polje, a *Bregnitza* današnja je Brnjica na istoimenom potoku na putu iza Sjenice. Priedjel *Sutzika* (mjesto *Lutzika*) biti će vjerovatno poriečje Ljutske, uz koju vodi put u Novipazar.[6]

[1] Roskiewicz, Bosnien, p. 20.

[2] Višegrad se često spominje u dubrovačkih spisih XV vieka. Jireček, Die Handeisstrassen, p. 86.

[3] Daničić, Rječnik, I, 195.

[4] Roskiewicz, Bosnien, p. 42.

[5] Jukić, p. 44.

[6] Opis puta od Sjenice do Novoga pazara u Pouquevilla (voyage, III, 152—55), samo što mu je topografija kao i u našega putopisca dosta izopačena. Opis Novoga pazara u Pouquevilla (l. c.) glede geografijskoga položaja i kao tržišta veoma je znatan.

Digitized by Google

Krenuvši iz Novoga pazara, priedjoše vodu Ibar *(Iber)*, gdje prestaje Bosna *(Wossen)*, a nastaje Srbija *(Surfey)*, priedjel pako zove se po vodi *Iber*. Prevalivši gore i doline dospjeli su u varošicu (?) Toplicu *(Doplitz)*, gdje dobiše zapovied, da jih čauš vodi k caru u Niš, koj će jih ondje primiti i poslove s njimi razpraviti. Prebacivši rieku (Moravu) stigoše napokon u Niš i tu počekaše turskega cara, dok sa svojom vojskom prispije. Put od Novoga pazara do Niša odveć je obćenito nacrtan, o tom putu podava Rambertov putopis potanji opis. U Nišu pako, kamo je turski car 12. lipnja s vojskom nadošao, rekoše poslanikom, da se spreme na put u Biograd *(Griechisch Weissenburg)*, gdje će jih car primiti i poslove urediti. Poslanici s vojskom sultanovom nerado krenuše na put i dospjeli su nakon šest dana u Biograd *(Bellograd* ili *Griechisch Weissenburg)*. Put od Niša do Biograda se potanje neopisuje; ali se u najobćenitijih crtah uzčuva u dnevniku Sulejmanove vojne od 1532 godine.[1] Što se dalje pripovieda, kako su poslanici bili od sultana i Ibrahima paše u Biogradu primljeni, to su jur poznate stvari, pa kako su dalje poslanici s vojskom putovali na Osiek *(Ossek)*, preko Drave *(Trob)*, pa u Kisek *(Güntz)*, kao i ob obsadi potonjega grada, zgode su jur od drugud poznate, koje nespadaju u okvir naše razprave. Put dakle izmedju Novoga pazara i Niša jako je obćenito nacrtan, jedino što putopisac ističe, da je Ibar medja medju Bosnom i Srbijom, pa što još pominje Toplicu *(Doplitz)*, poznat priedjel iz starih srbskih spomenika[2], o kojem će se još kod Ramberta razpravljati[3]; varošica pako biti će negdašnja Bela crkva ili d. Kuršumlija.

Poslanici dakle kralja Ferdinanda nedospješe ovaj put do Carigrada, jer Sulejman je već koncem travnja s velikom vojskom od 200.000 momaka i 300 topova zaputio, kako Ibrahim paša poslanikom reče, da caru prištedi dugi put. Kraljevski poslanici moradoše sultana u taboru potražiti. U Nišu su poslanici 14 dana boravili i čekali dok jih je Ibrahim primio.[4] U Biogradu budu tek poslanici 5. srpnja od sultana primljeni orientalnom sjajnošću.[5]

[1] Hammer, Geschichte, B. III, 666.

[2] Daničić, Rječnik, III, 300. Glasnik, XXIV, 272, 274. Danilo, ed. Daničić, p. 180.

[3] Rad, XLIX, 129, 131.

[4] Izvještaj Nogarolov i Lambergov na kralja Ferdinanda u Gevaya, op. c. 28.

[5] Gl. izvještaj Nogarolov u Gevaya, p. 34, pa Wegrayss.

Digitized by Google

U mjesto da jih odpusti, prisili Ibrahim poslanike, da ga prate do Osieka. Niti tu nebudu odpušteni, već dva puna mjeseca moradoše pod najstrožom pažnjom za vojskom putovati te bijahu svjedoci obsade Kiseka. Tek 2. rujna uz pratnju od 500 konjanika dospjeli su u Bruck na Litavi *(Pruck an der Leytte)* odkuda su napokon tolikim strahom svoj put do Beča nastavili.[1] Od neznanoga pako putopisca dalo bi se izčekivati, da neće svoj putopis s dolazkom u Niš završiti, već da će taj grad, koji je dosta imao vremena motriti, potanje opisati, kao i svoj dalji put bar do Biograda, pošto se s turskom vojskom nije odveć naglo putovalo.

* * *

Uznemirujuć berberski gusari neko vrieme Sredozemno more, pratijaše Kanale, upravljatelj *(proveditore)* mletačke vojske, godine 1533 sigurnoga brodarenja radi s 12 galija njekoje trgovačke brodove, koji u poslovih trgovačkih plovljahu u Siriju i Aleksandriju. Brodeć mletački brodovi svi zajedno k otoku Kandiji, pristaše blizu kopna, gdje im je bilo najsgodnije pristanište. Zapadom sunca na dan Svih Svetih spaziše straže s daleka k njim ploveće brodove, za koje držahu, da su gusarski, bijahu pako sultanovi, na broju 12, a zapoviedaše jim sin Mora Alesandrinskoga, ploveći na stražu u Berberiju. Upravljatelj mletački uzdajuć se u jakost svojih galija i svoje dalmatinske mornarice, udari na turske brodove, koje sa strane, koje s traga. Tim se zametne poguban boj, u kojem bi Moro težko ranjen i zasužnjen, dvie turske galije potopljene, a četiri ulovljene. Ovaj poraz turskih brodova uzradova narod i vojsku na Kandiji; ali vlasti žalijahu taj sukob, znajuć, da su ono sultanovi brodovi. Pobojaše se, pošto je tim prekršen mir, da bi Sulejman iz osvete mogao udariti na mletačke posjede. Čim je viest o toj sgodi stigla u Mletke, zabrinu se vieće, tim više, što je one godine radi nerodice izgledalo dovoz žita iz Iztoka; a bojalo se, da bi porta, uvriedjena porazom njezinih brodova, mogla zatvoriti svoje luke Mletčanom. Njekoji predlagahu: da bi se Kanale lišio časti i tim dala porti zadovoljština; drugi pako, braneći kapetana sa vojničkih razloga, dokazivahu, da bi ga valjalo za to nagraditi. Medjutim zavlada odluka u senatu, da se odašalje u Carigrad *Daniel de' Ludovici*[2], tajnik umoljena vieća *(Pregadi)*, muž pametan

[1] Izvještaj Nogarolov, p. 42. Wegrayss. Zinkeisen, Geschichte, II, 724—29.

[2] *Ludovici* piše Ramberti, drugi *Ludovisi*, a Paruta *de' Federici* (!).

Digitized by Google

i izkusan, da ustmeno opravda kod samoga sultana zbivše se stvari, i da Sulejmanu dokaže, kako je mletačke brodove nagnala potreba, budući se turski brodovi mletačkim odveć približiše, pa što je bila noć, i dr.[1] Ludovicija pratijaše na tom putovanju u Carigrad rodjeni mu bratučed *Benedetto Ramberti*, koj prilično na tanko opisa putovanje Ludovicejeva poslanstva, dočim Ludovici o svojem putovanju u izvještaju, čitanu u senatu 3. lipnja 1534, o ničem drugom negovori[2], već samo o rezultatih svojega poslanstva, o gospodstvu i sili turskoj.

Benedetto Ramberti, tajnik vlade mletačke, bijaše učen pisac XVI stoljeća i veliki sakupljač nadpisa. Kao takova spominje ga Cicogna često u svojem učenom djelu[3], a Agostini mu na tanko opisa život i radnju.[4] Da se pobliže upoznamo s našim putopiscem, priobćujem po Agostinu nacrt Rambertova životopisa, iz kojega će se razabrati, da naš putopisac bijaše svojega vieka jedan od najodličnijih učenjaka i najotmenijih muževa mletačkih, a prema tomu valjat će nam omjeriti i njegov putopis. B. Ramberti rodio se 1503 godine, učiteljem mu bijaše Antun Tilesio Consentino, koj učaše na javne troškove u humanističkih znanostih gradjanske mladiće, odredjene za državnu službu. Ramberti slušaše dobrovoljno Triffona Gabrielli, nazvana u svoje vrieme radi velike učenosti i moralnoga života „novim Sokratom“.[5] Medju svojimi drugovi toli se odlikova Ramberti znanjem i umom, da ga vrlo štovahu prvi talijanski književnici, primivši ga za člana akademije aldine, koja je izpravljala i izdavala tekstove starih pisaca. Ramberti posta u 22. godini svoje dobe činovnikom „vieća desetorice“. Kada je car Karlo V. u Augsburgu držao sabor u poslovih državnih i vjerskih, odasla i mletačka vlada onamo svojega poslanika, Nikolu Tiepolu, a za tajnika mu dodieli našega Ramberta.[6] Iza toga bijaše naš putopisac preko dvie godine mletačkim poslanikom kod Karla V., te je uz cara živio koje u Njemačkoj, koje u Italiji i Francezkoj. O

[1] P. Paruta, Degl' istorici dele cose Veneziane, i quali hanno scritto per publico decreto. Venezia 1718, tom. III, p. 620–623. Relazioni degli Ambaschiatori Veneti, Ser. III, vol. I, p. 2.

[2] Relazioni, ser. III, vol. I, p. 3—32.

[3] Cicogna, Inscrizioni Veneziane, t. I, 20, II, 327, IV, 51 etc.

[4] Giovani degli Agostini: Notizie istorico-critiche intorno la vita, e le opere degli Scrittori Veneziani. Venezia 1754, vol. II, p. 556—573.

[5] Odnošaj izmedju učitelja i učenika pokazuju latinska pisma, koja priobći Agostini, op. c. 556 i 557.

[6] Rambertova pisma iz Augsburga u Agostina, op. c. p. 560.

Digitized by Google

tom opaža Ramberti u jednom od svojih pisama[1], „buduć da je u onih zemljah tolika mjesta vidio, mnogih ljudi i naroda život i navade motrio, te je na tih putovanjih ne samo veliku slast uživao, nego i odatle izdašnu korist crpio: stao je promišljavati, kako bi Grčku proputovao, i otomanski dvor, najsjajniji cieloga svieta, vidio, njegovu snagu i njegova bogatstva omjerio, da uzmogne prosuditi one sgode, koje se svaki dan pojavljahu i koje u vladanje državno ponajviše zahvatahu.“ Dakle ne toliko želja, da vidi klasičnu Grčku, Carigrad i krasote sultanova dvora, koliko zamašne sgode, koje se dnevice na iztoku radjahu, bijahu Rambertu poticalom, što ga nukaše na putovanje u Carigrad, da na izvoru prouči snagu i narav Turčina, jer temeljito poznavanje državnih odnošaja turskih bješe mu kao činovniku republike od prieke potrebe, a na to ga upućivahu odnošaji republike prema Iztoku i njegovi svagdanji službeni poslovi. Povrativši se Ramberti koncem prosinca 1532 u domovinu, imenovan bi tajnikom vieća *(Segretario del Senato)* i jedva je službu nastupio, pruži mu se žudjena prilika putovati u Carigrad. Buduć je Ludovici imao što prije krenuti na put, odluči Ramberti pratiti svojega bratučeda te zamoli u tu svrhu dopust od dužde i senata. Govoreći Ramberti u jednom od svojih latinskih pisama[2] o povodu svojega putovanja, kaže: „da se mir i prijateljstvo, što se medju Sulejmanom i Mletci mnoge godine gojilo, onom činjenicom (porazom turskih brodova) nepogazi i sultan neuvriedi, odluči vieće odaslati u Carigrad odlična i razborita muža, Daniela Ludovici, ako je ona stvar Sulejmana uvriedila, da ranjenu njegovu dušu svojom molbom ozdravi. Ovu prigodu“, primjećuje putopisac, „nehtjedoh propustiti da nevidim toli silnoga vladaoca, i pridružih se s dozvoljom dužde i voljom vieća kao pratilac svojemu bratučedu.“ Ludovicijevo poslanstvo putovaše od Mletaka do Dubrovnika morem, a dalje do Carigrada kopnom. Iza obavljena puta navodi se Ramberti sve do 1539 godine kao tajnik vieća. Medjutim odaslav republika mletačka na kongres u Nizzu godine 1538 njekoje svoje poslanike, Nikolu Tiepolo i Mark-Antonia Kornaro, dopita jim Ramberta kao tajnika. Imenovavši papa Pavao III kardinalom učenoga Petra Bemba, povjereno bi mjesto čuvara knjižnice Nicene ili današnje Marciane našemu putopiscu, koj i u toj službi, osobito za knjigu, velikih zasluga steče, znamenito podpo-

[1] Agostini, op. c. p. 562.
[2] Agostini, op. c. p. 563.

Digitized by Google

mažući publikacije djela, koja izdavahu baštinici Aldovi u Mletcih. Ramberti prestavi se s ovoga svieta 1547 godine. Ovo bi bile glavne crte Rambertova života, koje ga prikazuju kao humanistički uzobražena učenjaka, izkusna i umna državnika. Ramberti je ostavio osim putopisa još drugih plodova svojega uma, napisanih slogom elegantnim, koje latinski, koje talijanski, a pobilježeni su i u izvodih priobćeni kod pomenutih pisaca.[1] Pavao Manuzio, da proslavi Ramberta, posveti mu djelo Ciceronovo *de officiis* s učenim pismom, u kojem crta književne zasluge našega putopisca ter ističe njegovo duboko poznavanje latinskoga jezika.

B. Ramberta putopis prvi je put naštampan kod Alda u Mlecih 1539 godine pod naslovom: *Libri tre delle cose dei Turchi.* (In Venetia MDXXXIX, in casa dei figlivoli d' Aldo) Ova riedka knjižica ima 40 listića u osmini. U prvoj knjizi opisuje se put od Mletaka u Carigrad; u drugoj opisuje se porta ili dvor sultana Sulejmana; a u trećoj govori se o vladavini i o stanju sultanova carstva. Rambertov je putopis pod istim naslovom drugi put naštampan 1541 godine u Mlecih (in casa di maestro Bernardin Milanese, in 16°, carte 37).[2] Ovo je izdanje toli riedko, da ga ni Marciana u Mletcih neima. Po treći put je preštampan Rambertov putopis u Mletcih 1545 godine u čuvenom zborniku *Viaggi da Venezia alla Tana* (p. 109—143). Budući da nijedno od ovih izdanja nenosi imena piščeva, dopitivahu ga pozniji pisci drugim putnikom *(Jacopo Malipiero),* dok nedokazaše Marko Foskarini, i G. Agostini, da je upitni putopis Rambertov.[3] Osim štampanih izdanja poznata su još dva rukopisa Rambertova putopisa pod naslovom: *Viaggio di Benedetto Ramberti veneto a Constantinpoli del 1533 con una minuta descrizione die quel paese, governo etc.;* jedan je rukopis u knjižnici ambrozijanskoj u Milanu (MSC. O. 69), a drugi u muzeju „Correr" u Mletcih (MSC. LXXVII, n. 2625); oba su rukopisa sadržajem i naslovom posve jednaka; ambrozijanski je rukopis iz XVI vieka, suvremen piscu i štampanim izdanjem; mletački pako je mladji, možda priepis ambrozijnskoga (?). Još prije no što poznavah pomenuto Agostinovo djelo, čitao sam u knjizi *Studj bibliografici e biografici sulla storia della geografia in Italia*

[1] Agostini, op. c. 556—573. Cicogna, Inscrizioni, l. c.

[2] Studii bibliografici e biografici sulla storia della geografia in Italia. Roma 1875, p. 152.

[3] Marco Foscarini, Della Letteratura veneziana lib. IV, p. 465, 466. G. Agostini, op. c. p. 568.

Digitized by Google

(Roma 1875, p. 451), da se rukopis Rambertova putopisa čuva u ambrozijanskoj knjižnici u Milanu. Na mojem putovanju u praznicih god. 1878 potražih rukopis, koji sam svestrano proučio i s prvim štampanim izdanjem poredio. Prema ovomu rukopisu prvo je izdanje dosta vjerno i tačno naštampano. Ali se pristup Rambertova putopisa u štampanih izdanjih, od pristupa u rukopisu bitno razlikuje. Početak pristupa u rukopisu ambrozijanskom, izostavljen je u štampanom izdanju, a onaj pristup u rukopisu vrlo je znamenit; jer odkriva ime pisca i sgodu njegova putovanja u Carigrad, što je uprav povod dalo raznim konjekturam o piscu našega putopisa. Budući da je izostavljeni pristup ambrozijanskoga rukopisa s putopisom ne samo u najtjesnijoj svezi, nego i znamenit, zato ga ovdje do rieči priobćujemo: „D' el mille cinque cento e trenta tre a di tre Genaro, io *Benedetto Ramberti*, mi parti di Venetia per il viaggio di Constantinopoli insieme con il magnifico Daniele dei Ludovici mio german cugino, il qual era mandato dal excellentissimo conseglio di Pregadi a sultan Suleyman imperator di Turchi, perche se gli persuadesse, che il caso seguito pocho inanti, tra il proveditor dell' armata veneta, et il capitano dell' armata turchesca, in che fu rotto et ferito a morte il capitano, non era stato di mente dell illustrissima Signoria, ma era stato a caso non si conoscendo, perche era notte l' un l' altro". U ovom dakle uvodu govori sam pisac, u prvoj osobi, netajeć svoga imena i prezimena, na kratko o sgodi svojega putovanja u Carigrad, kao što se čita u jednom od njegovih pisama[1], i kao što Paruta u pomenutom svojem djelu obširno pripovieda.[2] Da ne bi bio ambrozijanski putopis suvremen, lasno bi se moglo pomisliti, da je njeka poznija ruka ovaj dio pristupa podmetnula, sastavivši ga iz Rambertova pisma. Ali ova pisma izneo je na sviet tek Agostini u svojem navedenom djelu, štampanom 1754 godine, iz kojega se pisma jasno vidi, da je Ludovicijev suputnik bio Ramberti, te da je njegov putopis s Ludicijevom relacijom u tiesnoj svezi. Da se za ambrozijanski rukopis i Rambertova pisma prije znalo, nego što su štampana pomenuta djela Agostina i Foskarina, nebi se bio putopis drugim piscem dopitivao, a Paruta, nješto stariji pisac od Agostina, u svojem navedenom djelu, štampanom u Mletcih g. 1718, bio bi vjerovatno spomenuo onom prilikom, gdje govori o Ludovicijevu

[1] Agostini, op. c. p. 563.
[2] P. Paruta, Degli istorici etc. p. 620—624.

Digitized by Google

poslanstvu, i suputnika mu Ramberta i njegov putopis; tim prije, što Ramberti u historiji mletačkoj svojega doba, kao književnik i kao državnik dično mjesto zauzimlje, pa jedva se da vjerovati, da Paruta, kao Mletčanin i odličan historik, ne bi poznavao jednoga od štampanih Rambertovih putopisa. Čini se, da i izdavaoci mletačkih relacija Rambertova putopisa nisu poznavali, jer bi bili onaj pristup rukopisa kod relacije Daniela de' Ludovici[1] upotriebili i koješta bolje razjasnili.

Buduć da su sva tri izdanja Rambertova putopisa štampana za putopiščeva života, mislimo, da je sam Ramberti početak pristupa u ambrozijanskom rukopisu skromnosti radi u štampanom izdanju izostavio, te umjesto ovoga, napisao drugi obširniji pristup, u kojem nigdje svojega imena nespominje, a ona se skromnost dosta jasno ističe. U pristupu štampanoga izdanja pripovieda putopisac, kako mu se želja izpunila, te je vidio dvor i veličinu Turske.[2] Pošto se od mučnoga puta oporavio, hoće da opiše sve one stvari, koje su vriedne, da se u uspomeni sačuvaju. Jer ako bi se sgodilo, da Turska propane, kao što su tolike velike stare i nove države, za to će opisati navade, sile, vladavinu i zakone onoga naroda, da to saznaju i oni, koji toga nisu vidjeli, i želi, da mu bude pripoviedanje nesamo ugodno no i koristno svakomu, koj žive medju obrazovanimi narodi; ujedno hoće, da mu to bude spomenica njegova putovanja. Putopisac neće da obširno pripovieda, kako je otomanska obitelj postala moguća i jaka, jer si to za drugu priliku pridržaje, već hoće da opiše državu i njezino stanje, kakovu je 1534 godine našao, njezinu vladavinu, pa kako žive vladalac i njegovi narodi, te dieli svoje djelo, na tri poznate česti. Pripoviedanje pako, primjećuje putopisac, da će mu biti sasvime popularno; da neće birati liepih rieči, ni sloga kititi, jer piše sebi i svojim prijateljem, od kojih neizčekuje, da će mu osuditi slog, jer ga odveć ljube, nit netraži pohvale, jer su mu takovi prijatelji, koji neizčekuju od drugud poticala da ga pohvale, gdje ga pohvaliti treba. Ostalo što sliedi, gdje počimlje pravi putopis, u ambrozijanskom je rukopisu i u štampanom izdanju posve jednako.

Putopis je glede forme putni dnevnik, kao što su obrazovani putnici, na rjedjih i većih putovanjih, kamo svakako spadaše i putovanje kopnom u Carigrad, za onda voditi običavali. Svakim danom navode se znatnija mjesta, kroz koja su putnici prošli, i gdje su noćivali

[1] Relazioni, Ser. III. vol. I, p. 2.
[2] Sr. Rambertovo pismo kod Agostina, op. c. p. 562.

Digitized by Google

označujuć ujedno na kratko narav i daljinu onoga dana prevaljena puta. Daljina izmedju znatnijih mjesta naznačena je i u Ramberta u miljah, vjerovatno talijanskih, dočim su mnogi pozniji putnici često na ure računali; ali matematičnu tačnost netreba u onih oznakah tražiti, jer daljine su vjerovatno označivane po vremenu, što se trebalo od jednoga do drugoga mjesta, to je osobito visilo o naravi puta, po kojem se sad lasnije, sad tegotnije jašuć putovalo.

Prelazeć na putopis, sliedim prvo naštampano izdanje s obzirom na ambrozijanski rukopis.

Krenuvši poslanstvo 3. siečnja 1533 (1534)[1], iz Mletaka putovalo je po moru do Dubrovnika, a na tom putu opisuje B. Ramberti sva ona mjesta i njihovu okolinu, gdje je poslanstvo vjetra radi i drugi potrieba pristajalo. Ta su mjesta istarske i dalmatinske luke, koli na kopnu, toli na otocih. Buduć da obsežnijih i savršenijih opisa onih mjesta imamo iz istoga stoljeća[2], za to jih tu mimoilazimo, pošto oni opisi i onako ništa osobita nepružaju. Kao što svaki sličan putopis, stariji i mladji, opisujući od Mletaka put morem u Iztok, tako i ovaj opisuje medju svimi primorskimi mjesti najobsežnije Dubrovnik, njegov položaj, na podnožju vrletnoga Srgja, njegovu vladu i život naroda, a opisi su s malimi razlikami i riedkimi iznimkami stereotipni. Od Dubrovnika pako dalje putovalo je poslanstvo kopnom na konjih u Carigrad, kojim putem često putovahu dubrovački i mletački poslanici XVI i XVII stoljeća k sultanovu dvoru. Krenuv poslanstvo 9. veljače iz Dubrovnika, odputi se današnjim putem, koj ide sa dubrovačkih vrata „Ploče“ te vodi obronkom kamenita Srgja k Brgatu napram Carini, dalje pustom kamenitom gorom u plodnu dolinu Trebinjšćice, te je dospjelo iza 16 milja puta u Trebinje *(Trebing)*. Potonje mjesto poznata je bizantinska Τερβουνία, Dukljaninova *Tribunija*, njegda stolica župana; spominje se (Trjebinije) u srbskih spomenicih već u XIV, a u dubrovačkih tek u XVI vieku.[3] „Put je vrlo

[1] Buduć je nova godina začimala 1. ožujka, dakle 1534 godine.

[2] Itinerario di G. B. Giustiniano, 1553. Ljubić, Commissiones et relationes venetae, II, 190—271.

[3] Daničić, Rječnik, III, 318, 319. Novaković oblasti srbske, pos. ot. p. 19—23. Jireček, Die Handelsstrassen, p 12, 22, 24, 75. Klaić, Bosna, str. 207—209. Misli se, da je rimski *Ad Zidio* ili *Assidio*, Tomašek, op. c. p. 553.

Digitized by Google

zločest i pogibeljan, preko vrletnih i provaljenih gora, za to se ide više pješke negoli na konju". To je onaj isti put, koj još i danas od Dubrovnika u Trebinje vodi, koj se po Roskiewiczu[1] za šest ura jašuć prevali: veoma je mučan i vrletan, osobito medju Carinom i Drienom, pogibeljna putanja, koja vodi uz tri pune ure preko krševita stienja, vijugajući se izmedju Srgja i neprohodnih, golih i vrletnih bočina Konavlja. Trebinje je Rambertu s ove strane „prvo mjesto Srbije, koja se zvala u starom vieku gornjom Mysiom ili Moesia, za da se razluči od azijske pokrajine Mysie". Srbija pako zaprema mu i Bugarsku (sic!), a medje su joj: sa zapada Dalmacija, s iztoka dielomice Tracija, s juga Makedonija, a sa sjevera Dacija, na onoj strani prema Dunavu". Tu je putopisac negdašnje medje „stare Moesije", koje mu nisu posve tačne, prenio na poznijų Srbiju, a onako se od prilike označujn medje Moesiji u izdanjih Ptolomeja iz XVI stoljeća.[2] „Sva pako ta zemlja bješe mu njegda vojvode Stjepana Hercega, otca Ivanova, koj je za onda u Mletcih živio.[3] „Tu (naime kod Trebinja) se ide preko rieke Trebinjšćice *(Trebing)*, od koje je i mjesto primilo ime. Od Trebinja, za 20 milja dodjoše u *Rudine*; prevalivši dielomice porušeni gradić *Cluaz*, dospjeli su u selište *Curita*, koje je 28 milja udaljeno. Prošavši Crnicu *(Cernice)* dodjoše za 25 milja u Vrbu *(Verba)*. Dalje vodi put za 24 m. u *Priedio;* prevalivši gorsko ždrielo *(gola di montagna)*, na kojem se s obje strane dižu dvie tvrdjice, od kojih je jedna porušena, a druga se ističe nad stienom i zove se *Vratac*. Tu je držao već Stjepan Herceg straže, jer putnici, koji nemogahu drugim putem nego ovim, plaćahu prolazninu. Tvrdjice su sječene i zidane na samoj gori, a k njim se dolazi stazom, samo jednoj osobi pristupnom, a moglo bi je dvadeset ljudi lasno braniti kamenjem proti kakovoj mu drago vojsci. Pod njimi teče rukav vode, po imenu Drine *(Drina)*, koja

[1] Pouqueville, III, 178. Roskiewicz, Studien über Bosnien, p. 109. Blau, Reisen, p. 57, 58. — Točan opis puta od Dubrovnika u Trebinje, kao i geografijski opis potonjega mjesta na stjecištu različitih puteva, podaje djelo „Occupation Bosniens u. Hercegovina's im J. 1878." S. 742—44.

[2] Ptolomaeus Angeli Vadii, Vincenciae 1475. I. Moletii, Ven. 1562, p. 85, i dr.

[3] Kao što je putopisac pomiešao medje Srbije tako i Hercegovine. O medjah države Stjepanove gl. K. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 40. Ivan pako nije sin Stjepanov, nego vjerovatno unuk, naime sin Vlatkov, dakle Ivan Vlatković. Ljubić, Ogledalo, I. p. 272.

Digitized by Google

nedaleko izvire, pa se prelazi i druge vode, koje se stičuć tvore veliku rieku, koja kao vrlo liepa k Foči *(Cozza)* teče. Dalje dospjeli su za 29 milja u *Orach*, pa u Foču *(Cozza)*, selo veliko, gdje je mnogo dućana i trgovaca. Tu je stolica sandžaka Hercegovine, a ovud vele, da prolaze sve trgovine, koje idu od Dubrovnika na Carigrad, kao i one, koje natrag idu u Dubrovnik.

Ovaj putopiščev put dakle je dubrovačko-carigradska cesta trgovačka, kojom su obično išli i poslanici dubrovački, noseći danak k sultanovu dvoru[1]; a spominje se i u dubrovačkih spisih. Put vodio je istim smjerom, kojim i danas ide[2], na ime „od Trebinja preko Glive brda na Jasen, Mosko do Bileća, dalje kroz Rudine na Korita, preko Kamenoga brda u Crnicu, dalje preko polja Gatačkoga na Lipnik, gdje je Čengić kula, pa na Županj potok uz Pastinu (brdo) i na Ulinje; odkuda jedan put ide na Pleće, Čemerno i Trnovu luku; drugi put pako, kojim je i naš putopisac putovao, ide na han u Vrbi, pa kroz Prosječenicu, a izlazi na Čemerno i sastaje se s prvim putem, te se ide dalje kroz Sutjesku do Drine i preko nje u Foču.[3] Mjesta pako, koja Ramb. na tom putu navodi, ponajviše i danas postoje, spominju se često u starih spomenicih i spisih dubrovačkih. *Rudine*, još danas priedjel, njegda znamenit, a i mjesto toga imena se još navodi.[4] Za tim spominje porušenu tvrdjicu Ključ *(Cluaz)* koja je dalje na sjeveru, sat niže Crnice, s lieva od puta na brdu: bješe često stolica Sandaljeva, Stjepana Hercega i njegovih sinova, a spominje se i u ugovoru ugarsko-turskoga mira, od 1519 godine.[5] *Curita* današnje mjesto Korita, na putu od Bileća u Gacko.[6] Na istom su putu i mjesta *Crnica* i *Verba*, koja

---

[1] J. Gevderus, De imperio ottomanico evertendo et bello contra Turcas prospere gerendo. Francofurti 1601, p. 80. Jaketa Palmotić, Dubrovnik ponovljen (g. 1668), izdanje St. Škurle, u Dubrovniku 1875, str. 168—93, 207, 228, 241.

[2] Opis puta u Roskiewicza (Bosnien, p. 110—12) i Blau-a (Reisen, p. 57—60).

[3] Oznaku potanju ovoga puta imam zahvaliti poštovanomu prijatelju, bibliotekaru i arhimandriti g. N. Dučiću, koj bi nauci veliku učinio uslugu, kad bi opisao i Hercegovinu, kao što je Crnugoru.

[4] Kaznačić, Bosna, Hercegovina. Zara 1862, p. 96. Jireček, Handelsstrassen, p. 23. Novaković, srpske oblasti, p. 26. Jukić, Bosna, p. 59. Statistika mjesta, p. 107.

[5] Luccari, Annali, p. 19. Theiner, Monumenta Hungariae, II, 626. Jireček, Handelsstrassen, p. 40, 41, 75. Statistika mjesta, p. 113.

[6] Statistika mjesta, p. 107.

Digitized by Google

još i danas postoje.[1] Crnica se često spominje u spisih dubrovačkih i u putopisaca kao stara carinara, glavna stanica medju Trebinjem i Fočom, a za to tu i bješe veliki karavanseraj.[2] *Priedio*, po daljini sudeć odgovaralo bi današnjemu mjestu Priedelj u obćini Curevo, u kotaru fočanskom: obična stanica na putu u Foču.[3] Opis puta od Vrbe do Foče toli je znatan i tačan, da se podpunoma slaže s novimi opisi. Onaj klanac (sutjeska) je osobiti, tvori ga Čemerno i Pleće, a put je vrletan i mučan. To je priedjel divne ljepote: okomite stiene (s obje strane kao niz dolomitnih piramida) Volujaka i Sedla[4], dižu se nebu pod oblake te se čini, kao da put zatvaraju. „Čemrno sedlo", opaža Roskiewicz (Bosnien p. 113), „divna je tačka veličanstvene tamošnje prirode". Sa klanca pako vrletno put pada u dolinu Sutjeske. One dvie tvrdjice biti će ondje ležale, gdje se stiene Sutjeskine doline na 50 stopa primiču, gdje se još danas vide tragovi, na desnom briegu Sutjeske, na uzvišenom pećinastom ravanku, stare su ruševine (Gradina na karti)[5], o kojih se priča, da su posljednji ostanci gradića kr. Stjepana, a naproti, na kuku Sedla, da je njegda bila crkvica (Crkvina na karti), a oboje da je bilo mostom skopčano.[6] Ta je pako tačka danas poznata po imenu Prosječenice[7], a Ramberti sačuva ime *Vrataz*, one razorene Stjepanove tvrdjice, koja se po imenu Vratar *(Vratar in Sutischa)* spominje i u dubrovačkih spisih.[8] Izvrstan opis ovoga puta, naime od Graba do Foče, priobći nam gosp. N.

[1] Statistika mjesta, p. 113, 114.

[2] Lettere e Comissioni di Levante sec. XIV, XV i dr. Luccari, p. 12, 19, 185. Šematizam biskupije dubrovačke, p. 70. Jireček, Handelsstrassen, p. 75. Crnica i Vrba spominju se u J. Palmotića, p. 173.

[3] *Triedio*, Rossacio, viaggio, Venezia 1598. *Priedjel*, statistika mjesta, p. 110, a na karti ga neima. „*Prijedio* je s lieve strane puta prema Izgori donjemu (selo srpsko), dalje Grab (karaula, gdje je sada austrijska straža), s desne je strane Volujak planina, s lijeve Zelengora i Tovarnik." Dučićeva oznaka.

[4] Sedlo (gora) zove se dole niže (u Dučića) Zelengorom. Sva je prilika da je Roskiewicz „sedlo" (prielaz) za ime gore uzeo.

[5] A. Boué (Rec. d' itin., II, 191—204) opisujuć put od Foče u Dubrovnik, zove ruševine „Pirlitor", kojemu imenu neima ondje spomena (Roskiewicz, p. 113), ali Vuk ga u Rječniku spominje kao stare zidine gradića Momčilova.

[6] Blizu utoka Tare i Pive, niže Crkvice, misli se, da je bila starorimska *Bissua*. Gl. Tomaschek, op. c. p. 559.

[7] Roskiewicz, Bosnien, p. 114. Blau, Reisen, p. 59.

[8] Jireček, Handelsstrassen, p. 75, 79.

Digitized by Google

Dučić, koji doslovce sa zahvalnošću ovdje priobćujemo. „Sutjeska (klanac) počimlje od Trnove luke. Od Graba do Tjentišta tri su sata rastojanja. Na riječici, koja teče kroz sustjesku i zove se Sutjeska, a teče u Drinu kod Bastajâ, imaju tri mosta u prostoru izmedju Graba i Tjentišta; četvrti je Popov most niže Tjentišta jedan sat dalek. — Izpod Tjentišta je razkršće u Foču: jedan put vodi na Bastaje, drugi na desno na Mješajske luke, treći na Luće (planina visoka i strmenita), preko Luća izlazi se na skelu (prijevoz preko Drine); tu se vide ostatci staro-rimskoga mosta. Ulaz u klanac Sutjeske, od Graba jedan sat niže, zove se *Vratac* i vide se na desnoj strani na planini pod Volujakom razvaline tvrdjice Hercega Stjepana, sproću nje srušena crkvica na lievoj strani na rebru Zelengore. Tu je sutjeska najuža, izgleda, kao da će ove dvije planine i razvaline rukovati. Priča se, da su tu bili pripeti gvozdeni lanci od tvrdjice do crkvice, u koju je Herceg prelazio na službu. Tu se za njegova vremena plaćala prolaznina". I ovaj se opis puta kroz Prosječenicu slaže u bitnosti s opisom našega putopisca. Onaj pako rukav putopišćeve Drine, rieka je Sutjeska[1], koja si u istinu pod starimi ruševinami lomi dolinu sutjeskami, i ne odveć daleko od ovud svoje vrelo ima. Mjestu *Orach* neima ondje u današnjih knjigah i kartah spomena.[2] *Cozza*, „Hotča u Drinje" staro-srbskih spomenika, današnja je Foča, od njegda znatno tržište na desnom briegu Drine, na ušću Čehotine[3] Nepušta se, pripovieda dalje, „proći rieku ni jedan konj, koj bi bio skuplji od 20 dukata; ako bi tko ipak takova doveo do simo, bio bi prinukan darovati ga, ili platiti bi više miljarine, nego što ga je konj stajao, ili prodati ga po što po to".

Krenuv iz Foče dospješe za 25 milja k prvoj straži, po imenu *Braccha*, žalostno mjesto, na vrhu planine, nazvane *Covatz* (montagna di fabro), gdje raste mnogo žita. Prevalivši drugu *(Vuista)* i treću *(Pontravincome)* stražu, dospjeli su za 34 m. u Pljevlje

---

[1] Sutjeska, plaha gdje kraj striže po hridu se oreć' prieku. Palmotić, op. c. p. 173. Novaković, srpske oblasti, p. 47.

[2] Na karti I. Danjelova od g. 1815 navodi se na putu medju Vrbom i Fočom, *Priedio* i *Orach* kao u Ramberta. Orahovo navodi statistika mjesta (p. 113) u kotaru fočanskom, u obćini Vikoč, al ga na karti neima.

[3] Miklošić, Monum. serbica, p. 516, 529, 544. Daničić, Rječnik III, 420. Fudša, Hadži Chalfa, p. 178. Jireček, p. 40, 76. Misli se, da je tu bio staro-rimski *Berselum*, gl. Tomaschek, op. c. p. 559.

Digitized by Google

(Plievie). Tu bje prije pet godina razbijena karavana mletačkih trgovaca. Proti hajdučtvu drže mjesta straže, koje se tako obavljaju, da jedan čovjek iz mjesta polazi šumom bubnjajući i tražeći, nije su li možda sakriveni kojekakvi zlikovci, a udaranjem o bubanj opominje putnike da je siguran prolaz. Dalje dodjoše za 24 m. u Priepolje *(Priepole)*, kraj kojega mjesta teče plaha i velika rieka, po imenu *Lim*, koja poslije utiče u Drinu, rieku Fočinu *(fiume di Cozza)*, ova pako u Savu, a potonja se izpod Smedereva *(Samandria)* i kraj Biograda *(Belgrado)* izlieva u Dunav. Prevalivši goru po imenu *Crauce*, koja nije odveć strma, prispješe za 32 milje u *Uvatz*. Prodjoše manastir sv. Save, jako velik i dobar, gdje živu srbski kalugjeri, živu i odievaju se na grčki, a govore slovenski *(lingua schiava)*. Kazuju putnikom tielo sv. Save, koje je još cielo i liepo, a veću jim milostinju daju Turci i Židovi, nego li kršćani. Prodjoše takodjer gradić *Millesevatz*, i prevališe goru *Molatscidi*, to jest, goru Vlašku *(montagna di Morlacco)*, kojom dočimlje medja sandžakata srbskoga ili vojvodine. Za tim stigoše u Sjenicu *(Senica)*, koja spada k sandžaku Bosne; pa za 40 m. u Novipazar *(Novibazar* ili *nuovo mercato)*. Potonje mjesto vele je glasovit trg, velik i pun trgovina i dućana kršćanskih i turskih; gdje stanuju dubrovački i drugi trgovci; blizu teče liepa bistra rieka, koja malo za tim utiče u Moravu. Iza toga dodjoše za 16 m. u mjesto *Ibar*, koje se tako zove po istoimenoj rieci, koja je može biti ona ista rieka, što ju stari nazivahu *Hebrus*, teče na podnožju gore Srebrnice *(montagna dello argento)*, koja će biti *Rhodopes*, a utiče u Moravu *(Morava)*. Iza toga za 25 m. u mjesto *Statoria*, što je u tiesnoj Toplici *(Topliza stretta)*. Prevališe goru Srebrnicu i prebaciše rieku Toplicu, koja utiče u Moravu. Ova gora je vrlo visoka, i vrlo se težko na nju uzlazi, osobito zimi; njom vodi put jednu i po stopu široki, kojim se prolazi sa strahom i pogibelju propasti, a ovakovih putanja na ovom putu ima dosta. Podnožje one gore dopire do samoga Ibra, a zove se za to Srebrnicom, buduć se sveudilj na njoj kopa srebro. Dalje dospješe za 25 milja u mjesto *Suatza;* prodjoše širokom Toplicom, koja je kao ravnina posvuda brežuljasta, opasana planinami, u ostalom ugodnimi, jer svagdje ima dobra vina i mnogo žita. Toplička zemlja nije samo prijatna i liepa, no plodna i obilna svakim potrebitim živežem, gdje se počimlje oživljevati iza dugoga i pogibeljnoga puta. Za 27 milja dodjoše u mjesto *Buoaga;* pa prodjoše Nišem *(Nissa)*, koj bješe od starine varoš, ali sada je dobro selo; po strani teče mu Nišava

Digitized by Google

(*Nissava*), imajuća liepi most, a utiče u Moravu. Blizu Niša prebaciše Moravu, koja je široka, liepa i jako plaha".

Na ovom putu od Foče do Niša težko je potanje označiti prvi dio puta, osobito od Foče do Pljevlja; buduć da je opis obćenit, a mjesta što se putem navode izkvarena su tako, da se s onimi na današnjih kartah nedadu u sklad dovesti. Put od Foče u Pljevlje vodio je obično na Goraždu i Čajnicu, ili od Foče dolinom Slatine u Čajnicu. Naš putopisac nije po svoj prilici nijednim od ovih puteva prošao, jer bi vjerovatno bio naveo ikoje od pomenutih mjesta, pošto jih i pozniji putopisci napominju.[1] Sva je prilika da je naš putopisac kod Foče udario jugoiztočnim putem, na desnoj strani Čehotine, kojega puta neima pravo označena na karti c. kr. generalnoga štaba[2], ali se na karti Kiepertovoj dosta jasno iztiče, a vodi na Izvor (Ifzar), Komin, Vraže i Podkovač. Tim bi Rambertu bio Kovač *(Kovatz)* ona planina, koja se diže na desnoj obali Čehotine, izpunjujuća prostor medju tom riekom i današnjim čajničko-pljevljanskim putem. Imenom pako onih triuh straža neima na današnjih kartah spomena. *Braccha*[3] možda je današnje Vraže (Vracha); a Vuista[4] (Uništa?) i *Pontravincome* (?) nepoznata su nam imena; potonje je jako iskvareno. Možda će pozniji putopisci ovaj dio Rambertova puta bolje razsvjetliti. Sliedeći dio puta, osobito od Pljevlja do Novoga pazara poznat je u glavnih crtah iz Harfova putopisa. Pljevlje (turski Tašlidža), sriedovječna *Breznica*[5], bješe znatna tačka, kao što preostali rimski spomenici[6]

[1] „Preko vrha ter od gora k Čajnici itd.; k Boljenićih hode otole kroz planinu Kovačevu." Jak. Palmotić, op. c. p. 174. Giornal del viaggio a Constantinopoli fatto dagli ambasciatori della republica di Ragusa, l' anno 1792. Engel, Gesch. d. Freist. Ragusa, p. 317. Opis puta od Pljevja na Čajnicu i Slatinu u Foču, Boué, Rec. d' itin. II, 132—34, 188—191.

[2] Karta c. kr. generalnoga štaba medju Čehotinom i čajničko-pljevljanskim putem dosta je prazna i nesavršena.

[3] Bracha, Rosacio, op. c.

[4] Vnista, Rosacio, op. c. Unista ili Vnista možda je Uglesnica, koja leži od prilike na putu nedaleko Pljevlja.

[5] K. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 33, 73, 74, 76. Misli se, da je Plievlje staro-rimska *Sapua;* gl. Tomašek, p. 556. Ako je *Assidio* d. Tribinje, *Bissua* d. kraj Crkvice, *Berselum* d. Foča, a *Sapua* d. Plievlje, tada je put našega putopisca doista do Plievlja, a možda i do Novoga pazara išao starom rimskom cestom.

[6] Giornal del viaggio a Constantinopoli, l. anno 1792. Engel, p. 317. Mommsen, CI Lat. III, 1026. Opis puta od Plievlja u Priepolje u Pouquevilla, III, 149, 150.

Digitized by Google

pokazuju, jur za rimskih viekova; kuda je, kao Blau misli[1], išla rimska vojnička cesta kroz iztočnu Hercegovinu, od jadranskoga mora u nutrašnjost balkanskoga poluotoka. Priepolje *(Priepole)* na desnom bregu Lima, leži sgodno; znatno tržište srednjega vieka, spominje se često u dubrovačkih spisih (jur u 14 stol.), kao postojbina mnogih dubrovačkih trgovaca. *Crauce* (Crance?) vjerovatno je gora, kojom vodi put od Pljevlja u Priepolje, a označena je na karti generalštaba po imenu Ranče (Hranče?).[2] Uvac *(Uvatz)* biti će bilo mjesto nedaleko izvora istoimene rieke blizu Sjenice, gdje se stiču putevi sa svih glavnih strana balkanskoga poluotoka (Boue, II, 122). Od Priepolja, gdje su pošli mostom preko Lima, vodi put dolinom na desnom briegu rieke Mileševe. Poslje puta od jedne ure priedje se drvenim mostom na drugi brieg i vide se u dolini s lieva krasne ruševine slavnoga manastira Mileševa[3], ili, „Sv. Save" *(santo Sava)*. I drugi pozniji putnici, koji istim krajem putovahu, opisuju manastir i pripoviedaju o sv. Savi i o drugih spomenicih.[4] Manastir sv. Save bješe po staro-srbskih spomenicih „vь Milješeve", sazidao ga kralj Stjepan Vladislav i prienio iz Trnova tielo sv. Save[5], koje su Turci (Šinan paša) g. 1595 odnieli i sažgali pred Biogradom na Vračaru. U istom manastiru krunio se bosanski kralj St. Tvrdko i bila je za 16. v. ćirilsko-crkvena tiskara (Jukić, p. 60). Ali putnici razlikuju manastir od gradića Mileševe, koj je bio nješto udaljen od manastira, koj spadaše na oblast Mileševe. Od manastira sv. Save nazvana bi Hercegovina „vojvodinom Sv. Save," vojvode bjehu čuvari groba, a Herceg

[1] Blau, Reisen, p. 61.

[2] Opis puta od Taslidže u Priepolje u Roskiewicza, Bosnien, p. 151. „Ranče", Karstkessel, gebildet durch Abfälle der östlich gelegenen Babina-pl. (Baba, Giornal ap. Engel, l. c.). Opis puta od Priepolja u Sjenicu i Novi pazar u Pouquevilla, III, 150—2.

[3] Roskiewicz, Bosnien, p. 152. Boué, II, 127. Tim bi slavni manastir bio kraj potoka Kosatice, na podnožju Jadovnika, ondje dakle, gdje je na karti generalštaba ubilježeno „Manastir Kosatica". Potonja je voda kod Mileševa, gl. Daničić, Rječnik, I, 478.

[4] „Uz dolinu strmu njeku u Milošev grad pogjoše. Na putu svratiše se s prva raškieh kalugjera, gdje ograde nahode se od staroga manastira. Nahode se tu (u crkvi) tjelesa, sa strane u škrinji Save sveta, a i grobnice pune uresa bana od starih jošte lieta." Jak. Palmotić, p. 174.

[5] Daničić, Rječnik, III, 72. Danilo, ed. Daničić, p. 6, 7. Domentian, ed. Daničić, p. 343. Pavlović, Domaći izvori za srpsku istoriju, Glasnik, II od., kn. VII, 162.

Digitized by Google

Stjepan i njegovi sinovi pisahu se, „hercegъ od svetoga Save“ (Daničić, l. c.), gradić Mileševa *(Castello Milesevatz)*, spominje se kao mjesto jur od XIII vieka u srbskih spomenicih[1]; imao bi biti današnji Hisardžik; podrtine negdašnjega gradića, dižu se na osamljenoj pećini, divna položaja, vladaše njegda svom dolinom Mileševe.[2] Ako je gradić Mileševa današnji Hisardžik, tada je današnje selo Mileševo, na gornjem toku istoimene rieke, puki spomen negdašnjega slavnoga Mileševa.[3] Ime gore *Molatscidi* vrlo je izopačeno; ali prievod nas upućuje što bi moglo biti: *montagna di Morlacco;* biti će „Stari Vlah“, naime gorski priedjel oko Sjenice i Novoga pazara[4], kojim imenom zove narod sjeničku nahiju i srez moravički u užičkom okružju. Odkako je palo srbsko carstvo, ovaj priedjel do 1804 godine imao je osobita prava[5], a na karti generalnoga štaba zove se sjenička oblast „Sbara Vlaška.“ Ona pako gora diže mu se na putu izmedju Mileševe i Sjenice, iztočna mu je medja oblasti Hercega Stjepana, a odgovarala bi gori Jastrebovu današnje karte, te je razvodjem izmedju Uvca i Lima (Mileševe). *Senice* današnja je Sjenica sa starom tvrdjicom, leži na visokom polju, obrubljenom golimi visinami, a protiče ga Jablanica i Uvac.[6] Sjenica, u isto-imenoj župi, bješe Nemanjićem kadšto priestolnica[7], a kao znatnije tržište spominje se u dubrovačkih spisih.[8] Dalji opis puta, izmedju Sjenice i Novoga pazara, potanje nacrta Kuripešić, izuzam što o potonjem gradu nepodava opisa.[9] *Novi bazar* ili *nuovo mercato,* poznat od davnih vjekova kao znamenito tržište, na razkršću puteva[10] i kao znatnija dubrovačka naseobina trgo-

[1] „Milešjeva u župi Crьnoj Stjeni“. Monum. serb. p. 72. Daničić, Rječnik, II, 70.

[2] Roskiewicz, op. c. 153. Boué, p. 126. Potanji opis gradine u Pouquevilla, III, 150, 151.

[3] Pouqueville navodi (III, 150), da je selo Mileševa na podnožju stiene (de l' obelisque), koja nosi gradinu, a ima 30 kuća. Priedjel je šumovit, doline duboke, a gore su vrletne.

[4] Boué, Rec. d' itin. II, 280.

[5] Jukić, p. 45. Kovačević, opis Bosne, p. 63, 64.

[6] A. Boué, Rec. d' itin., II, 122. Roskiewicz, Bosnien, p. 153.

[7] Monumenta serbica, p. 41, 168, 169.

[8] Jireček, Handelsstrassen, p. 77

[9] Opis puta od Sjenice do Novoga pazara u Pouquevilla, Voyage, III, 152—5.

[10] Jenibasar u Hadži Chalfe (p. 160) kao razkršće puteva. Misli se, da je staro-rimski *Charmaenis;* gl. Tomašek, op. c. p. 556. Kao znatna dubrovačka naseobina, gl. J. Palmotića (p. 175) i Jirečeka, Handelsstrassen p. 77.

Digitized by Google

vačka. Ona pako bezimena rieka, poznata je Raška, koja se neizlieva u Moravu nego u Ibar. Potonju rieku (*Ibar*) zamjenjuje sa starim imenom Hebrus, valjda zato, što mu slično glasi, pa što suvremeni talijanski pisci (na kartah) pišu „Hibro.“ Mjesto *Ibar* na istoimenoj rieci[1], navodi se na kartah na lievom briegu Ibra naprama Jarinji. Kada bi Ibar bio stari Hebrus (Marica), tada bi naš putopisac donjekle imao pravo, da teče na podnožju Rhodope; zamienivši Ibar s Hebrom, zamjenjuje ujedno Rhodopu sa Srebrnicom, koja je od one bitno različita. Pošav od sela Ibra k vrelištu Toplice prevališe (njegdi kraj Biela brda) goru Srbrnicu *(montagna dell argento)*; dakle današnji Kopaonik, preko kojega vodi put u Toplicu, a onako ga zovu svi putnici i pisci one dobe, pa i na kartah XVI i XVII vieka bilježi se mjesto Kopaonika „mons argenteus“ ili „monte argentaro“, nazvan tako od obilnih srebrnih ruda, koje se ondje kopahu.[2] I našemu putopiscu je Kopaonik dio Rhodope, kao Petančiću[3] i drugim suvremenikom; uz to ipak podava Ramberti za onda dosta dobar opis Kopaonika, kao nijedan (do Šepera) od starijih i suvremenih pisaca. „*Statoria*, na tiesnoj Toplici,“ možda je današnja Studinja (na pomenutoj karti), koja je na Toplici nedaleko njezina izvora. *Suatza* i *Buoaga*[4] izkvarena su mjestna imena: prvo moglo bi biti Spanca ili Suanza[5] nedaleko Kuršumlije, vjerovatnije Svarča blizu puta s lieve strane Toplice, gdje joj se razširuje dolina; potonje pako mjesto, po daljini sudeć, ako nije Prokuplje, možda je današnji Bugarinovac na putu medju Prokupljem i Mramorom. Zemlju Toplicu[6], kao blag, plodan i obilan priedjel, opisuju jur stariji pisci pod imenom „Dobrič-polja,“ a Petančić pod imenom „Dubotice.“[7] I opis Niša u Ramberta savršeno se slaže s opisom u Petančića i drugih pisaca

[1] Ibrь, rieka i priedjel spominje se u staro-srbskih spomenicih. Daničić, Rječnik, I, 388. Domentian, p. 24, Danilo, p. 335.

[2] Gl. kartu Makedonije u Bleau-a (Theatrum orbis terrarum), Merkatora i dr. O Kopaoniku u tamošnjih rudah gl. Luccari, Annali di Ragusa, p. 176. K. Jireček, Handelsstrassen, p. 43, 53, 61. Novaković, Novobrdo i Vranjsko Pomoravlje, p. 14—28.

[3] Rad, XLIX, 123, 130.

[4] *Buoga*, Rosacio, viaggio l. c.

[5] Jireček, Handelsstrassen, p. 78.

[6] Daničić, Rječnik starina, III, 300.

[7] Rad, XLIX, 129—133.

Digitized by Google

onoga doba.[1] Ovaj dio puta od Novoga pazara preko Kopaonika kroz Toplicu u Niš prvi se put u većoj potankosti prikazuje u ovom i Šeperovom putopisu; jer onaj opis u putopisu Nogarolova poslanstva, kako jur gore primietismo, odveć je obćenit. Šteta što uz opis topličke zemlje nepodava Ramberti više topografijskih podataka, koji su stegnuti samo na ona dva neznatna a k tomu izkvarena mjesta; dočim historijsko znamenitim mjestom onoga kraja neima spomena. Dva su puta vodila kroz Toplicu: jedan put niz rieku do Prokuplja nedaleko lieve joj obale; drugi pako gorski sjevernije od rieke. Sva je prilika, da je Ramberti prvim putem udario. O jednom i drugom putu dati će pozniji putopisci potanje ubaviesti.[2]

Prošavši Niš i ostavivši s desna goru Kunovicu *(Cunovitzza)* i gradić *Coprivatz* dodjoše za 28 milja u Klisuricu *(Klissurizza)*. Ovo je selo u Bugarskoj, koju Kunovica dieli od Srbije. Žene u svoj ovoj zemlji, dok nisu za udaju, nose do ušiju odrezanu kosu, čini se kao da bi dečaci bili; čim se pako udaju, nose preko pleća duge kose, ili je podvežu, ili spletu po slovenski u pletenice te po kosi objese srebrnjake, novce, staklo, jantar i dukate; a što više imaju takovih visećih stvarih, misle, da su ljepše i ljubeznije. Kad im pako umru muževi, braća, sinovi ili otci, čupaju si kosu, a nokti draplju lice da jim krv teče. Tako se očituje žalost po svuda u ovoj zemlji, premda osjećaju malo ili nimalo žalosti; krste se i živu po grčki. Putujući dalje dospjeli su za 32 m. u *Zaribrodt*, prodjoše *Pirot*, koj je po starom načinu zidana tvrdjica, tako nazvana po svojem gospodaru, koj se zvao Petar. Prešavši rieke Sukovu *(Zuccova)* i Nišavu *(Nissava)* dospješe za 35 m. u Bjelicu *(Belizza)*, selo na ravnom polju sofijskom. Ovo je polje jako prostrano i liepo, s najveće strane obradjeno, gdje raste mnogo žita i riže, a brežuljci su naokolo zasadjeni vinogradi. Na tom polju pase nebrojena i raznovrstna stoka. Iza toga dodjoše za 15 m. u Sofiju (*Sophia*), od starine tako nazvanu po crkvi, koja je sada

[1] Rad, XLIX, 121, 122. Izpitavši još jednom stare izvore o mjestu Toplici, i razgledavši tačno ruševine jedne i druge crkve prigodom putovanja kroz Toplicu (g. 1880), mislim, da nije bilo mjesta imenom *Toplica* (osim kada bi se dokazalo, da se *Bela crkva* ili d. Kuršumlija prije zvala Toplica), kako prvi put uztvrdih (Rad l. c.), već je Toplica samo priedjel ili poriečje istoimene rieke, a tim se, reć bi, da slažu i pomenuti staro-srpski spomenici.

[2] Jak. Palmotić podava u stihovih zanimiv opis puta kroz Toplicu u Niš. Dubrovnik ponovljen, p. 77. Jireček, Handelsstrassen, p. 78.

Digitized by Google

izvan grada, na ime po svetoj Sofiiji, koja je sada turska mošeja. U Sofiji stanuju mnogi dubrovački trgovci i Židovi, a po najviše ima Turaka. Kuće su malo ne samo iz dasaka ili od ilovače, a vrlo jih malo ima od kamena. Sve je polje opasano gorami, ali ne jako strmimi; ne daleko je rieka Iskra *(Isca)*, koja je široka i liepa, a teče pomenutim poljem.

U Nišu stupi poslanstvo na staru, dobro poznatu carsku (biogradsko-carigradsku) cestu, koju osim Petančića sredovječna putovanja mnogovrstno opisuju; nu ipak Rambertov opis puta od Niša dalje popunjuje na mnogih mjestih one opise. *Kunovica* je i Rambertu težko prohodna gora, što se diže na putu od Niša k Pirotu na desnoj strani Nišave, ujedno mu je, kao i drugim piscem onoga i sliedećega vieka, granicom izmedju Srbije i Bugarske; njegovim pako zemljakom Kunovica je „una valle stretta tra monti" (klisura).[1] Na istoj mu je strani gradić *Coprivatz*, dočim nalazimo na karti na istom mjestu selo Koprivnicu.[2] *Clisurica*, koju često spominju i pozniji putopisci, ono isto je selo Klisura[3], gdje se ulazi u ždrielo izmedju gora (u klisuru). Zaribrodt (d. Caribrod), veliko selo, koje još i danas postoji s obje strane Nišave u dolini izmedju gora.[4] *Pirot* nam je jur poznat grad od starijih i novijih putopisaca.[5] Iza toga spominje putopisac dvie rieke kroz koje prodjoše, naime *Zuccova* i *Nissava*, a spominju jih često i drugi putopisci.[6] Obje su rieke zabilježene na generalštabskoj karti uprav

[1] J. Palmotić opisujući put od Niša k Sofiji živo crta prolaz kroz klanac: „U planini *Kunovici*, gdje dubrava raste gusta . . . Samo jedna što ulica kako zmija vijaše se, koja pustih sred granica prosiečena vigjaše se, kud nikuda proć u redu nemogahu tri konjika." Dubrovnik ponovljen p. 280. — Jireček, Heerstrasse, p. 89, 107, 112, 126. Rad, XLIX, 121, 123. Hammer, Gesch., 2. A. II, 862. Kunovici se sačuvalo ime u selu istoga imena nad Muralijom.

[2] Koprivnica, selo u belopalanačkom srezu. Zakon o prostoru, p. 6.

[3] Jireček, Heerstrasse, p. 30, 126. Klisura, selo u belopalanačkom srezu. Srpski zakon o prostoru, p. 6.

[4] Hammer, II, 862. A. Boué, op. c., I, 63, 234. Tačan opis puta od Niša u Sofiju s opazkami na putu od Biograda u Carigrad podava njeki mjernički kapetan u Hammera (Rumili u. Bosna, p. 186—191), gdje se *Saribrod* (p. 187, 189) spominje. J. Palmotić (Dubrovnik ponovljen, str. 208) pjeva o putu „Caribrodom kroz Jaševac u Dragoman."

[5] Rad, kn. XLIX, 123, Mijatović, Branković, I, 350. Rakić, Otačbina 2. g. str. 600—3.

[6] *Sukova*, riečica. Feldzug Sulejman's v. J. 1529, Hammer, III, 647.

Digitized by Google

ondje, gdje jih naš putopisac spominje: prva (Zuccova) bila bi Sukava, koja teče izpred sukovskoga hana, gdje se odvaja put za Trn, cestu prosieca i malo za tim utiče na lievoj strani Nišave. Tu pako rieku zove danas narod Jêrmom.[1] I Nissava nebi bila Nišava na rečenoj karti, koja kod sela Jarlovaca izvire, već riečica Ježevica, koja ježevičku klisuru protiče i u Kalotinačku rieku utiče.[2] Obje dakle rieke na generalstabskoj karti nalaze potvrdu u dosta starih svjedočanstvih. Valjalo bi iztražiti stari put izmedju Caribroda i Dragomana pa ustanoviti, kojimi današnjimi riekami je prelazio stari put, pa kojim riekam današnjim odgovaraju one starijih putopisaca, i nisu li imena onih današnjih rieka postala možda novije doba.[3] Put dakle medju Caribrodom i Dragomanom vodio je, kao što se iz drugih putopisaca razabire, kroz Ježevicu klisuru, a na tom putu, jur od Sukovskoga hana valjalo je one dvie rieke prebaciti.[4] *Belitza* je današnja Bjelica, selo na isto-imenoj rieci, na početku sofijskoga polja, a spominje se i od drugih pisaca onoga i današnjega vieka.[5] Opis sofijskoga polja odnosno kotline živa je i istinita slika tadanje bujnosti i blagostanja, a grad Sofija ili Sredec bješe stječištem nutrašnje trgovine, koja bješe u rukuh Dubrovčana, imajućih ondje glavnu svoju naselbinu.[6] I ob onoj crkvi sv. Sofije, od koje bi grad nosio svoje ime jednako, pričaju

---

[1] Rakić, Iz nove Srbije, Otačbina, sv. 21, str. 107.

[2] Rakić, Otačbina, sv. 21, str. 108.

[3] Pošto g. Rakić nije čuo u naroda imena Nišave u gornjem toku te rieke, dade mu to povod uztvrditi „da Nišava neima upravo svoga izvora, već se zove tim imenom tek od hana sukovskoga, od utoka Jerminog", a dalje gore bi se zvala koje Lukavička, koje Kalotinačka rieka. Rakić, Otačbina, sv. 22, str. 272. Buduć se u gornjem toku Nišave križahu tri narodna življa, moguće je, da je bugarska Golema, turska Jêrma, a srpska Nišava. Poriečje i tok gornje Nišave i njezinih pritoka moglo bi pružiti znamenitih geografijskih rezultata, kada bi se naučno iztražilo. Na ovaj hidrografijski jošte neriešeni zadatak, od velikoga zamašaja u geografiji balkanskoga poluotoka, svraćamo pažnju biogradskih učenjaka.

[4] Rakić, Otačbina, sv. 21, str. 107—409.

[5] Leunclavius, Pandectes, p. 254. Jireček, Heerstrasse, p. 106. A. Bouè, op. c., II, 264.

[6] Opis Sofije za turskoga gospodstva u Hadži Chalfe, p. 51, 52. Grada i priedjela u Leunclavia (Pandectes, Frankfurt 1595, p. 253, 254), gdje se opetuje postanak imena kao u Ramberta i M. Crusia (Turcograecia, p. 229). J. Palmotić živo opisuje „Sofijsko polje ravno", Dubrovnik ponovljen, str. 208—28.

Digitized by Google

i drugi putopisci.[1] *Iska* je današnja Iskra, izviruća na Rilu, koja u istinu blizu Sofije protiče sjevernim smjerom polje sofijsko. I onaj opis ženske nošnje kao i običaja, kojim se izjavljuje velika žalost za pokojnom rodbinom, toli je tačan, da se i poslije trijuh stoljeća još uviek sa današnjimi običaji tamošnjega naroda prilično vjerno podudara.

Krenuvši 1. ožujka 1534 iz Sofije, dodjoše za 28 milja u selo *Vacarevo*. Na tom putu dva put prodjoše rieku Iskru *(Isca)* i cieli dan jahahu pomenutim poljem bez da bi se namjerili na koje stablo. Iza toga dospjese za 28 milja u *Vieterno*, selo, gdje je straža, a leži u gori Vasiljici *(Vassilizza)*. Došavši za 32 m. u mjesto *Celopinci*, prodjoše *Bazarcich*, to će reći „mali trg" *(mercato piccolo)*; ali je veliko mjesto nastanjeno od Turaka i Bugara. Priedjoše takodjer rieke *Caludriz* i *Toponitz*, a obje se na blizu izlievaju u Maricu. Iza toga u novo selo *Cognuzza;* prodjoše Plovdiv *(Philippopoli)*, pa rieku *Stanuch*, koja utiče u Maricu. Plovdiv je sagradjen od Filipa, otca Alexandra Velikoga, što mu i ime dokazuje. Vide se još stare zidine, koje su dielomice ciele i liepe, a pokazuju da bješe položen, koje na visini, koje u nizini; sada je različit, spao po turski na kuće od slame, dasaka i ilovače. Prekrasan mu je položaj, po strani bo teče Marica *(Maritza)*, široka i liepa; mnogi misle, da ju stari zvahu *Hebrus*, koj se nedaleko od Galipolja *(Gallipoli)* izlieva u Egejsko more. Preko ove rieke vodi dugi most od drva, sa više od 30 lukova, pod kojimi teku mnogi rukavi iste rieke. Obseg grada pokazuje, da je imao biti jako velik, danas ima oko sedam milja. Ravnica je prostrana i prekrasna, a tvrdi se, da se na tom polju boj bio izmedju Cesara i Pompeja. Premda je to s jedne strane sumnjivo, s druge je strane izvjestno, kao što piše Apian, da je tu boj bio Oktavian i Antonij s Brutom i Kasijem, dobrimi ali nesrećnimi borioci za rimsku slobodu. Tu se još vidi preko sto humova, pod kojimi, veli se, da su zakopani oni, koji su pali, a njihovi prijatelji i sluge, koji jih preživiše, donašahu zemlju na njihove grobove; i što je više imao koj izmedju mrtvih prijatelja i sluga, tim mu je viši grob. Plovdiv je u Makedoniji, kojoj su medje, sa sjevera: jedna stran Dalmacije, Srbije i Tracije; sa zapada: more jonsko ili jadransko, što je u dračkom kraju; s iztoka: egejsko more i dio Tracije; a s juga: Epir sa strane Pinda. Makedonija s Tracijom, i sve ono što Turčin

[1] Jireček, Heerstrasse, p. 128.

Digitized by Google

drži u Europi, zove se Romanijom ili Grčkom, a pod upravom je beglerbega Romanije.

Budući se u Sofiji sastaje put Rambertov s putem Kuripešićevim, s toga ćemo tu iztaknuti samo one podatke, kojih neima u Kuripešićevu putopisu. Put Rambertov vodi iz Sofije na Ihtiman i kroz Trojanova vrata u Plovdiv. Na polazu iz Sofije prelazi se samo jedan put preko Iskre[1], nedaleko Grabljana; drugi put biti će Ramberti preko koje druge rieke prešao, ili preko Iskrina rukava, koj kraj onoga mjesta s riekom zatvara duguljast otok. Sela *Vakarel* i *Vêtren* postoje još i danas, a spominju jih i stariji putopisci. Potonje mjesto bilo bi mu u gori Vasiljici, kojim imenom nazivahu putopisci XVI vieka Ihtimansko sredogorje, odnosno goru, u kojoj je znameniti carski klanac (Βασιλική κλεισούρα).[2] *Celopinci* današnje selo Calapica (Zjelepica), na putu izmedju Tatarpazardžika i Plovdiva.[3] Dvie rieke, koje prebaciše, utiču u istinu nedaleko jedna od druge, blizu Tatarpazardžika, u Maricu: *Toponitz* današnja je Topolnica, a *Caludriz* je Ludajana odnosno Lisec, obje izviru na Srednjoj gori, a preko obih, blizu jim ušća, vodi put u Plovdiv. *Cognuzza* je Kuripešićev Komus (Konus) ili Cornar poznijih talijanskih putnika[4], a današnji Kemerь Kjuprju na karti Zacharijevoj *Stanuch*, rieka je Stanimak, teče kraj istoimena mjesta[5], utiče blizu Plovdiva, a cesta ju prelazi. Opis Plovdiva i njegova bujnoga polja sudara se u cielom s opisom u drugih, starijih i poznijih pisaca.[6] Pošto putopisac tvrdi, da je Ibar stari Hebrus, naravno da mu se sumnjivo čini, što drugi drže, da je Marica stari Hebrus. I našemu se putopiscu sumnjivo vidi, da je kod Plovdiva Cesar boj bio s Pompejem; ali glede boja Oktavianova s Brutom i Kasijem zamienio (pri-

---

[1] „Iskar rieku tu prohode i na desnu ostavljaju, mnogo sela, kieh nahode na tom polju svud pri kraju. K *Vakarevu* jur progjoše, kroz *Ihtiman* otidoše.“ J. Palmotić, op. c., p. 228. Hammer, Gesch. II, 861.

[2] O Vasiljici gl. Petančićev opis puteva. Rad, XLIX, 121, 125.

[3] Gl. kartu Zaharijeva k opisanju Tatarpazardžika.

[4] *Cunuzza* (apud Castaldo *Cognuza*) blizu Plovdiva, Leunclavius, Pandectes, p. 240. Komus, gl. str. 188, Kunisch, Hammer, Gesch. II, 860.

[5] Hadži Chalfa, Rumili, p. 188.

[6] Rad, XLII, 75, 77, 115. Jireček, Heerstrasse, 42—45, 94—96, 131; Leunclavius, Pandectes, p. 198. Hadži Chalfa, p. 53 „Filibinsko polje pitno, ke je plodno sito i žitno, er Marica svud ga obtječe.“ Jak. Palmotić, op. c., p. 232. Putopis dubrovačkih poslanika u Engela op. c., p. 327.

Digitized by Google

hvatio tudju misao) Philippopolis s makedonskim Philippi, što još i pozniji putnici (n. pr. Blunt) često opetuju. S toga su mu naravno i one tračke mogile (*tumuli*), kojih dosta ima po velikih ravnicah Balkanskoga poluotoka, a osobito na plovdivskom polju, kao i mnogim drugim putopiscem, grobovi ondje palih rimskih vojnika. One se mogile svojim oblikom i visinom (1—12 metarâ) toli znatno nad nizinom iztiču, da o njih kao osobitoj znamenitosti onoga kraja malo ne svaki pozniji putnik obširnije govori.[1] Ako se tvrdnje arheologijsko-historijske našega putopisca porede s Apianom, na koga se poziv lje, razabire se, da Apian doista govori o ratu Cesarovu s Pompejom kraj Drača i Pharsala, a nigdje o ratu kraj Plovdiva (*Philippopolis*), potonjega grada i nespominje nigdje u svojoj historiji. Dalje Apian razpravlja o imenu i postanku makedonskoga grada *Philippi* (Φίλιπποι), ali se iz opisa razabire, da je taj grad blizu mora, Strimona i Thasa. Apian takodjer govori o boju s Brutom i Kasiom kraj Philipi, a nipošta kraj Philippopola. Budući da Apian navodi, da u okolini Philippa su *tumuli* (λόφος), po kojih su bili tabori: biti će ovaj latinski izraz (tumuli) Apianovih prevodioca zaveo putopisce, da su Filippi s Filipopolom zamjenjivali, misleći, da su „tumuli" (mogile) kraj Plovdiva oni Apianovi kraj Filipa[2]; tim lasnije, što oba grada slično glase. Pošto je dakle putopisac Philippi zamienio za Philippopolis, onda je naravno, da mu Philippopolis neleži u Thraciji, nego u Makedoniji, kao i drugim starijim i poznijim piscem[3], koji ga na isti način zamjenjivahu. Označujući pako medje Makedoniji pomiešao je naš putopisac staru geografiju s novom, stara imena zemalja i njihov obseg s prostorom novih zemalja, kao što često čine kosmografi onoga doba.[4]

[1] O tračkih mogilah (tumuli) kraj Plovdiva gl. Jireček, Heerstrasse, p. 43, 44, 121, 122.

[2] Appiani Alexandrini Romanorum historiarum quae supersunt. Parisi 1850, p. 369—377, 499—502. — I putopis dubrovačkih poslanika od g. 1792 (ap. Engel, p. 327) navodi oko Plovdiva, „alcuni ben alti *tumuli* di terra fatti ad arte di tratto in tratto."

[3] „Philippopolis, sublimis metropolis, in capite Macedoniae sita." Anonymus Canisii, p. 510.

[4] Angelus Vadii u svojem Ptolomeju (Vicenciae 1475) označuje jednako medje Makedonije kao i Ramberti, jedino što ovaj mjesto „Mysia superior" prihvaća Srbiju. O tih medjah potanje u Radu, XLIX, 120, 146, 154.

Digitized by Google

Iza toga dospješe za 34 milje u mjesto *Chiudegegni bustraman* (?), to jest „selo novih Turaka"; predjoše rieku *Carmanlig* ili „kraljevu", i zdenac kralja Vukašina Mresića *(Re Uchasin Mresich*[1]*)*, kod kojega, priča se, da je sluga imenom Nikola Hersović *(Nicolo Chersovich)* zatukao rečenoga kralja Vukašina, koj bježao za Gjurgja despoda srbskoga, ustavšega proti kralju Matiji, a predavšega se Turčinu. Vukašina umorna od dugoga puta, prignuta pomenutomu vrelu da pije, ubije, priča se, onaj čas rečeni sluga svojega kralja. Tim je ona voda, koja je bila prije toga ugodna i sladka, postala gorka i smrdljiva, kao što je doista danas, da ju nitko nepije. Svaki putnik, koj ovud prolazi, ostavi u znak počitanja nješto malo od haljine svoje; jer se misli, da rečena voda mnogo pomaže onim, koji imaju zimnicu, da ju izgube, a koji je neimaju, brani da ju nedobiju. Nakon toga dodjoše za 22 milje u Jedrene *(Andrinopoli)*; prodjoše „most Mustafa paše", koj je preko rieke Marice, prekrasan i širok, ima 20 lukova, sav od mramora, po sredi ima pozlaćenu ploču, na kojoj su urezana turska pismena, lazurskom bojom omašćena, koja izrazuju vrieme, majstora i početnika toga mosta i trošak, što je stojao. Jedrene *(Andrinopolis)* bješe u starom vieku prekrasan grad, nazvan *Adrianopolis*, a zidine pokazuju, da bješe jako velik; danas, premda malo ne sav porušen, obsiže preko 15 milja. Na ulazu se prelazi drugim zidanim mostom, koj ima s obje strane visoke ograde od mramora. S jedne strane teče kroz most Marica, vrlo široka rieka, a s druge teče Tundža *(Tuns)*; pošto ima mnogo okuka, čini se koj put, da jedna rieka teče drugoj na susret. U varoši ima starih crkava, mnogo mošeja, velikih kuća i dućana, vrtova i svakojakih trgovina kao i u Carigradu. Tu se stroje kože svakojake masti, prave se sedla, uzde i svakojake konjske sprave bolje nego li drugdje; prave se izvrstne šivaće igle, koje su poput domascenskih. Grad je krasnoga položaja, sagradjen u nizini, a u okolini ima dosta brežuljaka. Sve gotovo kuće, osim starih crkava, koje su pretvorene u mošeje, priredjene su na tursku, gradjene od drva (dasaka) i gline. Selim običaje većinu godine obitavati u tom gradu, gdje ima veoma liepi dvor, a u drugom stanuju mladi janičari. Najkrasnija je sgrada mošeja sultana Murata. Grci pako, koji u staro doba vladahu, lišeni su vlasti: stiču se ponajviše u Jedrenetu, gdje se hrane starimi uspomenami. Tu ima mnogo drugih kršćanskih tr-

[1] Mresich mjesto Mrnjavić.

Digitized by Google

govaca, i vrlo mnogo Židova; a njekoji misle, da ima u Jedrenetu više ili manje toliko stanovnika koliko u Carigradu.

Put, kojim je Ramberti od Plovdiva do Drinopolja putovao, biti će vjerovatno onaj isti, kojim putovahu i drugi putnici onoga i sliedećega vieka[1], kao što je jur gore u Kuripešića nacrtan. Al se to iz Rambertova putopisa nemože razabrati, pošto izmedju Plovdiva i „mosta Mustafe paše" navodi samo jedno mjesto, na ime *Cchiudegegni bustraman (?)*, koje je ime toli izkvareno, da se neda sa starijom ni s novijom topografijom onoga kraja u sklad dovesti. Sva je prilika, da je mjesto sastavljeno od dva imena mjestna, a svako je za se i oba zajedno jako izkvareno. *Gegni* nas upućuje, da bi moglo biti Jenibegli Hadži Chalfe (p. 50) ili današnje Jenidželi na Marici izmedju Harmalija i Čirmena, a tim bi se i daljina puta u Ramberta od prilike slagala. Rieka *Carmanlig* današnja je Uzundžova, koju putopisac nazva po mjestu Harmanli. „Zdenac kralja Vukašina" ležao bi po opisu izmedju „mosta Mustafa paše" i Harmanlija.[2] Tu pripovieda Ramberti priču o smrti kralja Vukašina, kao što ju vjerovatno na putu, možda od pratilaca, slušao, te je glede te priče jedan od najstarijih pisanih izvora, a opetuju ju i pozniji nekritički ljetopisci.[3] Ovo je onaj turski rat pod Hadži Ilbekom od 26. rujna 1371 kraj Črnomena (Čirmen) na Marici, gdje je Vukašin i Uglješa (valjda u Marici) poginuo, te je novijimi izpitivanji dovoljno razjasnjen.[4] Da nije ove priče, možda nebi pu-

[1] „Od Filipa idu napried kroz Popovo ter Koriju u bugarsku Popazliju; kroz Setniše idu opeta Kajaliju ter nahode, Usumgjevo pak jih sreta k Harmanliji napried hode." Jak. Palmotić, op. c. p. 232. I na kraju XVIII vieka još se ovaj isti put kao najobičniji opisuje. Gl. Giornale del viaggio a Const. ap. Engel, op. c. 329.

[2] Možda *Česme čair* (Kuručesme), Tagebuch Sulejman's, Hammer, Geschichte, III, 639.

[3] „Re Vucasino fu ammazzato dal suo paggio *Nicolo Harsojevick* appresso la villa di Carmanli" (M. Orbim p. 277). — Kačić (Korabljica od g. 1760, p. 427) opisujuć boj na Kosovu (sic!), od g. 1376 (sic!), navodi: „pripliva Vukašin na konju i pobježe preko gore, ali zaludu, jer ga pogubi sluga *Nikola Narsoevich* ili *Harsoevich* imenom za odniti mu kolajnu i križ od zlata." — Lukarić (Annali di Ragusa, 1790, p. 108) opisujuć boj na Marici od g. 1371, navodi: „Vukascin fuggendo fu ammazzato a tradimento di *Niccolò Harsoje* suo paggio." O zdencu negovori nijedan izvor.

[4] Izvještaj o boju podava kalugjer Isaia (Miklošić, Chrestomathia paleosl., p. 72, 76) i srbski ljetopisi (Šafařik. Pam. 54, 61, 72). Zinkeisen, Gesch. I, 224. K. Jireček, Gesch. d. Bulgaren, p. 329—31. Ruvarac, Godišnjica N. Čupića, III, 214—226.

Digitized by Google

topisac ni „zdenca“ spominjao. Grob Uglješin pokazivao se još u XVII vieku na brdu iznad Harmanlija[1] a i položaj Vukašinova zdenca od prilike pada u Ramberta blizu Harmanlija.[2] Našemu je putopiscu Vukašin suvremenik Gjurgja Despota ili Matije Korvina, kao što mnogi nekritički pozniji pisci zamjenjuju ovaj boj s kosovskim. Mi smo prošli novije putopise, nebi li se možda gdje namjerili na kakovo rudno vrelo, kakovo Ramberti opisuje, na putu izmedju varošice Mustafa paše i Uzundža-ove, nebi li tim tačnije lokalizirali priču o smrti Vukašinovoj; al nebijasmo u pretraživanju srećni, jer ni jedan od novijih putopisaca nespominje na onom putu sličnoga vrela. Znameniti most Mustafa paše (Köpri) preko Marice kraj istoimene varošice, zasnovan pod Bajazitom II., opisuje naš putopisac dosta tačno, a o tom mostu govore malo ne svi pozniji putopisci.[3] I opis Jedreneta *(Andrinopolis)* dosta je tačan te popunjuje opise starijih putopisaca, a nadmašuje mnoge suvremene i poznije opise.[4] Naš putopisac prikazuje Jedrene kao u istinu velik sjajan i vrlo naseljen grad, iztičući, kao umni i uvježbani motritelj, izmedju znamenitosti grada: položaj na utoku Tundže *(Tuns)*[5] u Maricu, dočim je treću rieku (Ardu) previdio; opisuje seralj, mošeje, rukotvorine i trgovinu.[6]

Iza toga dospjeli su za 20 m. u tursko selo *Sugutli* i priedjoše istoimenu rieku. Za 28 milja stigoše u *Bergas;* prodjoše *Eschibaba,* što će reći „stari otac“ *(padre vecchio),* dobro tursko selo. Bergas, vidi se, da je bio njegda dobar gradić, imajući u obsegu dvie i više milja, a sada je poput sela. Za 28 milja u *Chiorlich*; njegda dobar gradić; pokraj njega teče rieka *Chiorlich,* koja nije jako plaha, al je široka i liepa. Iza toga za 30 milja u *Chiumbergasti,* grčko selo. Prodjoše stari grad *Silivrea,* leži na moru; Xenofontova *Selimbria,* koja je od svoje starine više sačuvala, no ikoje

[1] Arsenije Černojevića putopis u Glasniku, XXXIII, 187.

[2] Du Fresne govoreći o boju kraj Čirmena dodaje „Vucascinus vero, transmisso fluvio, cum ad oppidum *Caramanlium,* circa fontem, ex immodico cursu, captandae quietis gratia residerat, a *N. Harsoeuichio* . . interemtus. Illyricum vetus et novum, p. 64.

[3] Mustafa paša Köprisi, Hammer, Gesch. II, 859, 860.

[4] „Ćuprija ih za tim prima, odkle jašuć pa po polju otidoše s dvoranima k liepom gradu Drenopolju.“ J. Palmotić, p. 233. Obsežan opis Jedreneta za turskoga gospodstva u Hadži Chalfe, p. 1—15.

[5] *Tonzus,* Ptol. III, 11, Τοῦνζα Theophanes p. 674. *Tunža,* Konstantin filosof., ed. Jagić, Glasnik, XLII, 300.

[6] Hadži Chalfa, Rumili u. Bosna, l. c.

Digitized by Google

drugo mjesto u Traciji: ima tri milje u obsegu, puna je kuća, starih crkava i mošeja. Tu stanuju mnogi Grci i drugi kršćanski trgovci. Napram ovomu mjestu, na drugoj obali mora dižu se gore brusanske u natolijske. Ovud prolaze mnogi trgovci, a njihove su trgovine osobito kože i vuna, kojih trgovina ima ovdje u obilju, a tako i u Natoliji. Za tim dodjoše za 20 milja u *Chochivechegmeghi*, to jest „Ponte piccolo", mjesto vele liepo i prekrasno leži. Prodjoše *Biucchegmeghi*, to jest „Ponte grande", mjesto prekrasno. Nedaleko ima podrtina starih gradića. Mostovi vode preko zatonâ, što jih tvori more, te se stiču s riekami, a ti zatoni čine mjesta prijatna i ugodna. Napokon za 12 m. dospješe 14. ožujka u Carigrad *(Constantinopoli)* i nastaniše se u Peri *(Pera)*, koja nije jako stara, sagradiše ju Genovezci i bijaše njihova naselbina; nazvaše ju Perom, što je grčka rieč, a znači „onkraj" *(di la)*, t. j. napram Carigradu. Grad ima dvie i po milje u obsegu, a razdieljen je na tri diela. U jednom stanuju Peroti, u drugom Grci, a u trećem Turci i Židovi. Grad leži sgodno, koje po brežuljcih, koje po ravnini; sa Carigrada se liepo vidi, u sredini je viši, a na krajevih niži. Kuće nisu liepe ni udobne; ima dobrih bunara, koji se vode ćak sa Dunava (!) i sa drugih mnogo bližih rieka. Jedan kraj grada oplakuje more, a tu je arsenal, koj je sagradjen na 96 svodova nad morem. Drugi kraj pun je vrtova i vinograda, jako su liepi i dobro je drže, osobito kršćani, koji ponajviše stanuju u Peri, a ne u Carigradu, jer tako hoće gospodin Turčin. U Peri ima Franaka, a ti su kršćanski trgovci, ka kojim spadaju i Peroti; ima i Grka, koji su od starine rodom iz Pere, Grčke i Skija. Ove tri vrsti stanovnika neljube se osobito, živu po različitih zakonih i navadah. S toga kada Frank oženi Grkinju, ili Grk Frankinju, sgadja se, prem vrlo riedko, da muž žive franački a žena grčki, a izmedju njih riedko vlada mir i ljubav. Žene se nose pristojno, ali odveć se liče i rumene si lice nepristojno; nisu na dobrom glasu, osobito udate; više udaraju u oči, no što su liepe. Sve što imaju potroše na haljine i na prstenje, kojeg su puni prsti; u glavi nose dragulje, koji su ponajviše patvoreni. U Peri se liju topovi za Turčina; tu je dvor mladih janičara i sve što spada na arsenal. Kada smo amo dospjeli, završuje Ramberti svoj putopis, „činilo nam se, da smo ušli iz pakla; jer sva zemlja, kojom putovasmo od Dubrovnika do gotovo Carigrada, ponajviše je neobradjena, pusta, ne od naravi već s nemara stanovnika; puna je šuma užasnih i pogibeljnih stiena, nesigurna od hajduka, naj-

Digitized by Google

hrdjavija i najkukavnija pristaništa; liepo je, da se tamo bilo, ali težko je onamo poći.

Na putu izmedju Jedreneta i Carigrada spominje Ramberti selo *Sugutli* (?) na istoimenoj rieci, ime će biti iskvareno, vjerovatno današnje Kulelü na istoimenoj rieci, izmedju Hafse i Eski Babe. *Bergas,* današnji Lüle-Bergas.[1] *Eschibaba* ili Eski Baba, peta stanica na putu od Carigrada u Jedrene.[2] Kod Bergasa svraća pažnju na ostanke zidina i drugih starina, s kojih se razabire, da je bio njegda znatan grad; ti ostanci biti će negdašnjega Arkadiopolisa, poznatoga nadbiskupskoga grada, a spominju ga mnogi pisci srednjega vieka.[3] *Chiorlich*[4] mjesto i rieka, današnji Čorlu[5] blizu istoimene rieke, a sredovječni tvrdi grad Tzurullon. *Chiumbergasti,* današnji Kumburgas[6] na Marmarskom moru, ili Borgas Hadži Chalfe (p. 23). *Silivrea* današnji Silivri, u istinu stara Selymbria, poznata iz putopisa srednjega vieka, znatna svojimi mnogimi crkvami i samostani, bješe zaista jedan izmedju najznatnijih gradova Tracije.[7] Tu bješe, na razkršću ceste u Carigrad i Solun, zaista stječište trgovaca i trgovina, dolazećih sa maloazijske strane Marmarskoga mora, a naš putopisac spominje i trgovine, osobito kože i vunu, što se kopnom na Jedrene i na zapad odpremalo. Dalje navodi putopisac na primorskom putu izmedju Silivri i Carigrada[8] samo *Cchochivechegmeghi* i *Biucchegmeghi*, današnja mjesta Küčük i Böjük Čekmedže, ili kao pisac navodi *Ponte piccolo* i *P. grande*

[1] Pirgasi u B. Broquière (Rad XLII, 113). Bergas, Leunclavius, Pandectes, p. 188. Hadži Chalfa, p. 20. Hammer, Gesch. II, 858. Bosković opisujuć na svom putu (Reise von Constantinopel nach Pohlen, Leipzig 1779) *Burgas,* navodi (p. 20), da se blizu toga grada dieli put, na lievo ide kroz Jedrenu u Ugarsku, a na desno u Moldavsku i Poljsku.

[2] Hadži Chalfa, p. 22. Hammer, Gesch. II, 859.

[3] Cedrenus, I, 368. Theophanes, I, 121. Tafel, Symbola critica, I, 79. Rad, XLII, 62. 83, 84. Bosković, p. 20.

[4] Chourleu, B. della Broquièr, Tafel, Urkunden zu Handelsgesch. Venedigs, I, 268. Rad, XLII, 113. Bošković, p. 12—16.

[5] Hadži Chalfa, p. 19. Hammer, Gesch. II, 858.

[6] *Cumburgas,* tvrdi Bošković (p. 10), da nosi ime od pjeskovite zemlje. zapušteno mjesto, ima jedva 30 kuća. Hammer, Gesch. II, 857.

[7] *Selymbria* ili *Selybria,* Bischoff u. Möller, vergl. Wörterbuch d. Geogr., p. 907. Mannert, VII, 173. Bošković, p. 12. Heyd, Gesch. d. Levantehandels im Mittelalter, I, 133. Hammer, Gesch. II, 858.

[8] Opis puta od Jedrene do Carigrada u A. Boué-a, Rec. d' itin. I, 42—51.

Digitized by Google

talijanskih putnika i pisaca; mjesta sa svojim položajem na lagunah i svojimi znamenitimi mostovi dobro poznata i potanje opisana.[1] U obje lagune zaistu utiču potoci, ali jim putopisac nezna za ime. Napokon podava Ramberti u cielom dosta tačan i vjeran opis Pere i tamošnjih odnošaja, kao što nijedan ni stariji ni suvremeni pisac; jedino što postanak naselbine genovežke (g. 1268) mieša sa postankom grada.[2]

„Kao što se iza jako mučnoga i pogibeljnoga morskoga putovanja", začimlje putopisac drugi odsjek svoje knjige[3], „ulazi u sigurnu i jako mirnu luku, u Carigrad: tako i mi nakon mnogoga otezanja i neudobnostî, što podnesosmo jašeć na tom dugom putu". Ove putopiščeve male rieči izrazuju na kratko muku tadanjega umornoga putovanja kopnom u Carigrad, što je putopisac još plastičnije izrazio onimi riečmi, kojimi dočimlje svoj putopis, odnosno prvi odsjek svoje knjige, a s tim se podpunoma slažu i drugi putnici onoga doba. Obćeniti utisak o proputovanoj zemlji, što ga podava putopisac na koncu svojega putopisa, opetuju i drugi putopisci; pače na tanje crtaju stanje zemlje i naroda, kao što jur gore u Kuripešića vidismo. Ovo stanje, što putopisci dosta vjerno crtaju, živa je slika turske vladavine, koja je na to narod i zemlju dovela. Gotovo kroz dva vieka prolazile su ovimi zemljami turske vojske na sve krajeve svieta, pustošeć zemlju i plieneć narod, te se nezna što je zemlju i narod više satrlo, da li česti prolaz vojska, ili turska despotična vladavina. Put pako, kojim putovaše naš putopisac, osobito medju Dubrovnikom i Tatarpazardžikom, spada još danas na najmučnije puteve, jer putovaše gorskimi priedjeli, krševitimi i vrletnimi putanjami, po stienju i dračju, k tomu još zimi, kada su planine bile debelim prekrite sniegom, kada nije krasota tamošnje prirode ublaživala putničkih muka. Buduć je naš putopisac sa svojim družtvom za onda razmjerno u dosta kratko vrieme prevalio svoj mučan put: s toga se je čuditi, što Ramberti nije muke svojega putovanja još crnije opisao. Naš je putopisac

[1] Kustchiuk i Büjük Czekme u Boškovića, p. 6—9. Jireček, Heerstrasse, 54, 134. Hammer, Gesch. II, 857.

[2] Znatan geografijski opis Pere podaje Petrus Gyllius, pisac XVI vieka. De topographia Constantinapoleos, ap. Banduri, imperium orientale, t. I, p. 328—30. Postanak i razvitak genovežke naselbine u Peri gl. Heyd, Gesch. d. Levantehandels, I, 481, 483, 491—499, 545, II, 100. Kao znatno tržište, I, 528—31, 546. II, 588 itd.

[3] Libro II. delle cose de Turchi.

Digitized by Google

trebovao za putovanje od Mletaka do Carigrada dva mjeseca i jedanaest dana, od 3. siečnja do 14 ožujka uključivo; od Dubrovnika pako trebovala je putopiščeva karavana do Carigrada u svemu jedan mjesec i četiri dana, pošto je iz Dubrovnika krenula 9. veljače, a putovala je ukupno 31 dan. Duljina pako puta, što ga je karavana od Dubrovnika do Carigrada prevalila, iznosila bi po putopiščevih bilježka svega skupa preko 800 milja. Ovaj se put nije ni na kraju XVIII vieka kraće obavljao, jer dubrovački poslanici, putujući 1792 godine u Carigrad[1] probaviše karavanom na putu puna dva mjeseca, naime od 15 travnja do 15 lipnja; putovahu u svemu do 50 dana, a duljina puta iznosila bi po računu dnevnika ukupno do 290 ura. Uz to valja i to uvažiti, da je dubrovačko poslanstvo putovalo u proljeću i da je udarilo udobnijim putem kroz Kosovo. Ostala sadržina Rambertove knjige, opis porte i stanje sultanova carstva, premda je dosta zanimiva i znatna, nespada u okvir ove razprave.

Rambertov dakle putopis prikazuje jedan od najglavnijih puteva, što su vodili s jadranskih obala u Carigrad i u nutrašnjost balkanskoga poluotoka. Ovo glavno obćilo vezalo je trgovačku republiku dubrovačku po kopnu s Carigradom i donjekle sa svojimi mnogimi naselbinami po nutrašnjosti poluotoka; jer ovim su donjekle putem putovali dubrovački poslanici u državnih poslovih na dvorove bosanskih i srbskih vladalaca, a od polovine XV stoljeća malo ne svake godine s dankom k sultanovu dvoru u Jedrene i Carigrad. I trgovci biti će vjerovatno ovim putem donjekle išli na svojih putovanjih u Bosnu, Srbiju i Bugarsku. Istim su putem često išli i mletački i drugi poslanici i trgovci. Prvi dakle dio Rambertova putopisa, prikazuje put od Dubrovnika do Niša, u tolikoj potankosti, u kolikoj ni jedan stariji putopis, te se može pribrojiti glede toga puta svakako medju najstarije putopise, koji su do nas došli; ostali pako dio puta od Niša do Carigrada poznati je stari carski put, raznovrstno opisan jur od starijih putopisaca. Rambertov napokon putopis još nas uviek sjeća glede forme na staro-rimske itinerare, jer se ponajviše odnosi na topografiju, a vrlo se slabo osvrće na prirodne odnošaje zemlje. U potonjem pogledu još su mu hidrografijske bilježke razmjerno najznatnije; motreć rieke često s narodno-gospodarskoga gledišta, poredjuje jih

[1] Giornale del viaggio a Constantinopoli, di Ragusa alla sublime porta, l' anno 1792. Engel, op. c. p. 312—322.

Digitized by Google

kao umni i iskusni putnik, kadšto sa svojimi domaćimi riekami. Buduć je naš putopisac bio, kao što u pristupu istaknusmo, nesamo veliki prijatelj staro-klasične književnosti, pače ga njegov životopisac i drugi suvremenici uvrstiše medju znatnije vrstnjake, koji staro-klasičnu književnost onoga doba u Mletcih obradjivahu: s toga je naravno, da se Ramberti kao znatniji humanista svojega vieka, glede forme svojega putopisa donjekle ugledao u staro-rimske itinerare. Ovo se potonje jošte bolje razabire takodjer iz sadržine putopisa, što Ramberti rado zahvaća, premda ne svagdje srećno, u staru geografiju i historiju te često mieša novu sa starom geografijom, koje mu se je, kao i drugim kosmografom onoga doba, težko odreći.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google